

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІВЧЕНКО ОЛЬГА СТЕПАНІВНА

УДК 94:321.727(410)"16"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЯЛІЗМУ ДОБИ
АНГЛІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ СЕРЕДИНИ XVII СТ.**

07.00.02 – всесвітня історія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О.С. Івченко

Науковий керівник – Немченко Ірина Вікторівна, кандидат історичних наук,
доцент

Чернівці – 2021

АНОТАЦІЯ

Івченко О.С. Політичні ідеї конституційного роялізму доби Англійської революції середини XVII ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія - Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2021.

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню особливостей роялістської політичної думки Англії середини XVII ст., а саме – виявленню та вивченню такого нового для вітчизняного англознавства напрямку, як конституційний роялізм. Даний термін було запропоновано англійським істориком Девідом Смітом для характеристики тих політичних мислителів, що виступали за правління короля в парламенті, тобто обмеження королівської влади за допомогою законів. Конституційний роялізм остаточно сформувався напередодні Англійської революції в середині XVII ст. – а саме в 1641 – 1642 рр., хоча витoki його сягають ще XV ст.

В дисертації вперше у вітчизняній історіографії досліджуються такі наративні джерела, як політичні трактати Джона Бремхола, Генрі Ферна, Джона Спелмена та Філіпа Хантона. Це дозволило скласти порівняльну характеристику поглядів конституційних роялістів та парламентаристів на основні проблеми державного устрою Англії. Виявлено, що представники ідеї конституційного роялізму висловлювали ряд схожих ідей стосовно системи управління державою, прав та обов'язків як короля, так і його підданих, однак політичного об'єднання, окремої партії створити їм не вдалося. Цієї мети не ставили перед собою ні ті особи, що намагались втілити в життя основні положення ідеї конституційного роялізму, ні теоретики цієї концепції. Уточнено основні ідеї, що дають можливість визначити належність окремих мислителів до групи конституційних роялістів.

Досліджено причини та передумови формування цього напрямку політичної думки. Встановлено, що теорія «змішаної монархії» по суті не були новою для Англії XVII ст. Ідейні витоки її можна виявити ще в XV ст. в політичних трактатах такого державного діяча, як Джон Фортеск'ю. З'ясовано подальшу долю конституційних роялістів після страти короля: після смерті Карла I теоретики ідеї конституційного роялізму припинили свою активну діяльність. Набуло подальшого розвитку положення про питання королівської прерогативи – надзвичайних прав короля, на які не міг претендувати Парламент. Розширено уявлення про англійський абсолютизм початку XVII ст., що характеризувався рядом специфічних ознак.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається об'єкт і предмет дослідження та його хронологічні рамки, формулюються мета і завдання, розкриваються методи дослідження, наукова новизна, практичне значення і апробація одержаних результатів.

У першому розділі *«Історіографія та джерельна база проблеми»*, який складається із трьох підрозділів, визначається, що хоча тема політичної думки доби Англійської революції середини XVII ст. і викликала зацікавленість дослідників різних періодів, однак більшість з них зосереджувались на аналізі парламентаристських ідей та поглядів. Роялістській ідейній течії увага приділялась незначною мірою, а такому її напрямку, як конституційний роялізм – не приділялась в принципі. В розділі окреслено започаткування розробки теми, проаналізовано сучасну історіографію, в основному зарубіжну. Проаналізовано джерела, які стали основою для проведення дослідження. Всі вони розділені на дві групи. Першу групу і основу джерельної бази дисертаційної роботи представляють такі джерела, як політичні трактати англійських мислителів середини XVII ст., що виступали з ідеєю «змішаної» монархії та прагнули правління короля в парламенті. А друга група джерел представлена роботами англійського короля Якова I. Охарактеризовано понятійний апарат дослідження.

Другий розділ «Соціально-політичні та ідейні умови виникнення та формування конституційного роялізму» складається з п'яти підрозділів. У першому підрозділі «Роль англіканської церкви в зміцненні влади короля» розкривається значення духовенства як ідеологічної підтримки для запровадження абсолютистських тенденцій в Англії на початку XVII ст. Зазначається, що англіканська церква була, по суті, своєрідним компромісним варіантом протестантизму. Компроміс цей став можливим в результаті боротьби, що тривалий час вела англійська королівська влада з політичними та економічними зазіханнями папського престолу. Другий підрозділ «Сутність прерогативних прав монарха» присвячений розгляду прав та привілеїв короля в Англії, досліджується явище «королівської прерогативи» – надзвичайних прав монарха, що ставили його над законом. Визначається, що існували різні види прерогативних повноважень короля, що стосувались різних сфер життя суспільства.

Третій підрозділ присвячено розгляду абсолютистських ідей Якова I, що знайшли своє відображення в таких трактатах короля, як «Істинний закон вільної монархії» та «*Vasilicon Doron*». В своїх роботах Яків I одному тільки монарху надає право законодавчої влади в державі і зовсім не говорить про участь в ній парламенту. Суть вільної монархії, на думку автора, якраз у тому, що вона повинна мати верховну юридичну владу над усіма своїми підданими. Яків хотів зайняти таке ж положення, як і монархи континенту. В четвертому та п'ятому підрозділах другого розділу висвітлюється як саме та за яких умов відбувався процес загострення стосунків між королем та парламентом та йде мова про так званий конституційний етап революції та його значення для розвитку політичної думки Англії. Саме тоді – в 1641-1642 рр. – і виокремлюється ще одна політична ідея, яка в деякій мірі відрізнялась як від абсолютистських, так і від парламентаристських – ідея конституційного роялізму. Це теорія яскраво вираженого компромісного характеру намагалась примирити протиріччя між короною та парламентом, виступаючи за «змішану монархію», тобто правління короля в парламенті.

Третій розділ *«Конституційний роялізм як ідейна течія»* зосереджується на окремих аспектах даного напрямку англійської політичної думки. В період між 1630 р. та аж до спалаху громадянської війни в 1642 р. за панування в суспільстві боролись три політичні напрямки: абсолютизм, конституційний роялізм та парламентаризм. При цьому представники двох напрямків – парламентаризму та конституційного роялізму – об'єднались в боротьбі з абсолютистськими тенденціями. Проте як тільки постало питання про королівську прерогативу, конституційні роялісти наполягали на тому, що парламент не має права зазіхати на особливі права монарха. Парламентарі, з іншого боку, наполягали на тому, що двом палатам парламенту необхідно надати такі ж виконавчі права, які є у короля. Мова йшла про претензії парламенту на затвердження обраних королем кандидатів на державні посади. Перший підрозділ даного розділу присвячений ідейним витокам теорії конституційного роялізму, які можна виявити ще в XV ст. в політичних трактатах такого державного діяча, як Джон Фортеск'ю. У вченні мислителя було започатковано надзвичайно міцну та довготривалу традицію англійської політичної думки. Англійська державність сприймалася як особлива «змішана» форма, чи «змішана монархія», як «правління короля у парламенті». Другий та третій підрозділи присвячено проблемі оформлення самої ідеї конституційного роялізму в 1641 – 1642 рр. та характеристиці їхньої позиції в період наростання конфлікту в 1642-1649 рр.

Четвертий розділ *«Політичні ідеї Джона Спелмена та Філіпа Хантона: у межах та поза межами роялізму»* присвячений порівнянню поглядів одного з найяскравіших представників теорії конституційного роялізму Джона Спелмена з поглядами такого видатного представника ідеї парламентаризму як Філіп Хантон. Порівнюються погляди на походження влади монарха, уявлення про обмеження королівських прав, функції короля та парламенту в управлінні державою. Крім того, порівнюються ідея Джона Спелмена та Філіпа Хантона про можливість повстання проти влади короля. При цьому зазначається, що представники обох напрямків політичної думки

залишались вірнопідданими короля, визнавали божественне походження влади монарха і сперечалися виключно з питань розширення королівської прерогативи. Проте саме ці розбіжності в поглядах не дали можливості конституційним роялістам та парламентаристам вирішити свої протиріччя і об'єднати свої зусилля для збереження монархії в Англії в середині XVII ст.

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у висновках. Зокрема, аналіз соціально-політичних та ідейних передумов виникнення та формування ідеї конституційного роялізму доводить думку про те, що тільки в тих умовах, які склались в Англії в середині XVII ст. могла виникнути така ідейна течія політичної думки як конституційний роялізм. Важливе значення в зміцненні влади короля в Англії відіграла англіканська церква і цей момент підкреслювався всіма представниками конституційного роялізму.

Влада короля в Англії була обмежена законом; проте обмеження це було виключно добровільним і питання, щоб обговорювалось, полягало в можливостях монарха реалізовувати свою королівську прерогативу – надзвичайні повноваження, що ставили його над законом в окремих випадках. Роялістська політична думки періоду Англійської революції була представлена двома течіями – тими, хто виступав за зміцнення королівської влади та тими, хот прагнув так званої «змішаної монархії». Ідейні витoki теорії конституційного роялізму з'явилися ще в XV ст. в роботах такого видатного політичного мислителя як Джон Фортеск'ю.

Порівняння думок Джона Спелмена як одного з найяскравіших представників концепції конституційного роялізму та представника ідеї парламентаризму – Філіпа Хантона показує, в чому вони співпадали (в питаннях церкви, верховенства влади монарха), а в деяких випадках – значною мірою відрізнялись (мова йде, перш за все, про погляди мислителів на місце Парламенту в політичній структурі).

Головний висновок роботи: в 40-х роках XVII ст. в умовах загострення стосунків між королем та парламентом, англійська політична думка була

представлена не тільки такими напрямками, як абсолютизм та парламентаризм. Напередодні революції виокремлюється ще одна течія, що носила яскраво виражений компромісний характер і її головною метою було примирення двох вороже налаштованих одна до одної теорій – абсолютизму та парламентаризму, що виникли в результаті протистояння короля та парламенту. Концепція конституційного роялізму лежить в основі сучасної системи управління Великою Британією.

Практичне значення дослідження зводиться до того, що воно дає уявлення про роль королівської влади та державних інститутів в період Англійської революції й дозволяє виділити основні ознаки розвитку англійської абсолютної монархії в цілому. Матеріали роботи можуть бути використані при вивченні таких тем з історії раннього нового часу: «Королівська влада та управління в Англії XVII століття»; «Революція в Англії». Результати дослідження можуть стати принагідними в розробці важливих теоретичних положень щодо діяльності державних установ епохи раннього абсолютизму в Західній Європі в цілому та узагальненні досвіду організації суспільного життя за умов правління «змішаної» монархії.

Ключові слова: англійська революція, роялізм, «змішана монархія», конституційний роялізм, король, парламент, династія Стюартів, королівська прерогатива.

SUMMARY

Ivchenko O.S. Political ideas of constitutional royalism of the English Revolution in the XVII century. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Historical Sciences on a specialty 07.00.02 – world history. – Odessa I. I. Mechnikov National University, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2021.

The dissertation is devoted to the study of the peculiarities of the royalist political thought of England of this period – the middle of the 17th century, namely, to the study of such its direction as constitutional royalism. This term was proposed by the English historian David Smith to describe those political thinkers who advocated the reign of the king in parliament, ie the restriction of royal power by law. Constitutional royalism was finally formed on the eve of the English Revolution in the middle of the 17th century. – namely in 1641 – 1642, although its origins date back to the 15th century. This direction of political thought underlies the modern system of government in Great Britain.

The dissertation for the first time in domestic historiography explores such narrative sources as the political treatises of John Bramhall, Henry Fern, John Spelman and Philip Hunton. This allowed us to make a comparative description of the views of constitutional royalists and parliamentarians on the main problems of the state system of England. It was found that the representatives of the idea of constitutional royalism expressed a number of similar ideas about the system of government, the rights and responsibilities of both the king and his subjects, but they failed to create a political union, a separate party. Neither those who tried to implement the basic tenets of the idea of constitutional royalism nor the theorists of this concept set this goal. The main ideas that make it possible to determine the affiliation of individual thinkers to the group of constitutional royalists are specified. The reasons and preconditions of formation of this direction of political thought are investigated. It is established that the theory of "mixed monarchy" was not essentially new to England in the 17th century. Its ideological origins can be

traced back to the 15th century in the political treatises of a statesman such as John Fortescue. The further fate of the constitutional royalists after the execution of the king is clarified: after the death of Charles I, the theorists of the idea of constitutional royalism ceased their active activity. The provision on the issue of the royal prerogative, the extraordinary rights of the king, which could not be claimed by the Parliament, was further developed. The idea of English absolutism of the beginning of the 17th century, which was characterized by a number of specific features, was expanded.

The introduction substantiates the relevance of the topic, defines the object and subject of research and its chronological framework, formulates the goal and objectives, reveals research methods, scientific novelty, practical significance and testing of the results obtained.

In the first chapter "Historiography and the source base of the problem", which consists of three sections, it is determined that although the theme of political thought of the English Revolution in the 17th century aroused the interest of researchers of different periods, but most of them focused on the analysis of parliamentary ideas and views. The royalist ideological current was given little attention, and such a direction as constitutional royalism was not paid in principle. The section outlines the beginning of the development of the topic, analyzes modern historiography, mostly foreign. The sources that became the basis for the study are analyzed. They are all divided into two groups. The first group and the basis of the source base of the dissertation are such sources as the political treatises of English thinkers of the mid-seventeenth century, who advocated the idea of a "mixed" monarchy and sought the rule of the king in parliament. And the second group of sources is represented by the works of English King James I. The conceptual apparatus of the study is characterized.

The second chapter, "Socio-Political and Ideological Conditions for the Origin and Formation of Constitutional Royalism," consists of five sections. The first section, The Role of the Anglican Church in Strengthening the King's Power, reveals the importance of the clergy as ideological support for the introduction of

absolutist tendencies in England in the early seventeenth century. It is noted that the Anglican Church was, in fact, a kind of compromise version of Protestantism. This compromise became possible as a result of the struggle that had long been waged by the English royal authorities with the political and economic encroachments on the papal throne. The second section "The essence of the prerogative rights of the monarch" is devoted to the rights and privileges of the king in England, examines the phenomenon of "royal prerogative" – the extraordinary rights of the monarch, which put him above the law. It is determined that there were different types of prerogative powers of the king, relating to different spheres of society. The third section is devoted to the absolutist ideas of James I, which are reflected in such treatises of the king as "The True Law of the Free Monarchy" and "Bazilicon Doron". In his works, James I gives the monarch only the right of legislative power in the state and does not talk about the participation of parliament in it. The essence of a free monarchy, according to the author, is precisely that it must have supreme legal power over all its subjects. Jacob wanted to take the same position as the monarchs of the continent. The fourth and fifth chapters of the second chapter cover exactly how and under what conditions the process of aggravation of relations between the king and the parliament took place and discuss the so-called constitutional stage of the revolution and its significance for the development of political thought in England. It was then – in 1641–1642 – that another political idea stood out, which differed to some extent from both absolutist and parliamentary ideas - the idea of constitutional royalism. This is a theory of a pronounced compromise nature that tried to reconcile the contradictions between the crown and parliament, advocating a "mixed monarchy", ie the king's rule in parliament.

The third chapter, "Constitutional Royalism as an Ideological Current," focuses on certain aspects of this line of English political thought. In the period between 1630 and until the outbreak of the Civil War in 1642, three political directions fought for domination in society: absolutism, constitutional royalism and parliamentarism. At the same time, representatives of two directions –

parliamentarism and constitutional royalism – united in the fight against absolutist tendencies. However, as soon as the question of the royal prerogative arose, the constitutional royalists insisted that the parliament had no right to encroach on the special rights of the monarch. Parliamentarians, on the other hand, insisted that the two chambers of parliament should be given the same executive rights as the king. It was about the claims of parliament to approve the king's elected candidates for public office. The first section of this section is devoted to the ideological origins of the theory of constitutional royalism, which can be traced back to the 15th century. in the political treatises of a statesman such as John Fortescue. An extremely strong and long-lasting tradition of English political thought was established in the teachings of the thinker. English statehood was perceived as a special "mixed" form, or "mixed monarchy", as "the reign of the king in parliament." The second and third sections are devoted to the problem of formalizing the very idea of constitutional royalism in 1641 – 1642 and characterizing their position during the escalation of the conflict in 1642 – 1649.

The fourth chapter, "The Political Ideas of John Spelman and Philip Hunton: Within and Beyond Royalism," compares the views of one of the most prominent representatives of the theory of constitutional royalism, John Spelman, with the views of such a prominent representative of parliamentarism as Philip Hunton. Views on the origin of the monarch's power, ideas about the restriction of royal rights, the functions of the king and parliament in governing the state are compared. In addition, the idea of John Spelman and Philip Hunton about the possibility of rebellion against the king's power is compared. It is noted that However, representatives of both directions of political thought remained loyal subjects of the king, recognized the divine origin of the power of the monarch and argued exclusively on the extension of the royal prerogative. However, it was these differences of opinion that prevented constitutional royalists and parliamentarians from resolving their differences and uniting their efforts to preserve the monarchy in England in the mid-17th century.

The main results of the dissertation research are presented in the conclusions. In particular, the analysis of socio-political and ideological preconditions for the emergence and formation of the idea of constitutional royalism proves the idea that only in the conditions prevailing in England in the middle of the 17th century, such an ideological current of political thought as constitutional royalism could have arisen. The Anglican Church played an important role in strengthening the king's power in England, and this point was emphasized by all representatives of constitutional royalism.

The king's power in England was limited by law; however, this restriction was purely voluntary, and the issue to be discussed was the monarch's ability to exercise his royal prerogative - the extraordinary powers that placed him above the law in some cases. Royalist political thought during the English Revolution was represented by two currents - those who advocated the strengthening of royal power and those who sought the so-called "mixed monarchy". The ideological origins of the theory of constitutional royalism appeared in the 15th century, in the works of such a prominent political thinker as John Fortescue.

A comparison of the views of John Spelman as one of the brightest representatives of the concept of constitutional royalism and a representative of the idea of parliamentarism – Philip Hunton shows how they coincided (in matters of church, the rule of the monarch), and in some cases - differed significantly. , for the views of thinkers on the place of Parliament).

The main conclusion of the work: in the 40s of the 17th century, in the conditions of aggravation of relations between the king and parliament, the English political thought was presented not only by such directions, as absolutism and parliamentarism. On the eve of the revolution, another current emerged, which had a pronounced compromise character and its main purpose was to reconcile two hostile theories – absolutism and parliamentarism, which arose as a result of confrontation between the king and parliament. The concept of constitutional royalism underlies the modern system of governing the United Kingdom.

The practical significance of the study boils down to the fact that it gives an idea of the role of royal power and state institutions during the English Revolution and allows us to identify the main features of the development of the English absolute monarchy as a whole. The materials of the work can be used in the study of the following topics from the history of early modern times: "Features of the development of royal power and government in England in the seventeenth century"; "Revolution in England." The results of the study can be useful in developing important theoretical provisions on the activities of state institutions of the early absolutist era in Western Europe as a whole and generalizing the experience of organizing public life under a "mixed" monarchy.

Keywords: English Revolution, royalism, "mixed monarchy", constitutional royalism, king, parliament, Stuart dynasty, royal prerogative.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Івченко О. Антикоролівське повстання у тлумаченні конституційних роялістів 40-х рр. XVII ст. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3. С. 22-31. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2020.3.33> **(фахова, наукометрична)**.

2. Івченко О. Конституционный роялизм: к вопросу об источниках изучения. *Восточно Европейский научный журнал (Польский научный журнал)*. 2021. №65. С. 18-22 **(закордонна, наукометрична)**.

3. Івченко О. Погляди конституційних роялістів на роль англіканської церкви в питанні зміцнення влади короля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 31. **(фахова, наукометрична)**.

4. Івченко О.С. Погляди Джона Спелмена на сутність королівської прерогативи. *Записки історичного факультету*. 2016. №27. С. 313-324 **(фахова)**.

5. Івченко О.С. Соціально-політичні та ідейні передумови формування ідеї конституційного роялізму в Англії середини XVII ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2020. №4 (145). С. 22-24 **(фахова, наукометрична)**.

6. Хомич О.С. Політичні погляди Джона Фортеск'ю. *Науковий вісник*. Одеса, 2010. № 1 (102). С. 238-247 **(фахова, наукометрична)**

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Івченко О. Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу. *Стародавнє Причорномор'я*. Випуск XII. Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2018. С. 254-261 **(наукометрична)**.

8. Хомич О. Взаємовідносини правителя та підданців у політичному вченні Джона Фортеस्क'ю. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2010. С. 229-232.
9. Хомич О. Джон Спелмен: ідея спротиву влади короля. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин*. Статті та матеріали III-ї міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г. Л. Бондаревського. Луганськ, 2012. С. 168-172.
10. Хомич О. Идейные истоки конституционного роялизма Англии 40-х гг. XVII в. *Каразінські читання*. Тези доповідей 64-ї міжнародної наукової конференції. Харків, 2011. С. 142-143.
11. Хомич О. Идея конституционного роялизма в политическом учении Джона Брэмхолла. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2015. С. 238-240.
12. Хомич О. Концепция конституционного роялизма в трудах Дэвида Смита. *Дні науки історичного факультету*. К., 2011. С. 174-176.
13. Хомич О. Король та підданці: проблема соціального спротиву в політичних трактатах Джона Фортеस्क'ю. *Матеріали 66-ї звітної студентської наукової конференції історичної факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Одеса, 2010. С. 94-98.
14. Хомич О. Політичне вчення Джона Спелмена. *Матеріали 67-ї звітної студентської наукової конференції історичної факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Одеса, 2011. С. 258 – 261.
15. Хомич О. Представление о королевской власти у Джона Спелмена. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2011. С. 218 – 220.
16. Хомич О. Фортеस्कью и его представления о видах управления государством. *Дні науки історичного факультету – 2010*. Матеріали міжнародної наукової конференції молодих вчених, присвяченої 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. К., 2010. Вип. III. С. 63–66.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ.....	25
1.1. Історіографія проблеми.....	25
1.2. Джерельна база дослідження.....	44
1.3. Категоріальний апарат.....	50
Висновки до розділу 1.....	51
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ІДЕЙНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЯЛІЗМУ.....	53
2.1. Роль англiканської церкви в зміцненні влади короля.....	54
2.2. Сутність прерогативних прав монарха.....	61
2.3. Політичні погляди Якова I.....	78
2.4. Ідейне протистояння короля та парламенту.....	83
2.5. Значення конституційного етапу революції для розвитку політичної думки Англії.....	94
Висновки до розділу 2.....	102
РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЯЛІЗМ ЯК ІДЕЙНА ТЕЧІЯ.....	106
3.1. Витоки концепції «змішаної монархії».....	107
3.2. Оформлення ідеї конституційного роялізму в 1640-1642 рр.....	123
3.3. Позиція конституційних роялістів під час загострення конфлікту в 1642- 1649 рр.....	136
Висновки до розділу 3.....	138
РОЗДІЛ 4. ПОРІВНЯННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕЙ КОНСТИТУЦІЙНИХ РОЯЛІСТІВ ТА ПАРЛАМЕНТАРИСТІВ НА ПРИКЛАДАХ ПОЛІТИЧНОГО ВЧЕННЯ ДЖОНА СПЕЛМЕНА ТА ФІЛІПА ХАНТОНА.....	140
4.1. Погляди на походження влади монарха.....	142
4.2. Уявлення про обмеження королівської влади.....	147
4.3. Визначення функцій короля та парламенту в управлінні державою	152
4.4. Уявлення про можливість повстання проти влади монарха.....	156

Висновки до розділу 4.....	162
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	171
ДОДАТКИ.....	188

ВСТУП

У ХХ столітті перед історичною наукою постало багато актуальних проблем, серед них відродження інтересу до політичної історії з виділенням нових напрямків та аспектів дослідження: проблем генези правової, національної держави, змісту політичної влади, засобів її самопред'явлення. В цьому контексті представляють інтерес європейські монархії епохи раннього нового часу (XVI–XVII ст.). Події 40-х – 60-х рр. XVII ст. в Англії привертають увагу істориків протягом століть, не припиняються спроби пояснити, які були причини і наслідки однієї з найграндіозніших криз в британській історії. При цьому досліджуються різноманітні аспекти англійської революції: основні рушійні сили, політичні партії, що протистояли одна одній, а також ті ідеї, що панували в англійському суспільстві.

Дисертація присвячена дослідженню особливостей роялістської політичної думки Англії даного періоду – середини XVII ст., а саме – вивченню такого її напрямку, як конституційний роялізм.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституційний роялізм – це напрямок в англійській політичній думці, що передбачає правління короля в парламенті, тобто обмеження королівської влади за допомогою законів. Як ідейна течія він остаточно сформувався напередодні Англійської революції в середині XVII ст. – а саме в 1641 – 1642 рр., хоча витoki його сягають ще XV ст. Конституційний роялізм лежить в основі сучасного політичного устрою Великої Британії.

Не зважаючи на те, що історія політичної думки Англії викликає широкий інтерес серед дослідників, темі конституційного роялізму приділено дуже мало уваги. В основному досліджувалися політичні ідеї абсолютистів, а також їхніх опонентів – прибічників ідеї парламентаризму. Погляди прибічників ідеї правління короля в парламенті досліджувались вкрай

поверхово, або ж не досліджувався взагалі. Особливо – у вітчизняній історіографії.

Історія англійської політичної думки конституційних роялістів тільки починає досліджуватися, і це дозволяє прослідкувати процеси трансформації англійської політичної структури, уявлень сучасників про владу і її легітимність, розглянути широко відомі події під іншим кутом, уточнити і розширити наші знання в області політичної культури цієї переломної епохи.

У зв'язку з цим існує багато нез'ясованих проблемних питань, пов'язаних з формуванням цієї концепції, серед яких найважливішими є: якими були основні ідейні положення представників цього напрямку в політичній думці Англії, кого з державних діячів та мислителів можна віднести до числа конституційних роялістів, наскільки їхні дії були скоординованими, чи вдалося їм сформувати свою політичну партію і, нарешті, якою була їхня доля після страти короля Карла I Стюарта в 1649 р. Як у вітчизняній, так і в західній історіографії на поставлені питання не існує остаточної відповіді і це робить дану тему актуальною для дослідження. Дане дослідження виявляється на межі вивчення більш загальної політичної культури, інтелектуальної історії, історії публіцистики та друкарства англійської революції і раннього Нового часу взагалі і влади монарха та парламенту.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах двох науково-дослідницьких тем: «Цивілізація Європи: історична еволюція доби античності, середніх віків та раннього модерного часу» 2008-2011 (номер державної реєстрації – 0106U012138) та «Дослідження інтелектуальної історії Європи (від античності до раннього модерного часу» 2013-2017 (номер державної реєстрації – 0113U002694).

Мета роботи: з'ясувати історичні умови, що сприяли виникненню теорії конституційного роялізму, визначити етапи розвитку даної концепції протягом 1641 – 1649 рр., а також дослідити політичне вчення

конституційних роялістів в цілому та Джона Спелмена зокрема та порівняти погляди конституційних роялістів та парламентаристів на прикладах ідей Джона Спелмена та Філіпа Хантона.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання автором роботи наступних *завдань*:

- визначити особливості прояву абсолютизму в Англії та проаналізувати роль англіканської церкви в зміцненні влади короля;
- дати характеристику місцю монарха в управлінні державою, а також з'ясувати сутність і значення королівських прерогативних прав;
- розкрити специфіку роялістської політичної думки періоду Англійської революції;
- проаналізувати соціально-політичні та ідейні передумови виникнення та формування ідеї конституційного роялізму;
- з'ясувати, якими були ідейні витoki теорії конституційного роялізму та визначити основні положення даної ідейної течії;
- порівняти думки Джона Спелмена як одного з найяскравіших представників концепції конституційного роялізму та представника ідеї парламентаризму – Філіпа Хантона:
- виявити вплив конституційного роялізму на процес формування сучасної монархії Великої Британії.

Об'єктом дослідження є політична думка Англії середини XVII ст., а *предметом вивчення* – конституційний роялізм як один із напрямків англійської політичної думки 40-х рр. XVII ст.

Хронологічні рамки дисертаційної роботи охоплюють період з 1603 р. (нижня межа) по 1649 р. (верхня межа) – від сходження на престол в Англії нової династії – Стюартів і до страти короля Карла I Стюарта та встановлення республіки. Проте проблема, що розглядається, в ряді випадків вимагає виходу за межі визначеної хронології. Це пояснюється необхідністю ретроспективно простежити витoki формування даної теорії і проаналізувати наслідки досліджуваних подій.

Географічні межі дослідження – це Англійське королівство, на теренах якого розгорнулись події революції середини XVII ст.

Наукова новизна роботи визначається тим, що *вперше*:

- у вітчизняній історіографії досліджуються такі наративні джерела, як політичні трактати Джона Бремхола, Генрі Ферна, Джона Спелмена та Філіпа Хантона;

- здійснено порівняльну характеристику поглядів конституційних роялістів та парламентаристів на основні проблеми державного устрою Англії;

- виявлено, що представники ідеї конституційного роялізму висловлювали ряд схожих ідей стосовно системи управління державою, прав та обов'язків як короля, так і його підданих, однак політичного об'єднання, окремої партії створити їм не вдалося, адже цієї мети не ставили перед собою ні ті особи, що намагались втілити в життя основні положення ідеї конституційного роялізму, ні теоретики цієї концепції;

- з'ясовано подальшу долю конституційних роялістів після страти короля: після смерті Карла I теоретики ідеї конституційного роялізму припинили свою активну діяльність, проте після того, як у 1660 р. відбулась реставрація династії Стюартів на англійському престолі, їхня діяльність була поновлена. Тим, хто залишився в живих, повернули посади та майно, яке вони втратили в ході громадянської війни.

Уточнено:

- основні ідеї, що дають можливість визначити належність окремих мислителів до групи конституційних роялістів;

- причини та передумови формування цього напрямку політичної думки;

- основи для формування даної ідейної концепції і встановлено, що теорія «змішаної монархії» по суті не були новою для Англії XVII ст., оскільки витоки її можна виявити ще в XV ст. в політичних трактатах такого державного діяча, як Джон Фортеск'ю, в роботах якого ця ідея вперше

отримала свою систематичне вираження, тому ті положення, з якими виступали мислителі XVII ст. є, по суті, подальшою розробкою і доповненням ідей цього мислителя

Набуло подальшого розвитку:

- положення про питання королівської прерогативи – надзвичайних прав короля, на які не міг претендувати Парламент, адже це питання було вкрай актуальним для представників обох таборів, адже абсолютисти відстоювали право монарха на розширення прерогативи, в той час, як парламент постійно намагався їх обмежити;

- уявлення про англійський абсолютизм початку XVII ст., що характеризувався рядом специфічних ознак: по-перше, поряд із сильною королівською владою тут продовжував функціонувати парламент як впливовий чинник політичного життя; по-друге, була відсутня багаточисельна бюрократія і сильна армія; по-третє, існувало розвинуте місцеве самоврядування;

- твердження про значення англіканської церкви для зміцнення абсолютизму: реформована церква, зберігаючи чимало рис католицизму як у структурі, так і у богослужінні, перетворилася на орган ідеологічної підтримки влади короля та утвердження абсолютної монархії.

Методологічну основу дослідження становить загальнонауковий принцип історизму, який дозволив дослідити виникнення та формування теорії конституційного роялізму у відповідному історико-культурному контексті. Робота побудована також за принципами системності, об'єктивності та всебічності.

Для досягнення поставленої в дослідженні мети використовувалися наступні методи: з метою характеристики стану вивчення даної проблеми як вітчизняними так і зарубіжними дослідниками використовувався метод історіографічного аналізу; для виявлення головних соціально-політичних та ідейних умов появи теорії конституційного роялізму було використано методи конкретно-історичного аналізу: історико-структурний і проблемний

підходи були використано для характеристики місця теорії конституційного роялізму в загальній системі англійської політичної думки середини XVII ст.; при порівнянні поглядів конституційного рояліста Джона Спелмена та парламентариста Філіпа Хантона було використано метод порівняльного аналізу.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані положення та висновки дисертації можуть бути використані для подальшого вивчення проблеми виявлення представників ідеї конституційного роялізму, передумов формування таких політичних поглядів.

Зібраний фактичний матеріал та отримані результати можуть бути використані для розробки спеціальних програм, університетських спецкурсів, історичних конкурсів, написання навчальних та довідникових посібників з історії Раннього Нового часу.

Практичне значення дослідження зводиться до того, що воно дає уявлення про роль королівської влади та державних інститутів в період Англійської революції й дозволяє виділити основні ознаки розвитку англійської абсолютної монархії в цілому. Матеріали роботи можуть бути використані при вивченні таких тем з історії раннього нового часу: «Королівська влада та управління в Англії XVII століття»; «Революція в Англії». Результати дослідження можуть стати принагідними в розробці важливих теоретичних положень щодо діяльності державних установ епохи раннього абсолютизму в Західній Європі в цілому та узагальненні досвіду організації суспільного життя за умов «змішаної» монархії.

Апробація результатів дисертації проходила на наукових конференціях в Києві, Харкові, Одесі: міжнародна конференція «Одеські читання - 2010»; III-я міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті професора Г.Л. Бондаревського в Луганську в 2012; Каразінські читання (Харьків, 2011); міжнародна конференція «Одеські читання - 2015»; Дні науки історичного факультету КНУ ім. Т.Г. Шевченка (Київ, 2011); 66-а звітна студентська наукова конференція історичного

факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. (Одеса, 2010); 67-а звітна студентська наукова конференція історичної факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, 2011); міжнародна конференція «Одеські читання - 2011»; міжнародна наукова конференція молодих учених, присвяченої 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній Війні (Київ, 2010); XII читання пам'яті професора Петра Йосиповича Каришковського (Одеса, 2018).

Публікації. Головні положення дисертаційного дослідження опубліковані в 13 наукових публікаціях, із яких 5 розміщені у спеціальному виданні, затвердженого в ВАК України, 1 - у зарубіжному виданні, 5 – у збірках наукових праць, 7 – у матеріалах і тезах конференцій.

Структура роботи. У зв'язку з поставленими завданнями, дисертаційна робота складається зі вступу, 4 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 197 сторінок (8,8 д.а)., з них основного тексту 155 сторінок (7, 23 д.а). Список використаних джерел містить 226 найменування.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПИТАННЯ

1.1. Історіографія питання

Англійська революція XVII століття залишила значний слід в історії людства. Ті події, які відбулися в ході революції, привертала увагу як сучасників, так і більш пізніх поколінь: перша страта монарха своїми підданими, встановлення республіки, згодом – реставрація монархії, яка буде еталоном суспільного устрою для лібералів інших європейських країн. Але, разом з тим, суперечності в самому процесі, комплексність причин, результатів і наслідків зумовила різноманітність поглядів та концепцій у осмисленні подій 40-х – 80-х років XVII століття.

Період революції та громадянської війни в Англії протягом століть залишається однією з центральних подій західно-європейської історії, і, безумовно, найважливішою подією англійської історії XVII ст., що зробила величезний вплив на формування сучасного британського порядку і незмінно привертає увагу дослідників. Багато питань, пов'язаних з бурхливими подіями революційної епохи, знайшли своїх дослідників, були детально освітлені і детально опрацьовані.

Економічні, соціальні, релігійні, культурні та ідеологічні передумови виникнення кризи, етапи її розвитку, біографії найбільш значущих фігур, військова сторона конфлікту та його розв'язка більше трьох століть розглядалися різними історіографічними школами із застосуванням досить різноманітних дослідницьких методологій.

Однак слід зазначити, що серед усієї безлічі аспектів, доступних для дослідницького осмислення в загальному комплексі революційних подій, існує явище, яке довгий час залишалося осторонь від інтересу провідних фахівців з історії даного періоду, що представляється деяким історіографічним парадоксом. Йдеться про феномен роялізму в

громадянській війні, тобто про партію прихильників короля Карла I. І якщо політична практика, безпосередня діяльність роялістської партії в роки революції ще принаймні згадується в роботах окремих дослідників, то політичні ідеї роялістів досліджені в незначній мірі. Роялістська політична думка періоду Англійської революції середини XVII ст. привернула увагу набагато вужчого кола дослідників, ніж ідеї представників різних, більш-менш радикальних течій всередині революційного табору.

Процес вивчення Англійської революції зводився до аналізу причинно-наслідкових зв'язків, характеристики етапів громадянської війни, а також опису основних вимог, що висували ворогуючі партії. І якщо перші роботи, присвячені подіям революції, з'являються практично відразу після завершення війни і авторами цих робіт є безпосередні учасники даного процесу, то вивчення англійської політичної думки 40 – 80-х рр. XVII ст. розпочалося тільки в середині XX ст.

При цьому в науковій розробці піднімалися питання дослідження ідей та порівнювались політичні погляди тієї частини роялістів, що виступали з абсолютистськими закликами. Однак практично не зверталась увага на існування групи представників ідеї конституційного роялізму. Цих мислителів відносили до загальної групи роялістів, не звертаючи увагу на кардинально різні погляди на деякі аспекти королівської влади, що відрізняло конституційних роялістів від решти прихильників королівської влади. Мова йде, в першу чергу, про погляди на питання королівської прерогативи.

Конституційний роялізм – це напрям в англійській політичній думці, що передбачає правління короля в парламенті, тобто обмеження королівської влади за допомогою законів. Як ідейна течія він остаточно сформувався напередодні Англійської революції в середині XVII ст., а саме в 1641 – 1642 рр., хоча витoki його сягають ще XV ст. Існує багато проблемних питань, пов'язаних з формуванням цієї концепції, серед яких найважливішими є визначення основних ідейних положень представників цього напрямку,

державних діячів та мислителів, котрих можна віднести до числа конституційних роялістів, ступінь їхньої скоординованості, і, нарешті, якою була їхня доля після страти короля Карла I Стюарта в 1649 р. Як у вітчизняній, так і в західній історіографії на поставлені питання не існує остаточної відповіді, і це робить дану тему актуальною для дослідження.

Англійська революція як нове явище у історичній реальності XVII століття одразу ж викликало осмислення тих процесів, які мали місце. Тому не дивно, що перші теоретичні розробки даної теми виникли ще в XVII – XVIII столітті. Саме тому історіографічне вивчення англійської революції починається блоком англійських історіографів.

В цей час починає формуватися дві концепції бачення історичних подій революції: консервативної, торійської, яка апологувала реставрацію монархії та засуджувала революцію 1640 року; та вігська ліберальна, що намагалася показати свободу та права англійців, які існували завжди, і були порушені Стюартами. А вже XIX століття принесло подальший розвиток історичних досліджень англійської революції. Поглибилася різниця між консервативною та ліберальною концепціями, виникли нові підходи та бачення.

Початок торійської, тобто консервативної інтерпретації революції поклала робота одного з безпосередніх учасників подій – Е. Кларедона «Історія повстання і Громадянських війн в Англії» [206]. Автор описує політичні події, що відбулись в Англії після 1625 р., відмовляється від пошуку причин війни і звинувачує в її розпалі радикально налаштовану частину населення.

До робіт загального характеру, в яких описуються події громадянської війни, належить найвідоміше дослідження XVIII ст. – 8-томна робота «Від завоювання Цезаря до революції 1688 року», автором якого є представник шотландського Просвітництва, філософ, історик, економіст і публіцист Девід Юм. Необхідно зазначити, що окремий інтерес для вивчення періоду 40 – 80-х рр. XVII ст. становлять два останніх томи твору автора. При цьому саме перший том цієї підсумкової частини масштабного дослідження охоплює

період з моменту воцаріння Якова I в 1603 році до страти Карла I Стюарта [98]. Характерним для даної праці є те, що в ній уміло поєднується торійська і вігська концепції. Д. Юм негативно ставився до першого перевороту, але в той час жодним чином не є захисником політики Стюартів. Його «Історія...» містить ряд суджень стосовно «великої смути», але разом з тим підносить компроміс 1689 року як основу порядку. Співчуваючи парламенту, автор не схвалював і жорстокої розправи над лордом Страффордом і Карлом I. Історію Д. Юм розглядає як свого роду прикладну психологію, що пояснює події переплетенням індивідуальних характерів, волі і почуттів.

Саме виникнення держави – результат зміцнення інституту військових вождів, яким народ "звикає" коритися. Д. Юм виступав як захисник традиційних англійських порядків, але вважає при цьому, що головний обов'язок влади – підтримувати не свободу, а справедливість. Головну вину за початок громадянської війни автор покладає на релігійних радикалів. І саме по масштабній праці Д. Юма англійці знайомились зі своїм минулим аж до середини XIX ст. Адже саме тоді особливого розмаху набуває вігське бачення революції.

Представником цього напрямку був Томас Макколей. Його твір «Історія Англії» [50], є класичним зразком ліберальних поглядів і охоплює період з найдавніших часів до смерті Вільгельма III в 1702 році. Найбільшу увагу вчений приділяє так званій «Славній революції» 1688 року – центральній, за думкою автора, події історії Англії. Т. Макколей доводив думку про те, що англійські свободи своїм корінням сягають XIII ст., оскільки саме тоді з'явилась Велика хартія вольностей. А династія Стюартів намагалась нав'язати абсолютистську форму правління і Довгий парламент був вимушений опиратись цьому процесу.

З точки зору Т. Маколея, революція – це конфлікт між абсолютизмом і захисниками свободи в парламенті. Він, зокрема, зазначає, що король систематично порушував права підданих, вводячи нові податки без згоди

Парламенту. Проте найбільшою провиною монарха стала спроба взагалі ліквідувати Парламент, перетворившись на деспота.

Автор також вважає, що головною причиною кризи суспільства є порушення гармонійної рівноваги між політичними інститутами. Те, що частина населення підтримала Карла I, на думку Макколея, можна пояснити їх особистими симпатіями чи сильним монархічним почуттям. До Олівера Кромвелля автор ставиться з повагою, проте засуджує страту короля як таку, що не принесла користі для справи. Важливою заслугою Макколея є кропітка робота в архівних установах, залучення нових джерел.

Вігську концепцію підтримував також Д. Р. Грін, праця якого «Історія Англії та англійського народу» [18] охоплює величезний пласт історії Великобританії – з висадки англів на Британські острови в V ст. і до закінчення війни з наполеонівською Францією на початку XIX ст. У книзі висвітлюються різні історичні аспекти: освіта і становлення Англійського королівства, процес феодалізації і політичне об'єднання країни, міжусобиці і війни, виникнення парламенту і оформлення станової монархії, утворення політичних партій, створення англіканської церкви в період Реформації і колоніальні завоювання.

В другій половині XIX ст. з'являється праця С. Гардінера «Історія Великої Громадянської війни» [126]. Слід зазначити, що автор підтримує вігсько-ліберальну концепцію і розглядає ключові моменти внутрішньополітичної боротьби, що розгорнулася в країні в XVII в. і прийняла форму релігійних, соціальних та антимонархічних виступів. Він зазначає, що люди не борються за владу без певної мети. Історик також вводить термін «пуританська» революція, підкреслюючи важливість релігійного фактору. В основі теоретико-методологічних конструкцій лежить погляд на революцію як на сходинку на шляху історичного розвитку націй.

Вігської традиції притримувався і Дж. Тревельян в своїй роботі «Соціальна історія Англії» [79]. В даному дослідженні автор зазначає, що

діяльність Довгого парламенту змогла врятувати британську свободу в той час, коли країни Європи накривало хвилями абсолютистських тенденцій.

Французька історіографія другої половини XIX ст. представлена працею Ф. Гізо «Історія революції в Англії» (1858 р.). Гізо є прихильником конституційної монархії, він стоїть на позиціях Парламенту [16, 17]. Проте в працях, написаних після революції 1848 року, автор виступає проти республіки, критикуючи левелерів та дигерів як порушувачів порядку. Гізо надає великого значення тому, що англійська і французька революції визнали незаконною абсолютну владу монархів і проголосили принцип свободи щодо корони, рівності проти привілеїв аристократії і людського розуму всупереч релігійного авторитету церкви. Гізо підходить до розуміння того, що громадянська війна 40-х років XVII ст. була боротьбою класів за вплив і владу.

Новий погляд на англійську революцію в 30 – 40-х рр. XX ст. справили роботи істориків-марксистів. Цьому сприяла криза англійського суспільства та занепад традиційної вігської концепції. Показовою для цієї течії є робота історика А. Мортонна «Історія Англії» [51]. Загалом він не виходить за межі марксистської теорії, проте значно доповнює її новими фактами. Причиною громадянської війни А. Мортон називає насамперед економічні зміни, що відбувались в країні.

У 1940 р. К. Хілл опублікував своє есе «Англійська революція» [83], в якому в марксистському дусі представив громадянську війну класовим конфліктом. К. Хілл ставить своїм завданням показати, що англійська революція 1640 – 1660 рр. була великим соціальним рухом, подібним до французької революції 1789 р., в результаті якої старий, в основному феодальний, лад був насильно знищений і створений новий, капіталістичний суспільний порядок. У громадянській війні, підкреслює К. Хілл, взяли участь широкі народні маси, що усвідомили досить ясно і чітко, за що йде боротьба. Проте в результаті революції влада перейшла в руки буржуазії і нового дворянства.

Ще одна післявоєнна робота активно спонукала переписувати вігську і марксистську історію передреволюційної Англії як періоду глибоких політичних суперечок і боротьби за суверенітет, або політичну владу. Це монографія Джона Покока «Старовинна конституція і феодалне право» [171], в якій було показано, що політична і правова культура Англії XVII ст. базувалася на принципах загального права.

Англійці вірили, що їх правова система краща в світі. Вона існує з незапам'ятних часів, дісталася від предків і повинна залишатися незмінною. Всі вони оперували одними і тими ж мовленнєвими конструкціями і метафорами. Вони не мали мети сконструювати власне суверенне майбутнє. Опоненти знаходилися в одному і тому ж політичному дискурсі, політичному мовному просторі.

Однак у всіх вказаних роботах йшла мова виключно про встановлення причин та наслідків англійської революції та описується хронологія подій. Проте не було здійснено жодних спроб усвідомити та проаналізувати історію політичних ідей, що мали місце в Англії в середині XVII ст.

І тільки в середині XX ст. в історіографії розпочинається новий період – вивчення політичної думки епохи англійської революції. Але навіть при цьому роялістам приділяється незначна увага. Так, з'являються дослідження з загальної історії політичної думки. Ряд авторів – Дж. Девіс [117], Ч. Поулсен [63], Н. Хеншелл [82] – займалися питаннями виникнення та розвитку ідеї абсолютизму. В цих роботах автори досліджують причини протистояння між королем та парламентом, аналізують хід подій громадянської війни, а також встановлюють, якими були наслідки Англійської революції XVII ст.

У книзі Дж. Девіса «Ранні Стюарти» революція 40-х років XVII ст. розглядається як «великий заколот» проти принципів «авторитету» в області політики. Кларендонівський термін «великий заколот» представляється Девісу набагато більш виразним і таким, що точніше передає суть справи, ніж термін Гардінера «пуританська революція». Для сучасних шанувальників

Кларендона термін «пуританська революція» стає вже неприйнятним, як і гардинерівський «синтез» торійської і вігської концепцій.

Однією з перших робіт, присвячених політичним ідеям, стала праця Дж.В. Аллена «Англійська політична думка 1603 – 1660 pp.»[101]. Дослідник приходив до висновку, що всі прихильники королівської влади заперечували можливість повстання проти законного правителя, так як свою владу той отримав від Бога і тому може бути підзвітним тільки йому. Роялісти, як вважав автор, проголошували короля втіленням верховної влади, сувереном, повноваження якого обмежені лише в ухваленні законів.

У цьому, а також у введенні нових форм податку, правителю повинен допомагати парламент. Дж. Аллен відзначав також, що крім уявлень про незаконність опору монарху, роялісти, по суті, не висловили інших політично значимих ідей. При цьому відкрито абсолютистські погляди, за Алленом, з'явилися в Англії в кінці XVI ст. і значного успіху в той час ще не мали.

Слід зазначити, що перші спроби охарактеризувати ідейне протистояння роялістів та прибічників парламенту зробив ще наприкінці XIX ст. Вільям Стаббс – англійський історик-медієвіст; єпископ Оксфордський (з 1888). За політичними поглядами консерватор, в методологічному відношенні близький до позитивізму [200]. Праці Стаббса присвячені конституційній історії Англії та історії англійської церкви. Історична концепція Стаббса переслідувала мету довести древні традиції і виняткові гідності англійської парламентського ладу, який за Стаббсом, сформувався в боротьбі між давніми демократичними установами англо-саксів і сильною нормандської державністю.

Схожу оцінку ідеям роялістів давав і Дж. Самервілл. Його роботи – наступний етап дослідження ідей прихильників короля. Дж. Самервілл писав, що роялістські теорії про походження королівської влади мало чим відрізняються один від одного. Називаючи всіх роялістів прихильниками ідеї абсолютизму, Дж. Самервілл зазначав, що всі їх об'єднували дві ідеї: божественного походження влади правителя і положення про

неприпустимість опору законному королю. В своїх дослідженнях автор приходиться до висновку, що роки перед революцією були дуже бурхливими для політичного і конституційного розвитку Англії і Дж. Самервілл дає сучасну оцінку політичними та ідеологічним аспектам революції[188]. Крім того, значну увагу дослідник приділяє взаємозв'язку між політичною думкою та політичною практикою: ідеї повинні змиритися з подіями, а теорії розробляються для обґрунтування конкретних позицій[190, 191]. Разом з тим, Дж. Самервілл досліджує політичні погляди такого видатного представника абсолютизму, як Роберт Філмер[189].

Дослідники середини ХХ ст. сконцентрували свою увагу на проблемах вивчення окремих аспектів англійської революції: Х. Брактон [106], Дж. Боул [105], Р. Еклесхолл [118], П. Загорін [222-226] – досліджували розвиток західноєвропейської політичної думки, порівнювали абсолютну та обмежену монархію. Для становлення нового напрямку історіографії Англійської революції велике значення мали роботи американського історика П. Загоріна. Основу його концепції революції склала ідея конфлікту між різними угрупованнями всередині правлячого класу. Революція, на думку Загоріна, стала можлива тільки тоді, коли в цей конфлікт були втягнуті інші групи англійського суспільства. Це додало революційного процесу радикальний характер і привело до формування нового політичного устрою в країні.

Р. Харріс [133], К. Хілл [136], Дж. Сандерсон[180], А. Шарп [183], Дж. Велес [211] вивчали ідеологічні передумови англійської революції та значення окремих діячів громадянської війни. Кризі конституційного устрою та конституційним процесам в період Стюартів присвячують свої роботи М. Джадсон [146], Дж. Кенйон [148]. Однак з'являлись і роботи загального характеру: Г. Ласкі[150], Р. Лезем [152], Дж. Малкольм [156], Р. Макгілліврей [159], К. Даніел[22], Дж. Моррілл[167, 168], Р. Перрі[170], І. Рутс[175], Дж. Кенйон[148], К. Джонс[144, 145], М. Беннет[104]. Реакцію населення на події Англійської революції в своїх роботах аналізував Б. Менінг: вивчалось як

ставлення народу в цілому, так і окремих груп англійського населення [160, 161]. Загальними аспектами революції і повстання в ранньомодерному світі займався Дж. Голдстоун[131].

Х. Тревор-Ропер досліджував кризу XVII ст. [210]. Роботи К. Рінгтона присвячені англійському суспільству періоду революції [100], а М. Янг вивчав постать Карла I та значення його діяльності для початку революції[221]. Причини Англійської революції вивчали Л. Стоун, Н. Карлін. Крім того, Л. Стоун присвячує свої роботи вивченню соціальних змін в часи англійської революції [197] та кризі аристократії наприкінці XVI ст. – першої половини XVII ст. [198, 199]. Зміну парламентських установ в Англії першої половини XVII ст. досліджував К. Рассел[176, 177].

Разом з тим, дослідник зупинився на питаннях походження англійської громадянської війни[178, 179] та падіння британської монархії. М. Кішланський зосереджувався на вивченні процесів трансформації монархії[149], а Дж. Бургес вивчав розвиток британської політичної думки з 1500 по 1800 роки [108]. Питання королівської прерогативи досліджували Ф. Мейтленд [157], Г. Кенігсбергер [112], М. Макглінін[163].

Окремо слід зупинитись на роботах тих дослідників, що вивчали релігійні аспекти Англійської революції, аналізували протистояння не тільки політичних, але й церковних ідей. Мова йде як про роботи загального характеру – «The Early Stuart Church, 1603-1642» [205] – так і про роботи таких вчених, як Р. Ештон[103], К. Крос[115], К. Хіл[136-138], М. Різ[174], Ф. Х'юз[140], Т. Вебстер[212], А. Мілтон[164], В. М. Лемонт[151], К. Фінхам[124], К. Шарп [184], Д. Кларк[111], Дж. Сейлес [181], Дж. Гай [132]. Питання королівської прерогативи досліджували Ф. Мейтленд [158], Г. Кенігсбергер [112], М. Макглінін[163].

На новий рівень вивчення роялістської політичної думки вийшло в працях англійського історика Девіда Сміта – автора ряду робіт, найбільший інтерес серед яких представляє його дослідження «Constitutional Royalism and the Search for Settlement. 1640 – 1649»[185] («Конституційний роялізм та

пошук врегулювання. 1640 – 1649»). У цій роботі Девід Сміт вводить поняття «конституційного роялізму» для позначення групи роялістів, що виступають з ідеєю «змішаної монархії» – обмеження влади правителя за допомогою законів [186, с.174-176]. Дослідник вважав, що як явище в політичній думці Англії, конституційний роялізму сформувався в 1641 – 1642 рр., проте його прихильникам не вдалося створити єдиної партії, і після страти короля Карла I Стюарта в 1649 р. багато з них виїхали з країни.

В своєму дослідженні автор детально проаналізував ті ідеї, з якими виступили представники цього напрямку політичної думки, і які дозволяють об'єднати цих мислителів у єдину групу. По-перше, це уявлення про існування закону як захист країни від можливого виникнення тиранії. Закон стоїть вище короля, і всі правителі повинні йому підкорятися і поважати правління закону. По-друге, погляд на походження королівської влади: Бог є єдиним її джерелом, і правитель може бути підзвітним тільки йому.

У зв'язку з цим, третім становищем, які об'єднують всіх представників концепції «змішаної монархії», на думку Девіда Сміта, було заперечення можливості повстання проти короля. Ще одним чинником об'єднання, вважає автор, було уявлення про зв'язок короля та Парламенту.

Мислитель зазначає, що прибічників цієї концепції можна розділити на дві групи: тих, хто прагнув реалізувати ці ідеї на практиці, користуючись своїми високими посадами та особистим доступом до короля – Фолкленд, Гайд, Кольпепер, Річмонд, – та тих, хто в своїх політичних трактатах займався теоретичним обґрунтуванням ідеї конституційного роялізму – Джон Бремхол, сер Чарльз Делісон, Дадлі Діггес-молодший, Генрі Ферн, Джеймс Говелл, Девід Дженкіс, Джаспер Мейн.

Дану групу мислителів об'єднувало декілька положень:

- король є верховним володарем, правління якого обмежується за допомогою законів;

- палати парламенту в жодному випадку не мають права посягати на королівську прерогативу і повинні допомагати монарху приймати нові закони або ж змінювати вже існуючі та вводити нові види податків;
- джерелом королівської влади є Бог, тому тільки перед ним правитель повинен відповідати за свої дії;
- скликання та розпуск парламенту залежить тільки від волі короля;
- населення не має права піднімати озброєне повстання проти свого правителя, оскільки він є помазаником божим, навіть якщо перетворюється на тирана;
- тільки, якщо повеління короля суперечать заповідям Божим, піддані можуть не підкоритись своєму правителю, але навіть у цьому випадку вони не мають права повстати проти нього, а тим більш, посягати на його життя.

Девід Сміт стверджував, що на початку XVII століття в Англії не існувало ідей про протистояння королівської влади і конституційного типу правління, а скоріше навпаки – абсолютно очевидним для більшості людей було те, що король і Парламент нерозривно пов'язані один з одним. Яскравим прикладом, який ілюструє уявлення про такий зв'язок, є, на думку мислителя, зображення «політичного тіла» – з монархом на чолі і народом як підлеглим тілом. Тому після початку англійської революції прихильники ідеї конституційного роялізму виступали за проведення мирних переговорів, вважаючи згубним для країни протистояння короля і Парламенту, які являли собою єдине ціле.

Девід Сміт розглядає основні ідейні положення в політичних трактатах цих мислителів, що дозволяють відокремлювати їх від «абсолютистів» і об'єднати в єдину групу. Однак відкритим залишає питання подальшої долі конституційних роялістів, а також не порівнює ідеї цієї групи мислителів з ідеями, які проголошувались прихильниками парламенту.

Велику увагу автор приділяє аналізу правління перших Стюартів, акцентуючи увагу на їхньому прагненні побудувати абсолютизм і намаганні розшири свою королівську прерогативу[186]. Окремо Д. Сміт розглядає стосунки корони та парламенту з кінця XVI ст. до кінця XVIII ст.[187].

Дослідженням конституційної історії Англії займалися також Р. Кроксдейл [116]. Р. Кроксдейл у своїй монографії проаналізував протистояння роялістів та парламентаристів напередодні Англійської революції, дослідивши основні теоретичні положення обох груп, однак при цьому зосереджувався в основному на ідеях представників абсолютизму, а представників теорії конституційного роялізму згадував дуже рідко. Представники конституційного роялізму досить поверхньо, але все-таки характеризуються в дослідженнях Дж Фіггиса [122], однак в роботі відсутній аналіз конкретних ідей даного напрямку політичної думки.

Крім того, під час дослідження впливу ідей Джона Фортеск'ю на формування теорії конституційного роялізму в середині XVII ст. було проаналізовано такі роботи, як «Кембриджська історія англійської та американської літератури у 18 томах» [201], статті зарубіжних вчених Ч. Пламмера [173], Ф. Вільгельмсена [217]. Дані автори займалися вивченням ідей Джона Фортеск'ю та ставили перед собою мету – проаналізувати, який вплив основні положення політичного вчення цього мислителя здійснили на подальший розвиток політичної думки.

Крім того, вивчено статті та монографії, присвячені постаті Джона Фортеск'ю. В англійській історіографії новітнього часу політичними поглядами Джона Фортеск'ю займався С.Б. Краймс [110]. Він впевнено доводив незаконність приписування цьому мислителю конституційних поглядів і приходив до повного заперечення будь-яких суттєвих нових моментів в поглядах Фортеск'ю на королівську владу.

С.Б. Краймс намагається звести всі ідеї автора до звичайних середньовічних уявлень і вважає, що феодална доктрина *dominiuma* – ключ до всієї політичної теорії Фортеск'ю. Цю точку зору розділяє і фінський

історик В. Літцен [153]. Цей дослідник, недооцінюючи важливість трактату «The Governance of England», вважає помилковим називати його головною роботою Фортеस्क'ю. На його думку, уваги слід приділяти поглядам мислителя на спадкування влади.

Досить детально погляди Джона Фортеस्क'ю на права жінки в управлінні країною розглядає в своїй статті Е. Хоукес [134]. Дослідниця приходиться до висновків, що Фортеस्क'ю вважав неможливим для жінки керувати країною, оскільки вона не може бути головним суддею в країні, а це – прямий обов'язок правителя. Щодо поглядів мислителя на королівську владу, тут слід відзначити статтю Ф. Вільгельмсена [217], який описує погляди Фортеस्क'ю на види королівського правління та їх вплив на англійську традицію. Джону Фортеस्क'ю присвячує свою роботу і Р. Хінтон [139], який розглядає основні етапи життя мислителя та його погляди на державу та короля. Про Джона Фортеस्क'ю згадує в своїй роботі «Королі-чудотворці» і М. Блок [13], що досліджує питання володіння королями дару зцілювати хворих на золотуху. Дослідник відзначає, наскільки важливою ця обставина була для мислителя.

В сучасній західній історіографії англійської політичної думки XVII ст. починаючи з 80-х рр. минулого століття в деяких дослідженнях спостерігається зближення із соціальною історією. Йдеться про роботи К. К. Вестон [215]. Значно розширюється джерельна база дослідження, причому за рахунок документів, що раніше перебували, як правило, поза сферою інтересів істориків політичної думки.

Це маловідомі політичні твори, тексти проповідей, матеріали парламентських дебатів і судових засідань. У 90-х рр. зазначені тенденції отримали подальший розвиток. Яскравий приклад – роботи М. Мендела, зокрема, стаття з привабливою назвою «Парламентський суверенітет: дуже англійський абсолютизм» [165].

Що стосується радянської історіографії, то в ній вказаний тематичний комплекс до цих пір не отримав значного опрацювання. Хоча початок

розгляду проблем, пов'язаних з ідеологією англійської монархії раннього Нового часу було закладено ще в дореволюційний період. Найзначнішими дореволюційними дослідниками англійської революції XVII ст. були Петрушевський Д. М, М. М. Ковалевський, М. І. Карєєв, А. Н. Савін та А. Яценко [99]. Вони акцентували увагу в першу чергу на суспільних аспектах: рухах левелерів та дигерів, критикуючи твердження про «пуританську» революцію як суто релігійну.

М. М. Ковалевський у своїй роботі «Від прямого народоправства до представницького і від патріархальної монархії до парламентаризму» [43] явно навіяної подіями російської революції 1905 р., приділяє багато уваги аналізу суспільних рухів в Англії в період республіки і, зокрема, руху дигерів, аналізу «комуністичної доктрини».

М. М. Ковалевський рішуче полемізує з Гардінером і його концепцією «пуританської революції». Англійська революція 1648 р. розглядається автором в якості поворотного пункту не тільки в політичному, але і в соціальному житті країни. М. М. Ковалевський уважно вивчав політичні памфлети Уїнстенлі, підкреслюючи значну оригінальність його ідей.

Проблеми англійської революції та специфіки західноєвропейської абсолютної монархії вивчав М. І. Карєєв [38, 39]. Автор порівнював революційні події 1640 – 1660 рр. та Славну революцію 1688 р. і дійшов до висновку, що Славна революція зуміла покласти край віковій боротьбі в країні між королівською владою і парламентом. Саме друга революція, на думку М. І. Карєєва, встановила межі, як королівської прерогативи, так і привілеї парламенту.

На відміну від першої революції, яка супроводжувалася громадянською війною, стратою короля, встановленням республіки, бурхливими релігійними і соціальними рухами, тривалими на кілька років, друга революція відбулася дуже швидко, замінивши одного представника династії Стюартів (Якова II) на іншого (Вільгельма Оранського), при цьому обмеживши королівську

владу. Звідси історик робить висновок про «виключно політичний» характер Славної революції.

Інший російський історик — А. Н. Савін велику увагу в своїй праці приділяє долі англійської держави і церкви, політичній і релігійній історії [66]. Крім того, А. Н. Савін зробив спробу вивчити історію англійського селянства в XVII ст. Торкаючись важливого питання про ідеологічні зрушення, пов'язаних з англійською революцією XVII ст., автор зазначав, що англійська раціоналізм, емпіризм, деїзм кінця XVII ст. і першої половини XVIII ст. тісно пов'язані з релігійним і політичним переворотом середини XVII ст. Тут же, на думку А. Н. Савіна, лежить джерело європейського Просвітництва XVIII ст., бо французькі просвітителі дали мало нового, оригінального і більше популяризували те, що знайшли у англійців.

В 1915 р. з'явилась монографія юриста К. А. Кузнєцова «Англійська палата громад при Тюдорах і Стюартах» [48], в діяльності якої автор виділив дві тенденції — парламентського суверенітету і демократії. Саме вони, за висновком дослідника, визначили настрої англійців передреволюційної епохи.

Радянська історична школа детально аналізувала англійську революцію з позицій марксизму. Основні акценти досліджень були зміщені на аналіз соціально-економічних передумов перевороту. Саме в такому аспекті постають дослідження І. С. Нарського [52], А. Е. Кудрявцева [47], А. М. Деборіна [20], С. Д. Сказкіна [77], В. М. Лавровського [49], В. Ф. Семенова [71], Е. Д. Воробйової [15], Б. Ф. Поршнева [64], Ю. М. Саприкіна [68-70], Є. В. Гутнової [19] та інших.

По-новому в радянській історичній науці поставлено питання про англійський абсолютизм першої половини XVII ст. Це насамперед питання про кризу останньої форми англійської феодальної монархії в Англії в умовах наростаючого конфлікту між новими суспільними класами, що представляють капіталістичний спосіб виробництва, і старим феодальним суспільно-політичним ладом.

Підсумки багаторічної і плідної праці великого колективу радянських істориків над історією англійської революції підведені у двотомному виданні Інституту історії АН СРСР – «Английская буржуазная революция XVII вв» [2, 3, 4]. Ці роботи розцінені не тільки в нашій країні, але і за кордоном як справжній внесок до історіографії англійської революції. Ця праця дозволяє наочно побачити не тільки те, що вже зроблено, але і напрям подальшого дослідження.

Питанням ідеології та політичної культури епохи Англії XVII ст. присвячені дослідження таких вчених, як Г. Р. Левін та С. Є. Федоров. Роль народних мас міста і села в англійській революції, зміни в ідеології, що сталися як в період підготовки, так і в ході самої революції XVII ст., коріння англійського Просвітництва XVII ст., соціально-економічні наслідки революції – такі лише найбільш важливі питання, які очікують подальшого дослідження та вирішення.

В радянській історіографії існує ряд робіт, присвячених постаті Джона Фортеск'ю. Так, про цього мислителя згадує Є.О. Космінський [46] в своїй статті про аграрну історію Англії. Дослідник проводить паралелі між поглядами мислителя та кентських повстанців. Взагалі, відомості про повстання в Кенті надають в своїх роботах А. Мортон [51], В. В. Штокмар [96] та Дж. Травельян [79].

Дуже важливе значення мають роботи Б. А. Каменецького [33-37], який в ряді статей освітлював соціально-політичні погляди Джона Фортеск'ю, його погляди на право та власність, та роль у формуванні культури Англії. Крім того, дослідник порівнює погляди мислителя та кентських повстанців на права та обов'язки короля. Постать Джона Фортеск'ю досить детально розглядав і Ю. М. Саприкін, який в своїй книзі присвятив мислителю цілий розділ. На думку дослідника, Фортеск'ю розробив теоретичні основи абсолютизму Тюдорів. Радянську історіографію об'єднує намагання дати класову оцінку поглядам мислителя. Разом з тим Б. А. Каменецький вивчав особливості формування абсолютистської ідеології в Англії.

Особливої уваги в питаннях вивчення ідеології та подій англійської революції заслуговують дослідження М. А. Барга. Вважаючи аграрну проблему основною аналітичною призмою при вивченні історії революційних подій в Англії, М. А. Барг поставив питання про наявність у революції двох аграрних програм: буржуазно-дворянської і селянсько-плебейської, побачивши в цьому стрижень політичної і соціальної боротьби. Поряд із соціально-економічними проблемами автор плідно розробляв теми політичної і релігійної історії, особливо ті, що пов'язані з передумовами, перебігом і наслідками буржуазних революцій XVI–XVIII століть.

В монографіях «Англійська буржуазна революція XVII ст.» [8], «Кромвель і його час» [10], а також у цілому ряді статей М. А. Барг розкрив коріння політичної та конституційної кризи 1640-х, провів аналіз класових сил революції, виявивши особливості формування політичних програм пресвітеріан і індепендентів, досліджував ідеологію істинних левелерів, поставив проблему формування революційної армії і її ролі в громадянських війнах революційного періоду[11]. Особливе місце в цих монографіях займали питання, пов'язані з англійським варіантом європейської Реформації, з генезою англійського пуританізму і його доктрини[9].

Дослідженням ідейних течій в історії Англії займався також Ю. М. Саприкін. В монографії «От Чосера до Шекспира: этические и политические идеи в Англии» [68-70] розглядається маловивчена у радянській медієвістиці проблема зародження і розвитку нового, буржуазно-дворянського напрямку суспільної думки в Англії в період виникнення і панування абсолютизму. Аналізуються основні етичні і політичні ідеї родоначальника англійського гуманізму Дж. Чосера, а також Дж. Фортескью, Е. Дадлі, Т. Старкі, Дж. Понета, К. Гудмана, Дж. Нокса, Т. Сміта, Ф. Бекона і У. Шекспіра. Крім того, автору належать і роботи загального характеру, що аналізують становище Англії часів абсолютизму.

До сучасних дослідників, що вивчають різні аспекти Англійської революції (в тому числі – і релігійні протиріччя, що виникали між

учасниками громадянської війни) належить В. М. Єрохін. Вчений займається питаннями сучасної британської історіографії, досліджує власне історію Англіїта та релігійні процеси, що мали місце в XVI–XVII ст.,

З 80-х рр. XX ст. розпочався новий етап історії вивчення політичної думки доби Англійської революції середини XVII ст. Сучасні дослідження носять різноплановий характер: продовжують з'являтися роботи загального характеру – С. В. Кондратьєв [44], досліджуються питання повноважень короля – В. В. Клочков [40, 41, 42], І. І. Шарифжанов [95], В. А. Томсинов [78]. Дипломатія та конфесіоналізм напередодні Англійської революції аналізуються в роботах Л. І. Івоніної [25].

У вітчизняній історіографії аналізом теоретичних аспектів як революції в цілому, так і безпосередньо подій Англійської революції середини XVII ст. займається чернівецький вчений О. І. Сич. [72-76].

Дослідження роялістської політичної думки представлені значною мірою завдяки роботам І. В. Немченко, яка проаналізувала політичні ідеї Роберта Філмера [54], що був яскравим прибічником абсолютизму, порівняла його погляди з вченням Томаса Гоббса [55]. Крім того, авторка дослідила представлення ідеї «змішаної монархії» та поняття «суверенітет» в роялістській політичній думці Англії 40-х років XVII ст., а також досліджує питання історіографії роялістської ідейної течії доби Англійської революції [53].

Отже, історіографія Англійської революції значно розширилася за період XVII – XXI ст., змінюються тематики дослідження, з'являються нові підходи та бачення. Умовно історіографічний процес можна розділити на три групи:

1) роботи, присвячені загальним питанням англійської революції, місця англіканської церкви у вказаних подіях, специфіці англійського абсолютизму;

2) роботи присвячені вивченню політичної думки Англії середини XVII ст.;

3) дослідження, що висвітлюють діяльність та основні ідеї представників такого напрямку політичної думки як конституційний роялізм.

Необхідно зазначити, що в сучасній вітчизняній історіографії роботи, присвячені питанню виокремлення із загальної роялістської політичної думки групи мислителів, що виступали за обмеження влади короля за допомогою парламенту, а отже можуть бути віднесені до окремої ідейної течії – конституційного роялізму – відсутні в принципі. Це обумовлює актуальність та наукову новизну даного дисертаційного дослідження.

1.2. Джерельна база

В період з початку 1630-х років і до розгортання революції в 1642 р. за домінування боролись одразу три політичні ідеї. Прибічники абсолютизму закликали короля взяти на себе все управління державою і король пішов на це, аж поки війна із Шотландією не змусила його переглянути свої позиції. І як противага таким абсолютистським тенденціям виникає дві інші теорії – конституційного роялізму та парламентаризму.

При цьому дані напрямки політичної думки спочатку мали дуже схожі погляди на процес управління державою – представники обох течій виступали за правління короля в парламенті. І тільки в 1642 р. вони остаточно розійшлись. З метою усвідомлення причин розколу та тих настроїв, що панували в англійському суспільстві, необхідно детально вивчити джерельну базу.

Джерела з вивчення ідеї конституційного роялізму можна поділити на декілька груп. Першу групу і основу джерельної бази дисертаційної роботи представляють такі джерела, як політичні трактати англійських мислителів середини XVII ст., що виступали з ідеєю «змішаної» монархії та прагнули правління короля в парламенті. Слід зазначити, що ці джерела дуже поверхово представлені в зарубіжній історіографії, а вітчизняними істориками не досліджувались взагалі.

Основними джерелами для написання даного дослідження стали роботи одного з представників ідеї конституційного роялізму – сера Джона Спелмена. Всі свої трактати він створив протягом 1642 – 1643 рр. в Оксфорді під час перебування на посаді державного секретаря. Одразу після написання ці роботи вийшли друком і набули поширення серед прибічників Карла I. Основним підґрунтям для написання цих праць стали ті події та процеси, що мали місце в Англії в середині XVII ст. Крім того, в своїх роботах автор приводить багато прикладів зі Святого Письма.

Джон Спелмен є автором декількох політичних трактатів, в яких висвітлено його погляди на концепцію «змішаного» правління, права та привілеї короля, а також його місце в системі державного управління. Його першою роботою став трактат «A Protestants Account of his Orthodox Holding in Matters of Religion» («Виклад протестанта щодо його правовірного внеску в питання релігії») Джон Спелмен критикує тих, хто висловлювався за корінні реформи в Англійській церкві, називаючи їх «борцями проти Святого Духа» [192]. В даній роботі мислитель відзначає роль англійської церкви для зміцнення королівської влади і робить висновки про необхідність збереження існуючого церковного устрою.

Наймасштабнішою роботою Джона Спелмена є трактат «Certain considerations upon the duties both of prince and people» [194] («Деякі міркування щодо обов'язків короля та його підданих»), написаний і опублікований в 1642 р. Назва роботи має доповнення: «wel-wisher both to the king and Parliament» і вже в цьому визначено політичні вподобання автора, як прибічника і короля, і парламенту. Трактат, як і решта робіт Спелмена, не поділяється на підрозділи і дає можливість зрозуміти, якими були погляди мислителя на походження королівської влади. В даній роботі автор розглядає питання походження влади монарха, виступає проти абсолютистських тенденцій, підкреслює значення парламенту та його функції під час прийняття законів.

В наступній праці, написаній та опублікованій в тому ж таки 1642 р., – «A View of a printed book intituled Observations upon His Majesties late Answers and Expresses» [193] («Погляд на опубліковану книжку, названу Спостереження за деякими останніми відповідями та враженнями Його Величності») Джон Спелмен спростовує ідеї прибічника парламенту Генрі Паркера, який у своєму трактаті «Observations upon some His Majesties late Answers and Expresses» [169] («Спостереження за деякими остаточними відповідями та враженнями Його Величності») виступав за розширення влади палат парламенту та обмеження королівської прерогативи.

Джон Спелмен розкритикував ці положення, висловивши думку про необхідність збереження прав та повноважень монарха в недоторканості, як запоруки безпеки та процвітання населення країни. Мислитель обґрунтовує право королівської прерогативи, заявляючи про неприпустимість зазіхань з боку парламенту на прерогативні права монарха.

Свій останній політичний трактат – «The Case of our affaires in Law, Religion, and other circumstances briefly examined, and presented to the conscience» [124] («Вирішення наших справ у галузі права, релігії та інші обставини, коротко розглянуті і подані на совість»), автор написав напередодні своєї смерті – в 1643 р., і в ньому він висловлює свої погляди на права та привілеї короля, його місце в державному апараті. Саме в цій роботі мислитель висловлює ідею про «державу, як політичне тіло, в якому король – це голова».

В даному трактаті Джон Спелмен підкреслює два аспекти конституційного роялізму: «змішана монархія» жодним чином не впливає і не руйнує суверенність держави, а, по-друге, «змішана» монархія регулює, а не обмежує владу короля. Роботи Джона Спелмена є цінним джерелом для дослідження поглядів представників такої ідейної течії, як конституційний роялізм.

Для написання дисертаційної роботи було використано також головний трактат державного діяча та мислителя XV ст. Джона Фортеск'ю «The

Governance of England» [86] («Правління Англією»), що має і другу назву – «The Difference between an Absolute and a Limited Monarchy» («Відмінності між абсолютною та обмеженою монархією»). Робота було опубліковано в Лондоні в 1885 р. Чарльзом Пламмером, який також написав вступ та коментарі до цього трактату.

Слід зазначити, що вперше «The Governance of England» було опубліковано в 1714 р., потім ще раз в 1719 р. Однак тираж був невеликим, тому ці два видання є дуже рідкісними. Трактат складається з п'ятнадцяти розділів, кожний з яких присвячений певній проблемі. В роботі викладено погляди автора на державу, її походження, способи управління країною, види королівської влади, права та обов'язки монарха, його взаємовідносини із підданцями.

Крім трактатів Джона Спелмена для написання дисертаційного дослідження були залучені роботи і інших представників ідейного напрямку конституційного роялізму. Мова йде про роботи Генрі Ферна: «The Resolving of Conscience», 1642 («Вирішення совісті»)[120], «The subject of supremacy», 1643 («Предмет верховної влади») [121]. Перший трактат мислителя починається з вислову про те, що озброєне повстання проти короля – це повстання «проти Апостолів». Монархія Англії – доповнюється законами «землі, де існує». Генрі Ферн погоджується, що король править державою відповідно до договору між ним і народом, але сама королівська влада – божественного походження.

В другому трактаті Генрі Ферн обґрунтовує свої погляди на спів правління короля та парламенту, заявляючи, що обидві палати знаходяться в підпорядкуванні королю, але «ніхто не може забирати у парламенту право брати участь в прийнятті законів».

Також вивчалися політичні ідеї Джона Бремхола – одного з активних учасників подій громадянської війни та прибічника короля. В своєму головному трактаті – «The Serpent Slave» («Зміїний бальзам») – мислитель розкриває погляди на права та повноваження короля, місце парламенту, роль

англіканської церкви і характеризує свої погляди на походження влади монарха[107].

Джон Бремхол – це представник конституційного роялізму, чиї роботи та ідеї певною мірою досліджені і встановлено біографію мислителя. Скоріше за все, такий інтерес пояснюється високими церковними посадами, які Бремхол займав за життя. В цих дослідженнях Дж. Бремхол виступає як теоретик божественного права королів, хоча детальніший аналіз яскраво свідчить про приналежність автора до групи конституційних роялістів.

Слід зазначити, що прибічники ідеї конституційного роялізму, характеризуючи шляхи появи королівської влади, зверталися і до патерналістської ідеї – походження влади короля від патріархів, які, в свою чергу, отримали владу від Адама. Вважається, що дним із засновників даної теорії був Роберт Філмер, один із яскравих представників абсолютизму, що виклав свої ідеї в трактаті «Patriarcha» («Патріарх»)[123].

З метою порівняння поглядів конституційних роялістів та парламентаристів було також вивчено роботу представника ідеї парламентаризму Філіпа Хантона, який в 1643 р. видав свій трактат – «A Treatise of a Monarchy» («Трактат про монархію») [141], в якому висловлює своє бачення монархії та основних принципів влади короля. Мислитель намагається пояснити, звідки походить влада короля, якою вона може бути, а також характеризує сучасний йому політичний устрій Англії. Більшість його положень абстрактні, і тільки в другій частині трактату автор наводить конкретні приклади з державного устрою тогочасної Англії.

Другу групу джерел становлять роботи англійського короля Якова I. Його політичну спадщину можна умовно розділити на три групи. До першої належать два ранніх шотландських трактати Якова – «Істинний закон вільних монархій» і «Царський дарунок». Другу групу складають три полемічних творів, написаних Яковом вже в Англії. Це «Апологія клятви вірності», «Попередження всім могутнім монархам, королям, незалежним князям і державам християнського світу», яке є розлогим вступом до нового видання

першого трактату, і «Декларація ясновельможного короля Якова I на захист права королів і незалежності їх корон» [62].

Третя група включає в себе публічні промови Якова. П'ять найбільш відомих з них також увійшли до видання «Праць» [143]. Це стосується звернень 1603-1604, 1605, 1607 і 1609-1610 років до парламенту і промови перед суддями в Зоряній палаті в 1616 році. Твори другої групи, як вже відзначалося вище, є найбільш дослідженими в сучасній історіографії. До того ж спочатку спровоковані внутрішньополітичним конфліктом між королем і англійськими католиками, вони створювалися, насамперед, у розрахунку на континентального читача, в рамках загальноєвропейської полеміки про межі влади Римського папи, тобто мали зовнішньополітичну спрямованість.

В своїх роботах Яків I погоджувався з думкою про те, що король в усіх буденних справах має поважати закони країни, подавати, тим самим, своїм підданам приклад законслухняності, але це визнання закону з боку короля є добровільним, а не вимушеним. Автор знову висловлював думку про те, що король стоїть вище будь-яких законів, і якщо правитель дотримується цих законів, то лише для того, аби подати гідний приклад своїм підданам.

Саме Яків I в своїх роботах своїми політичними роботами зіграв головну роль у формулюванні теорії абсолютизму в Англії в першій чверті XVII ст. Цей монарх став першим англійським правителем з часів короля Альфреда, що об'єднав у своїй власній персоні політичне управління з політичним теоретизуванням. Однак більшість дослідників Англії епохи ранніх Стюартів аж до останнього часу практично не приділяли уваги сфері політичних ідей, ігноруючи, в тому числі, багатий комплекс політичних творів Якова I. Л

Лише відносно недавно намітився новий підхід до вивчення англійської історії початку XVII ст., що пропонує розглядати події в контексті сучасної їм ідейної полеміки. У цій ситуації, звернення до сюжетів, пов'язаних з політичною ідеологією ранньостюартівського періоду, набуває

особливої актуальності. Всі політичні праці Якова I (VI) Стюарта вже за життя автора витримали по кілька публікацій англійською, латинською, французькою та на деяких інших європейських мовах.

Для дослідження даної теми, крім політичних трактатів, було залучено також джерела із загальної історії Англії першої половини XVII ст. Саме вони становлять третю групу джерел – «Апология палаты общин» [7], «Дело Бейтса, ноябрь 1606 г.» [21], «Биль против налогов на внешнюю торговлю, 1610 г.» [12], «Петиция палаты общин 23 мая 1610 г.» [58], «Петиция о правах (1628 г.)» [59], «Петиция о праве, 7 июня 1628 г.» [60], «Акт для предотвращения неудобств, проистекающих от долгого перерыва в работах парламента (трехгодичный акт), 15 февраля 1641 г.» [1], «Великая Ремонстрация, 1 декабря 1641 г.» [14], «Петиция палаты общин, сопровождающая ремонстрацию о положении королевства, как она представлена его величеству в Гэмптом-Коурт 1 декабря 1641 г.» [57], «Ответ короля на петицию, сопровождающую Великую Ремонстрацию 27 декабря 1641 г.» [56]. Ці документи дають можливість зрозуміти причини виникнення протистояння між королем та парламентом, дослідити етапи цього конфлікту, а також висвітлюють події Англійської революції.

1.3. Категоріальний апарат

Під поняттям «революція» в дисертаційному дослідженні розуміється громадянська війна в Англії 40-х років XVII ст., що відбувалась між двома політичними силами: парламентаристами та роялістами. Слід зазначити, що існують різні підходи в трактування цього терміну по відношенню до подій, що мали місце в Англії в середині XVII ст., за якими завершальним етапом стали події Славної революції 1688 року. Однак в роботі ці аспекти не розглядаються.

Під поняттям «парламентаристи» мається на увазі та група політичних мислителів та державних діячів, що виступала за зміцнення становища

парламенту та обмеження королівської влади. Відповідно, під терміном «роялісти» розуміються прибічники короля в протистоянні з парламентом. Роялізм – це термін, що склався історично. При цьому роялісти поділялись на тих, хто прагнув необмеженої влади правителя («абсолютисти») та тих, хто виступав з ідеєю «змішаної монархії». Для останніх історик Девід Сміт запропонував термін «конституційний роялізм».

Висновки до розділу 1

Отже, тривалий час дослідження, що присвячувались темі Англійської революції, описували хронологію основних етапів громадянської війни, виявляли причини та наслідки головних подій, однак не містили жодного вивчення роялістської політичної думки в цілому та конституційних роялістів зокрема. Тільки з середини XVII ст. розпочався процес аналізу та порівняння ідей цих мислителів з абсолютистами та парламентаристами. Однак при цьому їх вивчення було досить поверховим і не піднімало всі аспекти вчення конституційних роялістів. В історіографії в основному увага зверталась на причини розгортання революції, її основні рушійні сили. Досліджувались також і політичні ідеї, проте в основному – парламентаристів, бо ж абсолютистів, що виступали на боці парламенту. Тема конституційного роялізму в зарубіжній історіографії представлена в роботах окремих істориків, в той час, як у вітчизняній історіографії такі роботи відсутні в принципі.

Хоча джерельна база для вивчення представлена досить широко, проте більшість з даних джерел не опрацьовувались в сучасній історіографії. Особливо це стосується політичних трактатів представників ідеї конституційного роялізму – Дж. Спелмена, Дж. Бремхолла, Генрі Ферна, а також основоположника ідеї «змішаної монархії» – Джона Фортеск'ю. Трактати написані або в ході революції, або ж уже в період еміграції

конституційних роялістів після смерті короля. Вивчення цих політичних трактатів дає можливість зрозуміти особливості ідейного протистояння періоду Англійської революції.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ІДЕЙНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЯЛІЗМУ

XVII століття для історії політичного строю Англії було ключовим, оскільки саме в цей час остаточно сформувались ті ідеї, які визначили розвиток владних структур в країні в майбутньому. Але для того, щоб краще зрозуміти політичні ідеї, що панували в першій половині XVII ст., необхідно звернути увагу на історичний контекст їх розвитку, а саме прихід до влади нової династії, причини протистояння парламенту та короля, передумови та початок Англійської революції. Власне цей період характеризується появою трьох основних політичних ідей: абсолютизму, парламентаризму та конституційного роялізму, які могли отримати розвиток тільки в тих умовах, що склались в Англії на початку XVII ст.

Після смерті королеви Єлизавети I Тюдор (1588 – 1603 гг.) у 1603 р. династію Тюдорів на англійському престолі змінила шотландська династія Стюартів – король Шотландії Яків VI став новим королем Англії під ім'ям Якова I Стюарта. Загальною тенденцією внутрішньої політики Стюартів було посилення королівської влади спочатку в рідній Шотландії, а з 1603 р. і в королівстві Англії.

Яків I був переконаним прихильником абсолютистських доктрин, які розвивались в той час в країнах континентальної Європи, особливо у Франції. Політичний устрій цієї держави Європи, де королівська влада до XVII ст. отримала абсолютистські форми, здавався Якову I ідеалом державного правління. Ще будучи королем Шотландії, Яків пише два трактати – «Царський дар» (1599) та «Істинний закон вільної монархії» (1603), в яких розвиває теорію абсолютизму: «Шотландські королі існували до скликання парламентів, до видання законів...Королі були творцями законів, а не закони творцями королів» [62]. Він непогано засвоїв теорію абсолютної монархії як таку, проте виявився неспроможним зрозуміти

специфіку історичних умов Англії, в яких він мав наміри цю теорію реалізувати [143].

На нового короля покладали великі надії аристократи-католики, які сподівались, що Яків I, син католички Марії Стюарт, відновить в Англії католицизм, або хоча б скасує ті закони, які найбільше обмежували католиків. Англійське духовенство зі свого боку, враховуючи конфлікти Якова I з шотландським пресвітеріанством, розраховувало на його допомогу в боротьбі з пуританством. Але й самі пуритани очікували від нового короля полегшення свого становища, вважаючи, що Яків, отримавши освіту під наглядом кальвіністських богословів і будучи королем протестантської Шотландії, не буде підтримувати католицизм [2, с. 146].

При цьому новому королю довелося зіткнутись зі спротивом Парламенту, який не бажав зміцнення влади монарха і встановлення абсолютизму. Промова, з якою виступив король при відкритті парламенту, цілком відображає його характер, доводячи, що Яків мав швидше обширну ерудицію та літературні здібності, ніж політичними здібностями.

Перше питання, яким зайнялася палата громад, мав величезну важність для захисту її привілеїв, і тут депутати не виявили недостатку ні в твердості духу, ні в холонокровній рішучості. У більш ранні періоди англійської історії вплив палати громад на ваги конституції був настільки невеликий, що ні корона, ні народ, ні навіть сама палата не надавали особливого значення питанню про порядок обрання і продовження повноважень її членів.

2.1. Роль англійської церкви в зміцненні влади короля

Необхідно зазначити, що дух політичної влади XVII ст. в Західній Європі в цілому був монархічним, абсолютистським. Державною формою, яку змінив абсолютизм, була станова монархія, в якій королівська влада діяла у тісній співпраці зі станово-представницькими установами. Можна з упевненістю заявити, що епохою найбільшого розквіту цих установ в

Західній Європі були XIV та XV ст., оскільки в XVI ст. вони почали занепадати в зв'язку з посиленням процесів централізації влади, а в XVII і XVIII ст. вже панував абсолютизм.

Англія не стала виключенням. Англійський абсолютизм характеризувався своїми особливостями. По-перше, поряд із сильною королівською владою тут продовжував функціонувати парламент як впливовий чинник політичного життя. По-друге, була відсутня багаточисельна бюрократія і сильна армія. По-третє, існувало розвинуте місцеве самоврядування. Всі ці особливості дають підставу характеризувати англійський абсолютизм як **незавершений**.

У випадку англійського абсолютизму поняття «абсолютної влади» не означало, що монарх сконцентрує в своїх руках законодавчу, судову та виконавчу владу і може робити все, що йому захочеться, як це було, наприклад, у Франції. Кожний государ володів схожими прерогативними повноваженнями, які не можна було оскаржувати в законному порядку і за використання яких він ні перед ким не звітував. Правитель стояв вище закону, але одночасно йому підкорювався – сучасники не бачили в цьому жодного протиріччя. Монарх підкорювався закону, оскільки визнавав гарантовані цим законом права підданих. Так як король сам був джерелом правосуддя, він не міг бути підсудним, і в цьому сенсі стояв над законом [188, с. 256].

Крім того, король Англії повинен був володіти абсолютною владою при веденні зовнішньої політики в цілому та при вирішенні таких питань, як оголошення війни або підписання миру зокрема, у вирішенні чекану монети, в призначенні чиновників на посади, контролюванні військ, придушенні повстання і в реалізації права на помилування при умові, що цей злочин не зачіпає нічийх інтересів, окрім королівських [63, с. 102]. В кожному з цих випадків монарх стоїть над законом, оскільки в таких умовах буває досить важко скликати парламент, щоб прийняти відповідний акт, особливо у випадку війни чи повстання.

Тому прийняття рішення в цих питаннях є прерогативою короля. При цьому парламент не може посягати на ці права корони і намагатись будь-яким чином обмежити їх. Однак існування парламенту необхідно для того, щоб король мав змогу враховувати інтереси та бажання своїх підданих. Така особливість монархії в Англії склалась історично.

Становлення сильної королівської влади в Англії було результатом її завоювання нормандцями у другій половині XI ст., але в XII ст. деспотизм королівської влади викликав опозицію з боку аристократії, результатом чого стало утворення парламенту, який, врешті-решт, обмежив королівську владу [39, с. 64]. В XIV та XV ст. парламент отримав навіть право на введення нових податків та створення законів за власною ініціативою.

Важливе значення, яке в Англії отримав парламент, доводиться тим, що в XIV і першій половині XV ст. він скликався майже щорічно. Однак в середині XV ст. почався, втім, поступовий занепад цієї установи: причиною цього була династична та феодална міжусобиця, відома як війна Білої та Червоної троянд, що знаходились в гербах двох, ворожих одна одній, гілок королівського дому, і саме ця війна багато в чому нашкодила розвитку такої станово-представницької установи, як парламент [39, с. 64].

Перш за все аристократична міжусобиця завдала страшного удару значенню і силі самої англійської знаті, на якій, власне, і тримався парламент. Кожна партія в моменти своєї перемоги скликала парламент, що перетворювався на звичайне знаряддя в руках переможців для покарання переможених, тому парламентам вже дуже важко було повернути свою колишню незалежність. Нація, втомлена міжусобицями та анархією, прагнула до відновлення спокою та порядку, а тому сама йшла назустріч утворенню сильної влади [39, с. 65]. Крім того, поєднання відносно обмеженого географічного простору з амбіціями середньовічних монархів дало можливість досягнути значного ступеню централізації влади [185, с. 15].

Значну роль в послабленні повноважень парламенту та зростанні абсолютистських тенденцій зіграла і Реформація в Англії та створення

англіканської церкви на чолі з королем, оскільки в результаті цього процесу все монастирське майно перейшло до рук монарха, а це, в свою чергу, зробило його матеріально більш незалежним від парламентських субсидій [39 с. 65]. Крім того, це дало йому змогу поширити свій вплив серед знаті, наділяючи її новими землями та маєтками [39, с. 65].

Діячі англійського абсолютизму мріяли здійснити свою систему і в релігійному житті суспільства. Їх ідеалом була державна церква, верховним правителем якої мав бути монарх, ще реалізовує свою владу за допомогою слухняного духовенства. Однак в церковній сфері абсолютисти зустріли ще більше опору, аніж в світській [66, с. 79].

Церква посідала особливе місце в системі англійського абсолютизму. Основи англіканства були закладені при Єлизаветі і перейшли до Стюартів у спадок. Найсміливіше було вирішено питання про ставлення церкви до держави; Єлизавета формально майже відмовилася від «верховенства» над церквою, але на ділі в якості «верховного правителя» зберегла всі повноваження свого батька і в духовенстві державної церкви бачила служителів корони. Англіканська церква знаходиться в найсильнішому підпорядкуванні державі. Священики повинні були поширювати серед населення думку про те, що влада короля – недоторканна, що монарх – помазаник Божий і весь народ повинен беззаперечно коритись волі правителя. Всі податки, що збирались церквою, переходили тепер у королівське розпорядження і були дуже важливим способом поповнення державної казни.

Власне в Англії проповідь про необмежені права та повноваження монарха отримала богословське забарвлення. Теорія про божественне походження королівської влади зробилась вченням «високої церкви», тобто вищих представників англіканського духовенства і докторів богослов'я. Англіканська церква вбачала в правителів свого главу. Вона була зацікавлена в посиленні влади короля, оскільки це сприяло б і її зміцненню. У зв'язку з цим, проголошувалось, що монарх отримав свою владу від Бога, а

тому і підкорюватись, відповідно, мав тільки йому. Крім того, англіканське духовенство висловлювало думку про те, що людська природа потребує керування. Оскільки Бог є творцем природи, то, відповідно, він є також творцем правління і влади [185, с. 12]. Таким чином, божественне походження королівської влади ставило монарха вище людських законів.

Англіканство довго не зустрічає широкого і напруженого спротиву. В Англії реформація введена зверху, і особливо в глушині населення ще довго зберігало прихильність до католицької богослужбової традиції. Урядова реставрація деяких особливостей католицького культу далеко не скрізь ображала віруючих. Але невдоволення релігійної політикою уряду накоплювалось і загострювалося в досить широких і почасти дуже впливових громадських колах. Під гнітом примусу незадоволені, здебільшого, залишалися в церкві, але зі зростаючою болем дивилися на зсув у бік католицизму [66, с. 91].

Ще задовго до того, як Яків I посів трон Англії, духовенство визнало короля верховним правителем Англіканської церкви [146, с. 171]. Англіканська церква вбачала в правителів свого главу. Вона була зацікавлена в посиленні влади короля, оскільки це сприяло б і її зміцненню. Тому серед священників дуже легко поширюються ідеї про королівську прерогативу – особливі права короля, на які не міг претендувати Парламент. Англіканське духовенство розуміло, що тільки в співпраці з урядом може зберегти свій авторитет і свої прибутки, а також усвідомлювало, що тільки влада короля може вберегти англіканство від розколу [66, с. 63]. Уже в XVI столітті виділяється група тих, хто прагнув «очистити» церкву від залишків «римських забобонів», – формується напрямок, що отримав назву «пуританізм».

В XVII столітті це протистояння посилюється і набуває нових, яскраво виражених проявів. Сам пуританізм розпадається на окремі складові. Ті, кого можна було віднести до заможних верств населення – частина нового дворянства або ж представники буржуазії – хотіли, щоб нова церква мала

суворі риси кальвінізму. Цю групу пуритан з 70- років XVI ст. називали «пресвітеріанами». Назва походить від слова «пресвітер» - старійшина, що був особливою виборною особою від народу і разом з пасторами керував церковною общиною. Такий особливий церковний устрій мав зробити церкву незалежною від державної влади, а також скасувати ті обряди, що залишалися від католицької церкви.

Другий значний напрям в пуританстві мав декілька різних назв: від імені одного із засновників Роберта Брауна – «брауністи», від назви такої церковної общини, де панували радикально налаштовані пуритани – конгрегації – «конгрегаціоністи». Проте найбільш відомі вони як «індепенденти», оскільки проголошували абсолютну незалежність кожної церковної общини. При цьому незалежність передбачалась як від державної, так і від церковної влади. Разом з тим «індепенденти» проголошували дуже вільні форми самої церковної служби, заявляючи, що неможна складати будь-які обов'язкові молитви, гімни, обряди, оскільки це суперечить Святому Письму. Кожен з учасників міг вільно проповідувати відповідно до того, як сам розуміє Біблію.

Різноманітні течії, що існували в англійській церкві XVII ст. розійшлися занадто далеко, уряду довелося обирати між ними. Яків I і Карл I підтримували єпископальну Англіканську церкву, в той час як Парламент тяготів до континентального протестантизму, бажаючи очистити країну від впливу католицизму [66, с. 93]. Це викликало різку критику з боку монарха. Так, Яків I на одній із конференцій з духовенством ще в січні 1604 року заявив про те, що пуритани відрізняються від інших не стільки релігійними переконаннями, як своєю руйнівною політикою і вимогами рівності. «Нема єпископа – нема і короля» – так обґрунтував Яків I необхідність захищати єпископальну англіканську церкву від вимог пуритан [46, с. 82]. Представник нової династії рішуче відмовився від руху в бік кальвінізму. Яків I відкинув претензії світського населення, навіть пресвітерів, на керівництво церковним життям. Державна церква мала бути церквою вищих духовних сановників,

які силою свого авторитету мали вводити серед віруючих підданих одноманітні порядки. Ці священники мали шукати підтримку в короні, в особі короля. Саме тому Яків I урочисто заявив про те, що в єпископальній церкві він бачить опору країни, у ворогах її – своїх політичних ворогів, яких буде піддавати суворому переслідуванню.

Головним знаряддям церковно-поліцейського гніту була Висока комісія. Вона утвердилась при Єлизаветі, а при Якові розширює свій склад і свої повноваження. У 1611 р. в ній близько 100 членів, здебільшого мирян; у неї з'являється велика канцелярія; місцева влада повинна надавати їй всіляке сприяння. Вона відбирає присягу, віднімає дітей у підозрілих батьків, накладає штрафи, відправляє до в'язниці. Вона розбирає всякого роду релігійні справи, здійснює цензуру книг не тільки з точки зору їх правдивості, але і з точки зору їх політичного спрямування [66, с. 89]. Грізна критика державної релігійної політики заповнює більшу частину останньої сесії останнього передреволюційного парламенту 1629 року [66, с. 94].

Слід відзначити, що англіканство своєрідним чином поєднало в собі протестантські та католицькі правила і обряди. Так, залишилось католицьке вчення про важливу місію церкви поєдналося з протестантським уявленням про спасіння вірою. Практично без змін залишилась організаційна будова та культ церкви. Англіканська церква була, по суті, своєрідним компромісним варіантом протестантизму. Компроміс це став можливим в результаті боротьби, що тривалий час вела англійська королівська влада з політичними та економічними зазіханнями папського престолу [66, с. 89]. При цьому англіканська церква, зберігаючи притаманні католицизму риси як в структурі, так і в формах богослужіння, стає опорою короля, дає монарху ідеологічну підтримку в утвердженні абсолютизму. Роялістська політична думка підкреслювала особливе значення церкви для утвердження королівської влади та посилення позицій монарха. Таку ж точку зору розділяли і конституційні роялісти.

2.2. Сутність прерогативних прав монарха

На ґрунті посилення королівської влади розвивається і особистий деспотизм окремих королів. Мова йде в першу чергу саме про Генріха VIII Тюдора. В роки його правління парламент скликався надзвичайно рідко і остаточно перетворився на слухняного виконавця волі монарха. Протягом XVI ст. Тюдори зуміли перетворити феодалні землі в єдину національну державу. Коли Єлизавета I померла, вона залишила настільки об'єднану державу, якою не була жодна європейська нація того часу. Сильне правління цієї династії поклало кінець феодалній анархії, яка століттями пригноблювала країну. Під правлінням Тюдорів всі частини держави, і старі, і нові функціонували разом, гармонічно.

При цьому англійський абсолютизм XVI ст. навіть не прагнув до повної ліквідації «народного представництва», оскільки воно і так було вірним та зручним знаряддям діяльності в руках короля. Діяльність парламенту була значною мірою обмеженою – він скликався за бажанням монарха і не мав права на регулярне, або хоча б періодичне проведення сесій. Крім того, у нього не було органу, який би постійно функціонував в переривах між сесіями: не існувало постійної комісії, чиновники також не спостерігали за міністрами короля і не контролювали витрати тих фінансових засобів, які були отримані від вотованих парламентом податків [82, с. 123]. Власне, головною функцією парламенту було погоджуватись з введенням нових видів податку і тільки з цією метою королі продовжували скликати палати.

Англійська монархія представляла собою поєднання монархії «персональної» та монархії «змішаної». Монарх володів двома видами влади: тою, що він ділив з парламентом, та тією, що належала тільки йому.

Правлячі в парламенті, король приймав податки та закони, а правлячі самостійно, монарх користувався своєю прерогативою. З одного боку, Англія

продовжувала бути тим, чим вона була впродовж всього середньовіччя – персональною монархією, в якій король так само править, як і володарює, і є втіленням верховної влади в державі. Крім того, монарх залишався основним джерелом захисту і публічної влади [188, с. 15]. Всі чиновники, як загальнодержавного, так місцевого рівня, утримувались за рахунок королівських коштів і діяли від імені короля, окрім мирових суддів.

Двір монарха представляв життєво важливий центр політичних дискусій, інтриг та прийняття рішень. Той, хто володів правом особистого доступу до короля, користувався величезним впливом на процес прийняття рішень, формування та здійснення політики в державі [188, с. 15]. Двір грав вирішальну роль в управлінні державою. Король призначав Таємних Радників і разом з ними здійснював свою як внутрішню, так і зовнішню політику. Він також призначав суддів, єпископів, намісників. Під королівським наглядом ці люди контролювали адміністрацію королівства [188, с. 9]. Вони давали присягу монарху і в своїй діяльності відстоювали його інтереси.

Важливе значення для політичних процесів та прийняття рішень мали безпосередньо особи королів. Так, наприклад, основною рисою характеру перших королів з династії Стюартів – Якова I та Карла I – було прагнення до посилення свого впливу на інших людей. Саме тому правителі з династії Стюартів прагнули перетворити Англію в державу, де влада монарха була б абсолютною. Країна здавалась їм вже готовою перейти до такого порядку речей [38, с. 32]. Цей процес почала ще донька Генріха VIII королева Єлизавета I Тюдор, яка збирала парламент рідше одного разу в три роки і продовжувала тримати його в підпорядкуванні, вводячи в практику необмеженість королівської влади.

Слід зазначити, що при цьому і парламентаристи, і роялісти визнавали божественність влади короля, а також заявляли, що монархія – це найкраща форма правління. В 1628 р. лідери парламентської опозиції залишались

підданими короля. Аж до 1642 р. не йшла мова про можливість повстання проти короля [146, с. 19].

Уявлення про те, що король отримав свою владу від Бога, основи джерела влади, сягає своїм корінням ще раннього середньовіччя, коли тільки було утворено королівство в Англії. Теорія божественного права монарха походила від думки про те, що сама влада в принципі має божественне походження і схвалення.

Така думка була надзвичайно вигідна монарху в першу чергу тому, що обумовлювала абсолютне підкорення його владі всіх підданих. Разом з тим, дана концепція обґрунтовувала в ідеологічному плані незалежність короля від влади Риму. З такої точки зору божественна прерогатива монаршої влади була необхідна і корисна і для англійського парламенту.

Члени парламенту ще й тому визнавали божественне право правителя, що воно містило не тільки права, але й обов'язки королівської влади по відношенню до підданих. Божественне право говорило про те, що король не є верховним правителем, оскільки вище монарх стоїть Бог і король зобов'язаний коритись божественній волі. Піддані короля є, одночасно, і підданими Бога. В тому випадку, якщо монарх почне правити, порушуючи божественні розпорядження, то народ одержує законне право не коритися такому правителю. Мова йде про так зване право «пасивного спротиву».

Члени парламенту мали право і можливість пристосувати концепцію божественного права до своїх інтересів. Так, спікер парламенту Р. Онслоу під час свого виступу у парламенті в 1566 р. говорив, що не тільки королівська влада, але і загальне право Англійського королівства засноване на законах Божих та природних і є «не нижчим, а, скоріше, вищим чим яке-небудь інше право». «Оскільки, – поясню спікер – наше загальне право хоч і передбачає для монарха велику кількість королівських привілеїв та прерогатив, але не дає можливості правителю брати гроші, забирати майно і робити все, що завгодно, по своїй волі без дотримання порядку» [146, с. 126].

Крім того, ще у 1563 році членами Палати Лордів робились заяви про божественне походження взагалі всієї Англійської держави. Уже в 1604 році представники Палати Громад запевняли в тому, що не тільки королівська влада, але і сам парламент Англії має божественне походження.

Слід зазначити, що конституційні роялісти були незгодні з парламентаристами в деяких поглядах, але при цьому і не розділяли прагнення перших Стюартів сконцентрувати абсолютну владу в своїх руках. Так, при спробі короля взяти під свій повний контроль процес оподаткування в країні (що завжди робилось тільки за участі парламенту), конституційні роялісти активно стали на захист парламенту. При цьому, конституційні роялісти аргументували свою позицію тим, що парламент – це народ, який краще знає реальний стан справ і здатність країни сплачувати податки. Однак, як тільки парламентаристи стали претендувати на обмеження прерогатив них прав короля, конституційні роялісти одразу виступали на захист влади монарха і остаточно розірвали з парламентом, як тільки стало очевидним, що уникнути відкритого воєнного конфлікту не вдасться. Отже, конституційні роялісти тримали серединний курс між вказаними політичними силами.

Вплив короля визначали його прерогативи. Вони використовувались щоразу, як тільки підлягали сумніву непопулярні заходи. Королівські прерогативні повноваження були визначенні до найменших дрібниць, проте вони не були статичні. Прерогативи, в яких втілювалась королівська влада, мали два підґрунтя. Першим була теза про те, що в державі має існувати тільки одна влада, суверенна, або верховна, а не поділ повноважень між монархом та феодалами, що було характерно для епохи середньовіччя. Другим підґрунтям стала віра в те, що Бог зробив короля своїм намісником на землі і ця посада передається в правлячій династії. Королі несуть відповідальність тільки перед Богом, а піддані не мають жодного права виступати проти влади монарха. Допускалось лише право підданих на пасивний спротив [82, с. 173].

Однак існування прерогатив не означало, що король може діяти так, як вважає за необхідне. Монарх мав владу, оскільки був джерелом і хранителем права: відповідно, він мав діяти законно або втратити свою владу.

Визначення королівської прерогативи було вперше дано знаменитим Е. Коком: «*Praerogativa* походить від слів *praе*, тобто до- і *rogare*, тобто «питати або вимагати завчасно», з яких виходить *praerogativa*, що означає найвищий орган, тому що хоча акт і пройшов обидві палати, лордів і громад, в парламенті, проте до того, як він стане законом, на нього має бути досгнута королівська згода і в цьому полягає сенс цього терміна» [113, с. 19]. Е. Кок підкреслював, що цей термін охоплює всі повноваження, переваги і привілеї, які закон дає короні. Цікаво, що ще юрист XIII в. Г. Брактон назвав такого роду права і переваги «вольностями» (*libertatem*) і «королівськими привілеями» (*privilegium regis*) [106, с. 21].

Ті групи населення Англійського королівства, що протистояли одна одній, мали і спільні ознаки: вони не тільки визнавали за королем усі його прерогативи, але й, навіть, однаково пояснювали характер цих прерогатив [41, с. 124]. Права і привілеї короля, викладені в статуті «Про королівську прерогативу», зберігали своє практичне значення аж до революційних подій середини XVII ст. У 1548 р. на підставі цього статуту правознавець У. Стенфорд створив спеціальний трактат «Опис королівської прерогативи». Трактат вийшов в світ в 1567 р. і до початку XVII ст. чотири рази перевидавався. Таким чином, королівська прерогатива була для сучасників поняттям, наповненим реальним історичним і юридичним змістом [41, с. 125].

Таким чином, абсолютно очевидним є той факт, що політична боротьба, яка мала місце в Англії на початку XVII ст., не була протистоянням між противниками чи прибічниками монархічної влади. Насправді, монархістами в англійському суспільстві того часу були всі ті, хто виступав за збереження правопорядку і визнавав той юридичний державний лад, що склався в країні історично. Адже всі вони погоджувались з думкою про те,

правитель Англії повинен мати окрім ординарної прерогативи ще й прерогативу екстраординарну, що і була, по суті, вираженням абсолютної влади монарха.

І для Тюдорів, і для Стюартів активна пропаганда своєї абсолютної влади була свого роду захисним механізмом, що захищав права монархів від зовнішніх претензій і підтверджував їхнє право на прерогативу.

У королівської влади були різні правові підґрунтя. Одна частина повноваження опиралась на римське право, що мало ще одну назву – цивільне право (civil law) чи право народів (law of nations). Інша частина королівських прав опиралась на загальне право і статути. Велика кількість королівських прав мали своїм підґрунтям божественне право, а для деяких основою було право феодалне.

В залежності від цього, в змісті королівської влади виділялось чотири види прерогативи: 1)екстраординарна прерогатива - основа для абсолютної влади короля; 2) ординарна прерогатива; 3)прерогатива по божественному праву; 4)прерогатива по феодалному праву[99, с. 23].

Коли правитель здійснював екстраординарну (абсолютну) прерогативу, він діяв як суверенний государ (навіть імператор), тобто – як глава держави, що зберігав свою незалежність від будь-яких інших правителів та папи римського. По відношенню до Англії це підкріплювалось на законодавчому рівні: в 1533 і 1534 роках Генріх VIII приймає статути, які встановлювали, що «Королівство Англія є імперією, де править один Верховний Король, і королівська влада при цьому також являється імперською, і королі Англії є в цьому відношенні ...імператорами цього королівства» [203, с. 125].

Коли на англійський престо вступила Марія Тюдор, спеціальним актом було оголошено, що «імперська корона цього королівства з усіма титулами, почестями, прерогативами, повноваженнями, юрисдикціями і привілеями, до неї доданими, з нею зв'язаними і їй приналежними, божественними провидінням всемогутнього Бога успадкована і перейшла найвищою мірою

законно, справедливо до її Величності Королеви» [203, с. 126]. Імперські корони носили також королева Єлизавета та Яків I.

При здійсненні абсолютної прерогативи король ні перед ким не відповідав за свої дії: якщо він приймав рішення – всі інші скасовувались, жодна влада не могла йому опиратись, однак разом з цим він не виключався із сфери дії закону [82, с. 175]. До такої абсолютної прерогативи належали права королів контролювати зовнішню політику, скликати станове представництво, володіти законодавчою ініціативою, збирати податки, створювати нові суди і адміністративні органи, регулювати торгівлю, промисловість і карбувати монети, контролювати дороги, милувати засуджених. Законодавча ініціатива та оподаткування були одними з найдавніших прав монархії: закон створювався королем і король прагнув залишити за собою право введення податків.

Це викликало незадоволення з боку парламенту, який також володів правом законодавчої ініціативи і намагався обмежити дані прояви королівської прерогативи. Слід зазначити, що виключна законодавча ініціатива монархів полягала також і в праві вето тих законодавчих парламентських ініціатив, що не влаштовували монарха. Король претендував на право контролювати і релігійну приналежність своїх підданих. Однак це право критикувалось парламентом.

До абсолютної прерогативи короля належали питання зовнішньої політики, точніше – право оголошувати війну. Оскільки в даній сфері співпраці корона менш за все потребувала одобрення знаті. Дипломатія і підписання договорів, ведення війни і контроль за озброєними силами були тією сферою, в якій королівські прерогативи не підлягали сумніву.

Коди ж король здійснює ординарну прерогативу, то він виступає як верховний правитель, тобто демонструє той факт, що саме йому належить найвища посада в державному апараті. Якщо абсолютна прерогатива давала можливість королю діяти за власним бажанням, то ординарна зобов'язувала

його узгоджувати свої дії з парламентом. В юридичному понятті король і парламент виступали як єдине політичне тіло.

Схоже уявлення про характер королівської влади пр. реалізації ординарної прерогативи висловлював ще Генріх VIII. Про це свідчить прийнята у 1534 р. «Урочиста Декларація Короля, Лордів і Громад». У вступі даного документу говориться про те, що «...встановлене тому з природною справедливістю і добрим розумом, що у всіх людських законах, створених в межах цього королівства, чи введених в цьому королівстві згодою, схваленням і звичаєм, Ваша Королівська Величність, і ваші Лорди духовні і світські, і Громади, що представляють усю державу вашого королівства в цьому вищому суді Парламенту, мають повну владу і повноваження не тільки припиняти ці і всі інші людські закони цього вашого королівства, коли зажадають гідні люди і справи, а також скасовувати, анулювати, розширювати і звужувати сферу дій зазначених законів і кожного з них, якщо цього захочеться вашій Величності і знаті, і громадянам вашого королівства, представленим у вашому Парламенті, що відповідає і підходить для блага вашого королівства» [203, с. 131].

Таке поєднання влади короля та повноважень парламенту було не просто концепцією. Без такого союзу було б неможливо обійтись в конкретних умовах англійського суспільства. Наявність дієвого, самостійного місцевого самоврядування і відсутність у короля можливості діяти на місцях через розгалужений апарат державного керування і постійної армії робило співпрацю короля та парламенту при прийнятті законів необхідною. Хоч воно розділене на рівні місцевого самоврядування, англійське суспільство поєднувалось у союзі короля та парламенту.

На практиці цей союз часто зміцнювався підкупамі членів парламенту чи погрозами з боку короля застосувати силу у відношенні непокірливих парламентаріїв. Найчастіше до таких методів вдавався Генріх VIII. Однак беззаперечним є той факт, що і король, і парламент були зацікавлені в такому

союзи – від нього багато вигравали інтереси держави в цілому, та окремих політичних сил зокрема.

Влада короля не ставала слабкіше від того, що при здійсненні ординарної прерогативи виступала в єдності з парламентом. Генріх VIII сказав: «Ми інформовані нашими суддями в тому, що ні в який час ми не коштуємо настільки високо в нашому королівському стані, як під час [засідання] парламенту, де ми, як глава, і ви, як члени, з'єднуємося і зливаємося в одне політичне тіло (орган)» [203, с. 131].

Той факт, монархія в Англії уособлювалась не тільки в особі короля, але у поєднанні його влади з владою парламенту, згадував в водному із своїх трактатів Ч. Херл. «Англія — не просто абсолютна, але координаційна і змішана Монархія (a coordinative and mixt Monarchy). Це змішання існує в самому верховенстві влади, інакше Монархія не була б змішаною. Усі Монархії мають у собі змішання структур підлеглих і вищих посадових осіб, але тут вища влада сама складена з 3 рівних один одному Станів (Estates): Короля і двох Палат Парламенту» [135, с. 3].

Прерогатива по божественному праву говорила про те, що монарх є намісником Бога на землі. Ця прерогатива мала дуже абстрактний зміст на відміну від екстраординарної та ординарної прерогатив, що опирались на конкретні функції короля і визначали конкретні сфери застосування королівської влади на практиці. [78, с. 79].

Прерогатива по божественному праву втілювалась в союзі різних ідеологічних концепцій, який закріплював високий статус короля в суспільстві. Це окремо виділив у своїй промові в парламенті в березні 1609 року Яків I. До таких концепцій він відносив: 1) концепцію божественної влади, що порівнювала королівську владу з владою Бога; 2) патріархальну владу, що порівнювала владу короля з владою патріарха – голови родини; 3) концепцію, що порівнювала короля з головою на людському тілі [143, с. 307].

Вказані концепції розроблялись на початку XVII ст. в роботах багатьох англійських філософів.

Одним з найбільш послідовних прихильників патріархальної теорії королівської влади був, наприклад, Р. Філмер, що присвятив їй окрему книгу за назвою «Патріарх». Автор – безперечно, рояліст за своїми переконаннями. Р. Філмер виступив з так званою адамітською теорією, згідно з якою Бог зробив Адама царем над його нащадками і згодом влада була успадкована патріархами. «Це панування, яке мав Адам над усім світом, і яким після нього насолоджувались всі патріархи, було таким само повним, як і абсолютна влада будь-якого монарха сьогодні» [123, с. 21]. Для мислителя даною Богом, а отже – найкращою формою правління є монархія. Таким чином, Роберт Філмер висуває ідею необмеженої влади англійського короля [53, с. 193-198].

Яків I у вказаних концепціях бачив лише абстрактну теорію. Як тільки заходила мова про реальне джерело його влади, король завжди посилався на діюче англійське право, а не на божественну прерогативу. Яків I заявляв про те, що він є королем на основі загального права країни. Це король говорив як членам парламенту, так і духовенству.

В 1606 р. англіканське духовенство також отримало шанс висловити свою думку стосовно природи і походження держави. Цей шанс у них з'явився в зв'язку з тим, що в Англії була видана «Книга Загального Єпископального Синоду». Це була відповідь на задане Яковом I питання про те, чи можна вважати законною допомогою Англії протестантській Голландії, що веде війну з Іспанією. Духовенство відстоювало теорію божественного походження королівської влади і заявляло, що за будь-яких обставин необхідно висловлювати покору королю, навіть якщо той став королем в результаті захоплення влади за допомогою сили.

Висновок, що випливав з цього положення, про те, що влада тирана теж походить від Бога, обурило Якова I. Його Величність заявив єпископам: «Усе те, що ви і ваша братія вирекли щодо короля «de facto», мене зовсім не

стосується. Я найближчий спадкоємець, і корона належить мені в силу всіх прав, крім завоювання» [48, с. 174].

Прерогатива, що базувалась на божественному праві, насправді обмежувала короля, не давала йому діяти згідно до власних бажань. В самій основі божественної прерогативи були закладені обмеження сваволі королівської влади. 30 листопада 1601 р. королева Єлизавета говорила парламентаріям: «І тому що Я є та Персона, що усе ще перебуває під владою Бога, заявляю вам урочисто, мені довірено Усемогутньою Владою Бога бути його Інструментом для застереження вас від заздрості, небезпеки, безчестя, ганьби, тиранії і насильства...Я знаю, Титул Короля — Славний Титул; але запевняю вас, що сяюча слава Королівської Влади не занадто засліпила очі нашого розуму; ми проте знаємо і пам'ятаємо, що ми також піддані Звіту за наші Дії перед великим Суддею» [204, с. 193-198].

Спадкоємець Єлизавети на королівському престолі Яків I теж цілком усвідомлював те, що божественний характер королівської влади означає, що дії короля обмежені визначеними рамками. Розкриваючи парламентаріям своє розуміння королівської влади, він підкреслював, що «уся ця влада запропонована Богом для творення, не для руйнування. Тому що, хоча Бог має як владу руйнування, так і творення чи захисту, не буде згідно з задумом Бога застосовувати свою владу задля зла» [149, с. 308]. З цього Яків I робив висновок про те, що божевільним буде король, що буде винищувати своїх підданих чи заподіювати їм яке-небудь інше зло.

Аналіз логічного підґрунтя королівської прерогативи з усією очевидністю показує, що англійська абсолютна монархія виявилась обмеженою двічі: продовжували існувати традиційні політичні структури у вигляді парламенту, що зумовило особливу політичну форму «*regimen politicum et regale*», відзначену ще Дж. Фортеск'ю, і наявністю морального закону над нею в особі концепції божественного права. Крім того, слід пам'ятати, що королівська прерогатива ніколи не була нерухомою конструкцією ні в теорії, ні в політичній практиці.

Слід зазначити, що вказані аспекти – божественне походження королівської влади, божественна монархія, бачення короля як намісника Бога на землі – досить часто обговорювались на засіданнях англійського парламенту протягом XVI і першої половини XVII ст. Однак ці обговорення не мали на меті підкреслити той факт, що король може правити як йому завгодно, нічим себе не обмежуючи, а навпаки – йшла мова про нагадування стосовно монарших обов'язків. Навіть постать Бога при цьому виступала не як вищий авторитет, що дозволяє королю робити усе, що завгодно, і виправдує будь-як дії короля, а скоріше як всемогутній творець всесвіту, в якого королю необхідно вірити і якому він має служити.

Прерогатива по феодальному праву надавала правителю Англії статус сюзерена і закріплювала за ним владу над тими підданими, що могли вважатися васалами короля. Дана королівська прерогатива робила двір монарха центром політичного життя, оскільки завдяки своїй владі король опинявся в центрі уваги. Це, в свою чергу, давало йому можливість використовувати двір як інструмент для здійснення своїх прерогативних рішень і для об'єднання різноманітних територій своєї країни.

Найяскравішим проявом прерогативи в даному варіанті було призначення посадових осіб і патронат, під яким мався на увазі розподіл титулів і гідностей, патентів та королівських хартій. Слід зазначити, що цей аспект королівської прерогативи викликав незадоволення парламенту і приблизив початок громадянської війни в 1642 році, коли опозиція вимагала надати їй контроль за ополченням і складом королівської ради.

Зміст прерогативи по феодальному праву полягав у праві короля вимагати виконання військової служби, а також різноманітних грошових виплат від тих, хто мав земельний наділ безпосереднього від короля чи тримав його на правах лицарської служби. Проте вже до початку XVII ст. прерогатива короля по феодальному праву зжила себе. Розпродаж королівських земельних угідь, що широко проводився протягом XVI в., створив величезний шар землевласників, що фактично не були власниками

від короля, оскільки придбали свої земельні угіддя за гроші. Тим часом і Яків I, і Карл I продовжували відноситися до них як до своїх васалів і нав'язувати ним відповідні повинності.

Серед королівських привілеїв, що оформлялися законодавчими актами, можна виділити, наприклад, право короля на *prima seisin*, яке виникало у випадку смерті власника будь-якої ділянки землі, отриманої безпосередньо від короля. Король в цій ситуації за посередництвом своєї посадової особи вступав у володіння всіма земельними угіддями померлого власника, забезпечуючи собі тим самим контроль над спадкуванням землі. І тільки тоді, коли фактичний спадкоємець володінь сплачував спеціальні податки і визнавав васальну залежність від короля, монарх повертав землі» [78, с. 82].

Найбільшу кількість дискусій спричинила фінансова прерогатива короля. Її використання забезпечувало корону власними регальними прибутками, в які входили надходження з королівських земель, судові нарахування і, власне, сплати знаті королю як своєму феодальному сеньйору.

У 1604 р. у своїй «Апології і Сатисфакції» члени Палати Громад запропонували Якову I замінити зазначені повинності постійною компенсацією, що збирається щорічно з земельних тримань англійських підданих. При цьому парламентарії заявили: «Ця прерогатива Корони, що ми бажаємо компенсувати, предметом лише доходу, а не пошанування королівської гідності» [102, с. 163]. Його величність не дав згоди на таку угоду з парламентом. Удруге спроба ліквідації феодальної прерогативи королівської влади була почата 26 березня 1610 р., коли в Палату Лордів був внесений на твердження з Палати Громад проект «Меморандуму про великий договір парламенту з королем по питанню про земельні тримання і зв'язаних з ними повинностях». Але й у цей раз парламентаріям не вдалося домогтися скасування виживших себе феодальних повинностей англійських підданих на користь королівської влади. Король продовжував використовувати свою феодальну прерогативу для поповнення своєї скарбниці. Королівський наказ

лорду-канцлеру про збір грошей на шлюб королівської дочки, виданий 30 серпня 1612 р., свідчить, що його величність не втрачав будь-яких можливостей, що надавались цією прерогативою. У вказаному наказі говорилося: «Тому що наша старша дочка Єлизавета давно вже досягла віку 7 років, то в силу цього ми маємо право на підставі законів і статутів нашого королівства Англії на одержання належної допомоги й обкладання всіх наших безпосередніх власників на правах лицарської служби і сокеджа для її шлюбу» [102, с. 173].

Вказані прерогативи королівської влади – абсолютна (екстраординарна), ординарна, прерогатива, що випливає з божественного права, і, нарешті, прерогатива, заснована на феодальному праві – являлись головними елементами конструкції державного устрою Англійського королівства. Необхідність і правову обґрунтованість усіх цих прерогатив визнавали рівною мірою і прихильники короля, і парламенту.

Серед різних станів суспільства панівною залишалась ідея про подвійну владу короля. Так, Дж. Уайтлок говорив у 1610 р. у своїй парламентській промові: «Усі згодні, що верховна влада належить королю. Однак король має владу двоякого роду: влада короля в парламенті, коли він одержує підтримку у виді згоди всієї держави, і його влада поза парламентом, керована лише своєю власною волею» [65, с. 83]. Слід зазначити, що власне інтереси англійського парламенту найповніше відображала ординарна прерогатива королівської влади, що припускала активну участь парламенту в законодавчому процесі і його згоду на призначення податкових зборів.

Проте інтересам парламенту та тим станам суспільства, що були представлені в ньому, відповідала і наявність у монарха абсолютної прерогативи. Велика кількість членів парламенту отримувала солідні прибутки від торгівлі, що повною мірою залежало від монарха. За допомогою своєї абсолютної прерогативи, що надавала його величності повну свободу дій у зовнішній політиці, а також під час війни Англії з

іноземними державами, король міг більш ефективно й енергійно захищати позиції англійських підприємців на зовнішніх ринках, освоювати нові землі за межами Європи, організовувати переселенські колонії. Це пояснює, чому абсолютна прерогатива, так само як і прерогатива ординарна, мали своїх захисників у всіх суспільних станах населення, в тому числі – і серед депутатів Палати Громад. Разом з тим, абсолютна прерогатива, що базувалась на цивільному праві, розглядалась членами парламенту як гарний спосіб для боротьби з католиками, що не визнавалися підданими Англійського королівства і, таким чином, не підпадали під дію загального права і статутів держави.

Аналіз документів, які відображають дискусію в парламенті, свідчить, що головною темою для дебатів між роялістами та парламентаристами був не сам факт наявності в короля абсолютної прерогативи, і навіть не рамки її дії. Дискусія точилася стосовно характеру того чи іншого фінансового збору: чи входить він у сферу абсолютної влади короля чи знаходиться в компетенції парламенту. Монарх прагнув зберегти за собою право призначати мита без згоди парламенту, посиляючись на те, що вони стосуються сфери зовнішньої торгівлі, а отже знаходяться в його винятковому праві. Парламентарії доводили, що ці мита торкаються майнового положення англійських підданих і, отже, повинні призначатися королем на підставі не абсолютної, а ординарної прерогативи, тобто по загальному праву, а значить — за згодою парламенту. Очевидно, що підґрунтя для суперечки створювала у даному випадку складна, двоїста природа такого явища, як мито.

Аналіз найбільш гострих конфліктів між королем і парламентаріями, що відбувалися в Англії протягом перших десятиліть XVII в., виявляє дивну на перший погляд закономірність — дані конфлікти виникали, як правило, із приводу не абсолютної, а ординарної прерогативи королівської влади.

Прерогативи монарха визначали його вплив. Прерогативи, в яких втілювалась королівська влада, мали два підґрунтя. Першим була теза про те, що в державі повинна існувати тільки одна влада, суверенна, або верховна, а

не розподіл повноважень між монархом та його підданими. Другим підґрунтям була віра в те, що Бог зробив короля своїм намісником на землі, і ця посада передається в спадок в правлячій родині. Однак існування прерогатив не значило, що король міг діяти так, як забажає. У монарха була влада, оскільки він був джерелом і хранителем права: відповідно, він повинен був діяти законно або втратити свою владу.

Як правило, монархи контролювали зовнішню політику, призначали міністрів і посадових осіб, скликали станове представництво, володіли законодавчою ініціативою, збирали податки, встановлювали нові суди, регулювали торгівлю, промисловість і чеканку монети, дарували хартії, контролювали дороги, милували осуджених. Такі права називались абсолютними, тобто рішення по їхньому використанню приймалося тільки королем. В сфері їхньої реалізації він міг діяти так, як забажає. Ні в середині, ні за межами держави не було влади вищої, ніж королівська.

Король міг оголосити про розширення своїх прерогатив, але в такому випадку вони починали суперечити правам підданих. Це могло відбутися в особливо складні для держави моменти. Королівські прерогативи робили двір монарха центром політичного життя, оскільки завдяки своїй абсолютній владі король опинявся в центрі уваги. Це, в свою чергу, давало йому можливість використовувати двір як інструмент для здійснення своїх прерогативних рішень.. Однією з головних прерогатив короля було призначення посадових осіб і патронат, під яким розумілась роздача титулів, патентів і королівських хартії.

Проте найбільшу кількість дискусій спричинили фінансові прерогативи короля. Використання цих прерогатив забезпечувало корону власними прибутками. Однак монархи претендували на право створювати нові види податків без згоди парламенту, що викликало обурення цього представницького органу.

Очевидно, що прибічники посилення влади короля – абсолютисти – виступали за розширення прерогативних прав монарха. Вважалося, що

король має повністю перейняти на себе законодавчу ініціативу, оскільки саме цей факт вважався найяскравішим проявом абсолютизму. Конституційні роялісти виступили категорично проти такого розширення, вважаючи це порушенням устоїв Англійського королівства. Саме погляди на питання королівської прерогативи відрізняли конституційних роялістів від прибічників абсолютної влади монарха, оскільки інші аспекти політичного вчення у них співпадали.

Можна з упевненістю стверджувати, що при сходженні на престол шотландської династії англійська система правління була більш деспотичною, ніж нині, прерогатива була більш широкою, а права підданих - не настільки точно визначеними і надійно гарантованими. Одного лише існування судів Високої комісії і Зоряної палати, не кажучи вже про інше, було достатньо, щоб поставити все королівство в повну залежність від свавілля государя [98, с. 105]. Скликання парламенту були настільки випадковими, а його сесії по порівнянню з канікулами настільки нетривалими, що коли люди звертали свої погляди вгору в пошуках вищої влади, вони могли бачити лише короля як єдиного постійного магістрата, наділеного всім величчям і авторитетом держави. Крім того, через крайню поступливість, яку протягом такого тривалого часу проявляли парламенти, авторитет цих зборів так само як і інтерес до їх діяльності, надзвичайно впав, а оскільки всі приклади опору королівській прерогативі доводилося шукати в далекому минулому, то вони залишалися невідомими для багатьох і володіли меншою вагою навіть для тих, хто був про них добре обізнаний.

З цих причин англійська система правління була в уявленні більшості чистою і незмішаною монархією. Юристи зображували прерогативи корони як щось дійсне і міцне. Богослови ж закликали на допомогу вищу, релігійну санкцію, припускаючи, що авторитет короля підтримується божественним походженням його влади.

Після приходу до влади династії Стюартів англійські монархи отримують досить велику владу – владу, що не має чітких кордонів. Тому не

слід дивуватися, якщо государі цієї династії так ревниво оберігали свою прерогативу: Стюарти відчували, що, позбувшись подібних прав чи домагань, вони втратять будь-яку можливість підтримувати свою гідність або забезпечувати виконання законів. Остаточно сформувавшись в кінці XVI ст., королівська прерогатива уже на початку XVII ст. переживає досить масштабні зміни. Феодальна прерогатива остаточно втрачає своє значення з оформленням відносин приватної власності королям [42, С. 204]. Ординарна прерогатива стала місцем зіткнення політичних інтересів особистої монархії і парламенту з питань оподаткування та обмеження прав і свобод підданих англійської корони. Прерогатива по божественному праву зазнала змін в результаті трансформації самого божественного походження державної влади в теорію суспільного договору. Що стосується екстраординарної прерогативи, то процес її зміни привів до зміни політичної форми англійського держави, перетворивши її з абсолютної монархії в конституційну.

Таким чином, питання королівських прерогатив та можливостей їх застосування викликало в англійському суспільстві жваві дискусії. Одна група виступала з ідеєю максимального розширення таких надзвичайних прав монарха. Інша група прагнула обмежити королівську прерогативу і, навіть, претендувала на те, щоб перейняти окремі королівські права. І, нарешті, з'являється група тих політичних представників, що з упевненістю говорили про необхідність збереження традиційних королівських прерогатив, їх недоторканість як запоруки стабільного розвитку держави. Саме ця група діячів та політичних мислителів і сформувала явище конституційного роялізму.

2.3. Політичні погляди Якова I

На розвиток та становлення ідей конституційного роялізму вплинули політичні погляди короля Якова I Стюарта. В своєму трактаті «Царський

дар» він досить чітко виразив свою точку зору на питання політичного характеру. Трактат написаний у формі настанови старшому сину Якова Генріху. В першій частині мова йде про обов'язки короля перед богом. Автор зазначає, що оскільки монарх отримав свою владу від Бога, він повинен слідувати його заповідям. Що ж стосується другої частини, то в ній батько застерігає сина від тиранічних форм правління, вважаючи що воно не може зміцнити влади короля. Яків I одному тільки монарху надає право законодавчої влади в державі і зовсім не говорить про участь в ній парламенту. Він радить сину утримувати палати виключно для вотування податків, але скликати їх дуже рідко – тільки в тому випадку, коли немає можливості іншими засобами отримати необхідні короні фінанси [15].

В іншому своєму трактаті – «Істинний закон вільної монархії» – Яків I доводив, посилаючись на тексти Святого Письма, що королі отримали свої права та привілеї від Бога, тому вони – його намісники на землі, і їхня влада через старозавітних патріархів йде до них від Адама. У трактаті відбився гіркий досвід спілкування його родини і його самого замолоду з шотландськими кальвіністами, а також його враження від полемічної літератури, породженої релігійними війнами у Франції. Під «вільною монархією» він розумів королівське врядування, незалежне від примусу як з боку іноземних князів, так і з боку сектантів чи феодалних васалів всередині королівства. Суть вільної монархії якраз у тому, що вона повинна мати верховну юридичну владу над усіма своїми підданими. Яків хотів зайняти таке ж положення, як і монархи континенту.

Королі, писав Яків, «...це живі подоби Бога на землі. Стан монархії — найвищий на землі: адже королі — це не лише Божі намісники на землі, які сидять на Божому троні; навіть сам Бог назвав їх богами» [62, с. 65]. Він — як батько для своїх дітей або як голова для тіла. Без нього неможливе цивільне суспільство, адже народ — це лише «безголова множина», неспроможна творити закон, який дається королем, котрий є наставленим Богом, законодавцем для свого народу. Єдиний вибір, отже, можливий між

владою короля і цілковитою анархією. Застосовуючи свою теорію до Шотландії, Яків твердив, що королі існували ще до того, як виникли стани чи звання людей, до того, як були створені парламенти чи написані закони, і що навіть власність у краї існувала лише за згодою короля.

Яків I звернув увагу і на теорії походження королівської влади, зазначаючи, що дехто з правителів отримав свою владу завдяки завоюванню, а дехто був обраний населенням. Однак при цьому піддані, обираючи особу правителя, тільки обирали звичайну людину, яка мала стати монархом. А владу свою король отримував тільки від Бога [191, с. 23]. Після того як королівське право утверджувалося, воно ставало спадковим. Завжди вважалося злочином позбавляти влади законного спадкоємця. Оскільки претензії Якова на шотландський трон, а згодом і на трон Англії, були строго спадкоємницькими, то він, цілком природно, тримався такого принципу, який просто виражав невід'ємне й непорушне право спадкоємця у феодальному законі.

Отже, істотною правовою рисою монархії є її легітимність, засвідчена законним народженням від попереднього законного монарха. Саме це визначало позицію Стюартів під час англійських громадянських воєн. Навіть перемога революції не позбавляє спадкоємця його законних прав - жодне право давності неможливо застосувати проти законного спадкоємця. Одним словом, монарх має право надприродності, яке не слід обговорювати. 1616 року Яків наказував своїм суддям у Зоряній палаті: «Те, що стосується таємниці королівської влади, незаконно обговорювати; адже це означає виявити слабкість державця і знищити той містичний трепет, з яким мають ставитися до тих, хто сидить на Божому троні» [139, с. 145].

Яків завжди визнавав, що він несе більшу відповідальність, але відповідальний він перед Богом, а не перед своїми підданими. Він погоджувався, що в усіх повсякденних питаннях король має так само шанувати закон країни, як він вимагає цього від своїх підданих, але ця покора законові з боку короля є добровільною, а не примусовою. Автор

знову висловлював думку про те, що король стоїть вище будь-яких законів, і якщо правитель дотримується цих законів, то лише для того, аби подати гідний приклад своїм підданим. Яків I неодноразово це повторював: «Монархія схожа на божественну владу. По-перше, її основи закладено в Священному Письмі, по-друге, вона витікає зі стародавнього права нашого королівства, і по-третє, суть її полягає в законі природи... Титул короля божественного походження, оскільки королі тільки богом посаджені і тільки перед ним звітують за свої діяння...» [2, с. 81]. Король вступає у відкриту полемік, заявляючи, що влада короля не від народу, не від договору.

Король стверджував також, що всі права та привілеї парламенту – це королівський дар, який можна забрати назад. За Яковом I, парламент не володіє законодавчими правами, і може видавати закони тільки в тому випадку, якщо вони будуть затверджені монархом [2, с. 81]. Король вище закону, може без парламенту видавати статuti і укази, може скасувати парламентські акти. Одним з головних положень трактату було також те, що закон, по суті, не може зв'язати дії монарха [101, с. 11].

Яків I прирівнював владу короля батьківській владі: «коронований король по закону природи – батько своїх підданих; взаємний обов'язок підданих – зберігати вірність королю...» [62, с. 65]. Монарх зазначав також: «всі піддані є васалами короля, отримують від нього свої володіння в обмін на службу та вірність... король може створювати нових баронів і все це без поради з ким-небудь. І якщо хтось помре без спадкоємців, його володіння і майно належатиме королю. Таким чином, король для підданих – це те саме, що батько для дітей, ніби голова для тіла, яке складається з багатьох органів» [62, с. 66].

Порівнюючи себе з іншими спадковими государями Європи, Яків уявив, що, володіючи тим же титулом, він має право на ті ж прерогативи, абсолютно не прийнявши до уваги ні недавніх змін, введених цими государями, ні військової сили, на яку спиралась їх могутність. Майже абсолютну владу монарха, що існувала в Англії понад століття він пояснював

виключно королівським саном і походженням, а зовсім не характером і способом дій окремих монархів або обставинами.

Яків I зазначав, що у короля є дві опори. По-перше, монарх є божою милістю намісник Бога на землі, виконавець божої волі, особа містична: «богохульство – обговорювати, що може зробити Бог. Доброму християнину вистачає божої волі, розкритої в божому слові. Така ж сама неповага з боку підданого – обговорювати, що може зробити король, стверджувати, що король не може зробити того й того. Необхідно задовольнятися королівською волею, розкритою в його законі» [62, с. 65].

Друга опора монархії – легітимність. Право короля – є його природжене право. Яків настоює на цьому пункті – «Я – чоловік, а весь острів – моя законна дружина. Я – голова, а острів – моє тіло» [62, с. 65]. Однак тут же він відгороджує себе від тирана, заявляючи, що для тирана головне – його власні бажання. В той час, як головна мета легітимного короля – благополуччя його народу.

Для того, щоб реалізувати своє прагнення абсолютної влади, Стюарти потребували складного адміністративного механізму. При Стюартах не тільки не зникають, але міцніють ті установи, що виникають при Тюдорах установи, які являють собою спробу перенести бюрократичну організацію з центра в провінцію [62, с. 143]. Розширюється склад Таємної Ради. При Карлі I спостерігається безсумнівна спеціалізація діяльності Ради.

Однак в системі центральних установ немає єдності. Деякі установи конкурують між собою і керуються при цьому різноманітними правовими нормами [62, с. 144-145].

В політичній теорії короля було відведено місце і єпископальній церкві, як опорі престолу [34, с. 34]. На самому початку правління Якова I йому була подана так звана «Петиція тисячі», в якій більше восьмисот священників просило введення в церквах деяких перетворень в пуританському дусі. Монарх відповів на це досить різко, заявивши, що якщо немає єпископа,

то немає і короля. Прагнення Якова I до посилення королівської влади в державі не могли не викликати спротиву у представників парламенту.

Таким чином, очевидно, що Яків Стюарт був відвертим і послідовним прихильником патріархальної і теократичною теорії державного устрою нації, яка ототожнювала владу держави і владу короля, тому будь-який виступ проти монарха мав розцінюватися як антидержавний акт. Влада короля оголошувалася вищою і абсолютною, і ніяка альтернатива їй не могла бути легітимною [95, с. 258]. Вчення Якова про королівську прерогативу зустрічала підтримку не тільки в придворних і аристократичних колах, а й у середовищі англійської інтелектуальної еліти. Такі ідеї спряли посиленню абсолютистських тенденцій, однак, разом з цим, дало можливість сформуватись і опозиції – тим, хто виступав проти розширення надзвичайних повноважень корони і збереження традиційних проявів прерогативних прав.

2.4. Ідейне протистояння короля та парламенту

В період станової монархії в Англії склалося установа, яка стала невід'ємною частиною державної організації країни – парламент, який вперше скликаний у 1265 р., протягом кількох сторіч був найефективнішою станово-представницькою установою середньовічної Європи. Уже в XIV ст. королівська влада в Англії не мала права встановлювати нові податки та збирати раніше встановлені без згоди парламенту.

Однак при детальному розгляді повноваження англійського парламенту виявляються несподівано обмеженими в порівнянні з владою багатьох європейських асамблей. Його скликання було частиною прерогативних прав короля. Він збирався по волі монарха і не мав права на регулярне або хоча б періодичне проведення сесій. Крім того, у нього не було органу, який постійно функціонував б в переривах між сесіями: ні постійні комісії, ні чиновники не спостерігали за міністрами короля і не контролювали витрачання коштів, які були отримані від погоджених з

парламентом податків. Оскільки англійський парламент не був постійно діючим органом, він не володів і правовим статусом корпорації [40, с. 197].

Англійський парламент ніколи не представляв інтереси всього народу. На ранньому етапі свого існування в ньому були представлені тільки знать, духовенство та юристи [82, с. 119]. Сучасники вочевидь перебільшували значення парламенту. В XVI і XVII ст. він працював з перебоями і не був звичайним інструментом управління. Звичайно, парламент володів монополією на вотування податків, однак як Тюдори, так і Стюарти знаходили можливості та способи обійти цю монополію.

Без сумніву, англійський парламент володів законодавчою ініціативою, проте в Англії акти законодавства були рідкістю: закон став екстраординарним засобом, що мав викоринити зловживання.

Спокуса узяти парламент під свій контроль, а при нагоді повністю відмінити його законодавчу та контролюючу діяльність, була дуже значною. Королівський уряд ще в 1410 р. оголосив своєю прерогативою перевірку правильності парламентських виборів. Династія Тюдорів розпочала активний процес обмеження влади парламенту. Генріх VII скликав парламент 7 разів за 24 роки, Єлизавета I - 10 разів за 45 років. Генріх VIII почав сам призначати спікера, Карл I взагалі 11 років обходився без парламенту. Але, незважаючи на переслідування, цей орган не лише вцілів, але й намагався за сприятливих обставин диктувати свою волю королям [15, с. 4].

Вже в останні роки правління Єлизавети I з'явилися перші ознаки назріваючої в парламенті опозиції королівській владі. Наприкінці її правління стосунки між королевою та парламентом перетворилися в дискусії стосовно прав народу та привілей корони. Та опозиція, що зародилася в кінці XVI ст., продовжувала швидко зростати і відстоювала інтереси, ворожі ідеям абсолютизму, і в XVII ст. [15, с. 4].

В повний голос ця опозиція заявила про себе вже в першому парламенті Якова I в 1604 р., де майже одразу після початку його роботи виникли суперечки стосовно повноважень монарха. Предметом дискусії

стала стрижнева проблема конституції – про межі прерогативи, тобто виключних прав корони, і привілеях парламенту. Яків I розглядав парламент лише як допоміжний інститут, що виник і функціонував з милості короля, який володів абсолютною владою божественного походження [8, с. 101].

Відповіддю на всі домагання короля Якова I Стюарта стала «Апологія палати общин» – документ, складений палатою общин «до відома» короля-чужоземця, у якому недвозначно стверджувалося, що король Англії не є ні абсолютним, ні незалежним від парламенту правителем. Конституційний устрій держави, зазначалось в «Апології...», оснований на визнанні парламенту верховним органом країни на чолі з королем, але аж ніяк не одного короля, який діє не залежно від парламенту [7, с. 69]. Рішуче відхиляючи сам принцип божественної королівської влади, палата общин підкреслювала, що влада правителя не є ні божественною, ні одноосібною [7, с. 69].

Нарешті, на противагу схильності Якова I розглядати права і вольності общин як даровані королем, милостю правителя, «Апологія...» розглядала їх в якості споконвічного, початкового свого права, підтверженого «Великою Хартією Вольностей» та іншими статутами: «Наші привілеї і вольності є нашим законним спадком, який не можна забрати, заперечувати або будь-яким чином зменшувати, оскільки всі ці дії призведуть до бід для держави» [7, с. 68].

Нарешті, так як короля не без підстав підозрювали в таємних симпатіях до католицизму, «Апологія...» заперечувала одноосібне право монарха вносити будь-які зміни в існуючу структуру англіканської церкви – її віровчення та організацію: «Господь не допускає, щоб право вносити зміни в релігію належало будь-кому зі смертних» [7, с. 70]. Однак в той самий час палата общин заявляла, що «визнавала і у всі часи буде визнавати відповідно до своєї присяги, що король є суверенним государем і верховним правителем» [7, с. 70] і представники палати «ніколи не оскаржували правильності існуючої віри і церковного вчення» [7, с. 70]. Таким чином, при

всій пошані до особи монарха, «Апологія...» твердо протиставляє абсолютистським прагненням Якова I програму «змішаної» монархії.

Перша сутичка Якова була не з парламентом, а з судами звичаєвого права й стосувалась не законодавства, а королівської прерогативи. У цій полеміці, де чільними дійовими особами, крім Якова, виступали Френсіс Бекон та сер Едвард Кок, питання стояло не про найвищу владу чи то корони, чи то якогось іншого урядового органу, а про належну рівновагу в стосунках між королем та його судами. Волею обставин Бекон став речником сильної королівської прерогативи, в яку щиро вірив, а Кок — головною дієвою силою, скерованою на обмеження королівської прерогативи, хоча й найвища парламентська влада була б для нього однаково нестерпною. Попри всю протилежність поглядів, обидва діячі все ще дотримувалися концепції гармонії чи рівноваги влад, регульованих звичаєвим правом країни, яке передбачало належне місце для короля і всякого іншого органу врядування без посідання найвищої влади жодним з них. Вся Беконова політична концепція тяжіла до надання особливого значення королівській владі. Він завжди мислив категоріями монархії Тюдорів, де король був повноважним керівником нації і парламенту. Беконовим політичним ідеалом був могутній і войовничий народ, не переобтяжений державними податками, вільний від того, щоб у його державі було велике скупчення багатства в окремих руках. Народ, за Беконом, має бути керованим королем, що має великі ресурси в коронних землях, сильну прерогативу і провадить сильну політику національної експансії. В його розумінні це не рівнозначне абсолютизмові. Яків, готовий наполягати на своїй прерогативі, був категорично проти Беконових ідей доброї політики і, всупереч Беконовій пораді, спробував правити без парламенту.

У дискусії між Яковом та суддями судів звичаєвого права король розглядав себе як першоджерело справедливості, а суддів - як своїх міністрів, тож вимагав права контролювати їх у справах, що стосувалися його прерогативи, відкладати ухвали чи вилучати справи з судів і передавати

їх до спеціальних комісій. У своєму знаменитому есе «Про судочинство» Бекон підкреслив, подібно до Якова, слушність того, що суд має самоусуватися від розгляду питань про державну і королівську прерогативу.

Аналіз найбільш гострих конфліктів між королем і парламентом, що відбувалися в Англії протягом перших десятиліть XVII століття, виявляє дивну на перший погляд закономірність - ці конфлікти виникали, як правило, з приводу не абсолютною, а ординарної прерогативи королівської влади [78, с. 93]. Найгостріші суперечки викликало питання про право королівської влади заарештовувати підданих без вказівки причин арешту, за спеціальним розпорядженням короля. У нижній палаті англійського парламенту запанувала думка про те, що такого права у королівської влади немає ні за common law, ні на підставі статутів [78, с. 93].

Провідником опозиції проти спроб Якова посилити королівську прерогативу був головний суддя сер Едвард Кок. Всі Кокові ідеї закорінені в його шануванні звичаєвого права, яке він уявив собі основним державним правом та яскравим утіленням розуму. На Кокову думку, саме звичаєве право наділило короля повноваженнями, кожен суд королівства — його власною юрисдикцією і, звісно ж, кожного англійця правами і привілеями його стану. Звичаєве право, отже, охоплює все, що тепер повинно вважатися конституцією, основною структурою державного врядування й водночас основними правами підданих. Звичайно, він розглядав ці підвалини як фактично не підвладні змінам.

То була концепція права, що дала змогу Кокові ухвалити свою постанову щодо обмеження прерогативи, згідно з якою «король не може вчинити жодного правопорушення своїм заборонним судовим наказом чи відозвою, яке не було б правопорушенням закону ще раніш» [113, с. 91].

Стюарти вважали, що король підзвітний Богові, і його неможливо притягти до людського суду в рамках чи поза рамками судочинства. Поганого короля судитиме Бог, тож ніхто — ані піддані, ані будь-яка людська установа, призначена для реалізації закону, як, скажімо, штати чи

суди, — не повинні судити свого правителя. Закон зрештою міститься в особі короля.

Дуже рано корона зіткнулась з парламентом в податковому питанні, в тлумаченні податкової прерогативи. У відомій справі Бейта 1606 р. суд казначейства визнав за короною право за своїм бажанням встановлювати податки на імпорتنі та експортні товари [62, с. 135]. При цьому зазначалося: «король регулює імпорт та експорт так, як вважає за потрібне. Якщо ж король може взагалі заборонити імпорт яких-небудь товарів, то на цій же основі він може дозволити імпорт товарів на різних умовах, наприклад, стягуючи з них певний податок...» [21, с. 77].

При цьому право на такий податок проголошувалось прерогативою короля: «Всі податки, старі й нові, є тільки наслідком та результатами торгівлі з іноземними державами, але всякого роду торгівля та справи з іноземцями, всі питання війни та миру, всякого роду прийняття та допущення до обороту іноземних грошей, всякого роду домовленості визначаються абсолютною владою короля... Таким чином, необхідно визнати те, що якщо король може володіти податками, він може стягувати їх в тому розмірі, в якому забажає» [21, с. 77]. Від цього права королі відмовились ще в XIV ст., однак воно ввійшло знову в практику при Тюдорах, які вдавались до нього, щоб отримати певні кошти для своїх потреб і не скликати при цьому палати парламенту.

Палата общин в сесії 1610 р. стала протестувати проти несанкціонованого введення королем такого мита, зазначаючи, що «жодні податки, мита або платежі не будуть коли-небудь стягуватись на товари, що вивозяться, або ж ввозяться до країни, крім тих, які були або будуть допущені і узаконені за спільною згодою в парламенті» [12, с. 78-79]. Король, посилаючись на вирок суду, заборонив говорити про податки. Проте общини почали відстоювати своє право говорити про всі предмети, що стосуються прав та інтересів підданих, обговорювати будь-які судові рішення, особливо ті, що загрожують народним привілеям: «...ми вважаємо старовинними,

суттєвими та безперечними права парламенту вільно обговорювати всі питання, що стосуються підданих королівства, їх положення та прав. Якщо така свобода обговорення буде коли-небудь заборонена, то цим буде знищено всю суть прав парламенту» [58, с. 81-82]. Королю довелося змиритися з дебатами. Палата звернулася до Якова I з петицією про скасування всіх форм податків, що збираються без згоди парламенту, при цьому монарха звинувачують в спробі встановити нову форму правління, в якій королівська влада була б фактично необмеженою.

В наступній сесії – кінець 1610 р. – палата стала ще сміливішою. Опозиція правителю зростала: члени Парламенту заявили, що не нададуть королю необхідних тому коштів, якщо він не припинить зловживати владою [38, с. 35]. Яків I розпустив парламент і заарештував деяких його членів. Це поклало початок «конституційному конфлікту», що продовжувався протягом всього правління Якова I і початку правління Карла I, аж до 1629 р., коли Карл I, розпустивши Парламент, здійснив спробу одноосібно правити країною. Таке поглиблення конституційного конфлікту стало прологом Англійської революції.

Слід зазначити, що основне конституційне питання про межі королівської прерогативи, навколо якого велася боротьба фактично у всіх парламентах Якова I, зводилася в області внутрішньої політики до проблеми, чи має право правитель вводити нові податки і примусові оподаткування без відома і згоди Парламенту і стягувати їх, а в області зовнішньої політики – чи повинен монарх радитися з Парламентом, перш ніж вдаватися до будь-яких дій в міжнародних справах. Відповідь опозиції була однозначною: верховна влада належить не королю поза Парламентом, а королю в парламенті, тобто правитель повинен був отримати підтримку обох палат.

Яків до самого кінця вважав, що йому належить та вища форма державного верховенства, яка стоїть і над парламентом. Парламент приходить і йде, а король залишається. Яків I, відповідно до доктрини абсолютної влади короля, вважав своїм незаперечним правом в обох

випадках обходитись без порад Парламенту і, більш того, підтвердив цю доктрину на практиці, не скликавши після розпуску в 1611 р. аж до 1621 р. ні одного Парламенту, за виключенням короткої та безрезультатної сесії в 1614 р. І не було прийнято жодних статутів протягом цих одинадцяти років [185, с. 28]. Це була, по суті, нова для Англії форма абсолютної влади, яка наслідувала французькому зразку.

Тільки в 1621 р. зібрався третій парламент Якова І. Вже при його відкритті члени парламенту висловили незадоволення монополіями, кількість яких все збільшувалась в результаті того, що король вів широку торгівлю ними. Парламент власною владою привів до судової відповідальності найбільш ненависних монополістів, фактично відновивши, таким чином, свою судову владу, що була практично ліквідована при Тюдорах. Парламент пішов далі. Він засудив діяльність королівських міністрів. Яків І виступив проти права парламенту засуджувати його міністрів. Однак всі його виступи біли марними.

Незадоволення Парламенту викликала не тільки внутрішня, але й зовнішня політика Якова І. Король, як і спадкоємець трону принц Уельський Карл (майбутній Карл І), були прихильниками католицьких монархій – іспанської та французької, в яких бачили зразки для наслідування. В 1604 р. Яків І підписав мирний договір з Іспанією.

Іспанія, залишаючись на початку XVII ст. не тільки найбільшою і наймогутнішою колоніальною державою, але й опорою контрреформації в Європі, ще з часів правління Марії Тюдор перетворилась в одного з найнебезпечніших ворогів Англії, оскільки вона становила реальну загрозу її національній незалежності і відновленню католицизму.

Яків І з метою укріплення мирного договору з Іспанією, хотів одружити свого сина Карла на іспанській інфанті. Парламент в 1621 р. протестував проти цього шлюбу і вимагав війни з Іспанією. У відповідь Яків І розпустив парламент, вбачаючи в його діях неприпустиме вторгнення в сферу політики, що являла собою виключну прерогативу монарха. Плани

іспанського шлюбу провалились, але Карл все-таки одружився з католичкою – сестрою французького короля Людовіка XIII Генрієтою-Марією.

Конфлікт між королем та Парламентом розгорівся з новою силою в перші роки правління Карла I, який прийшов до рішучого розриву з палатою громад дуже швидко, фактично за чотири роки, оскільки головні лінії конфлікту визначились ще в роки правління Якова I. Обидві сторони посилювались на традицію і скаржились на революційні нововведення свого супротивника. Невдачі в зовнішній політиці давали можливість парламенту виступити проти короля. Палата общин вимагала відставки королівського фаворита Бекінгема, вважаючи його головною причиною всіх невдач. Парламент урізав субсидії королю, рішуче протестував проти спроб Карла I самовільно збирати податки.

Розрив досяг свого апогею в зв'язку з подачею палатою общин королю «Петиції про право» у 1628 р. Саме у ній відображене одне з головних питань буржуазної революції - обмеження прав королівської адміністрації і прерогатив королівської влади. Прийнявши петицію і давши на неї спочатку позитивну відповідь, монарх незабаром перервав сесію парламенту, мотивуючи цей акт тим, що зміст «Петиції...» був неприйнятним для королівської прерогативи.

В «Петиції...» йшлося про те, що права Парламенту є споконвічними, при цьому автори документу посилались на Велику Хартію Вольностей, і проголошували, що всі дії корони є узурпацією, нечуваним нововведенням, порушенням давньої конституції [60, с. 24]. «Петиція...» включала в себе 4 пункти:

1) по населення не повинне примушуватись до позик і виплат податків, не утверджених Парламентом [60, с. 106];

2) ніхто не може бути заарештований і позбавлений майна без законного вироку суду [62, с. 107];

3) повинні бути припинені арешти громадянських осіб за законами військового часу [62, с. 107];

4) необхідно припинити військові постої в будинках приватних осіб [62, с. 106].

Карл I прийняв «Петицію...», але незабаром виявилось, що протиріччя між королем та парламентом залишилися. Король, підписавши «Петицію...», згодом відмовився її виконувати: арешти продовжувались, нові податки збирались без дозволу парламенту. Парламент виступив проти дій монарха [82, с. 7].

Окрім того, в сесії парламенту 1629 р. багато місця зайняла релігійна дискусія: палата общин розходилась з короною в конституційному питанні, наполягаючи на тому, що парламенту належить верховенство і в релігійній області [66, с. 148]. У відповідь Карл I в травні 1629 р. розпустив парламент, так як був впевненим в тому, що захищає своє королівське право, а будь-яка опозиція монарху є посяганням на його прерогативу [38, с. 37]. Після розпуску парламент не скликався аж до 1640 р. Почалось одноосібне правління короля без парламенту, що тривало 11 років.

В цей період монарх правив разом зі своїми найближчими радниками. Одним з них був граф Страффорд. Спочатку він належав до парламентської опозиції, але, прийшовши до висновку, що опозиція приречена на поразку, перейшов на бік короля. Страффорд вважав, що якщо монарх буде діяти рішуче, він отримає перемогу над опозиційним парламентом [77, с. 7]. Страффорд був призначений намісником Ірландії, де став набирати армію для захисту королівських інтересів.

Однодумцем Страффорда був глава англіканської церкви архієпископ Лод, який з особливою жорстокістю обрушився на «єретиків»: багато пуритан було посаджено до в'язниці. Багато хто вимушений був поїхати з країни [77, с. 7]. Дії цих королівських радників викликали обурення у населення Англії.

Прагнучи поповнити королівську казну і не скликати при цьому палати парламенту, королівський уряд в 1635 р. вирішив відновити «корабельне мито» – старовинний вид податку, який збирався ще англосаксонськими

королями з населення прибережних графств для боротьби з набігами норманів. Skorиставшись тим, що цей податок існував до того, як виник Парламент, уряд вирішив збирати його зі всього населення без дозволу парламенту. Податок викликав загальне обурення. Багато хто відмовився його платити, і їх саджали до в'язниці [77, с. 7].

В 1637 р. ситуація в країні ще погіршилась, оскільки почалось повстання в Шотландії. Воно було викликане спробою Карла I насильно поширити і на ці землі англійські абсолютистські порядки, обмежити права шотландського парламенту і ввести в цій частині країни англіканську церкву, яка підтримувала королівський абсолютизм.

Намагаючись придушити повстання, королівська армія зазнала поразки. Шотландці зайняли північ Англії. У Карла I майже не було армії та коштів, тому він вимушений був звернутися до Парламенту. Король скликав парламент, який увійшов в історію як Короткий, тому що діяльність його була дуже короткочасною – 13 квітня – 5 травня 1640 р. Це пояснюється тим, що парламент відмовився надати Карлу I субсидії для ведення війни з шотландцями.

Хоча Карл I прийшов до Короткого парламенту по гроші, він шукав в його членів підтримки. І не отримав нічого [162, с. 17]. Замість цього палата общин почала розглядати політику монарха в роки його одноосібного правління. Було заявлено, що до тих пір, поки не буде проведено реформ, які виключили б в майбутньому можливість зловживати правами прерогативи, палата общин не мала наміру надавати будь-яких субсидій королю. Крім того, парламент сам вступив в переговори з шотландцями [77, с. 8].

Карл I знову розпустив парламент, однак положення стало ще більш критичним: повстання в Шотландії поширювалось, королівська казна залишалась пустою. Без нового Парламенту вийти із воєнної та політичної кризи було неможливо. В жовтні 1640 р. пройшли вибори, а 3 листопада відкрилось засідання нового Парламенту, який увійшов в історію як Довгий.

Початок роботи цього Парламенту ознаменував собою початок першого, конституційного, або мирного етапу Англійської революції.

2.5. Значення конституційного етапу революції для розвитку політичної думки Англії

Англійський абсолютизм зі скликанням Довгого Парламенту приходить до свого формального кінця. Новий Парламент почав свою роботу з доволі радикальних заходів: перш за все, було заарештовано лорда-канцлера Страффорда за звинуваченням в державній зраді. Під тиском натовпу, що оточував палац і вимагав страти королівського радника, Карл I вимушений був підписати смертний вирок Страффорду. Пізніше був страчений і архієпископ Лод [77, с. 8].

Знаряддя королівського сваволі – судова Зоряна палата і адміністративні ради у справах Півночі і Уельсу – були знищені. Разом з ними перестала функціонувати і церковна Висока комісія. З в'язниць вийшли політичні в'язні. Палата скасувала патенти на монополії, власників яких виключили з парламенту, оголосила протизаконним вирок у справі Гемпдена і далі заборонила стягування якого б то не було податку без дозволу парламенту. Нарешті, 10 травня 1641р. король був змушений підписати закон, згідно з яким парламент не міг бути розпущений інакше, як зі своєї власної постанови. Тобто, король не мав права розпустити Парламент без його згоди [1, с. 126-127]. Таким чином, основи абсолютизму було підірвано.

Особливим статутом було підтверджено, що без згоди парламенту король не має права на будь-які побори, було скасоване «корабельне мито». Також прийнято так званий «трьохрічний акт», відповідно до якого парламенти повинні були скликатися принаймні один раз в три роки і розпускатися не менше ніж через п'ятдесят днів після початку засідання.

Фактично Довгий Парламент почав ліквідацію абсолютистського режиму Тюдорів та Стюартів. Враховуючи реальне співвідношення сил,

Карлу I не залишалось нічого іншого, як тільки дати свою королівську згоду на всі ці нововведення [63, с. 113]. Так, в англійському Парламенті були проголошена ідея про те, що король може призначати будь-кого на посаду свого радника тільки в тому випадку, якщо ця особа задовольнятиме Парламент.

В листопаді 1641 р. парламент прийняв «Велику Ремонстрацію», в якій знову підкреслювались протизаконні дії короля та його адміністрації, повторювалась «Петиція про право» і вимагалось, щоб всі важливі посади в державі займали особи, які користуються довірою Парламенту [14, с. 134-135]. Король вирішив розправитися з опозицією. Він вимагав від Парламенту видачі опозиційних лідерів. Палата відмовилась задовольнити цю вимогу. Ситуація в країні була вкрай напруженою.

В останніх пунктах ремонстрації містилася важлива політична вимога. Парламент вимагав права контролю над діяльністю міністрів короля, висловлюючи таким чином основний принцип парламентаризму, сформованого остаточно в Англії лише у XVIII ст.

У Довгому парламенті сформувалася численна група депутатів, котрі вважали продовження боротьби з королем небезпечним для заможних класів. Незважаючи на прийняття Великої ремонстрації, гостра боротьба у парламенті навколо окремих її положень не припинялася, що свідчило про серйозні розбіжності серед парламентаріїв. Велика ремонстрація, яка містила в собі 204 статті, докладно перераховувала всі зловживання Карла I та його оточення. Водночас вона містила ряд положень, що визначали розвиток Англії капіталістичним шляхом: про свободу торгівлі і підприємницької діяльності; про створення в країні пресвітеріанської церкви; про створення відповідального перед парламентом уряду тощо.

Таким чином, прийняті Довгим парламентом акти були спрямовані на обмеження королівської влади та установлення в державі конституційної монархії.

Боротьба в палаті громад навколо ремонстрації знову виявила наявність серйозних розбіжностей серед її членів. Багатьох членів палати общин лякали наслідки ремонстрації – можливість громадянської війни. 22 листопада 1641 ремонстрація була прийнята незначною більшістю голосів. 10 січня король покинув бунтівну столицю і відправився на північ, де почав збирати війська. Збройна боротьба між королем і парламентом з цього часу стала неминучою.

Фактично саме до цього моменту можна віднести утворення двох основних партій – королівської та парламентської. Згодом роялісти назвуть своїх опонентів «круглоголовими», оскільки ті коротко підстригали волосся, а ті, в свою чергу, назвуть роялістів «кавалерами» [34, с. 58].

Роялісти були захисниками королівської прерогативи, що не означало ще бажання абсолютизму, а прибічники Парламенту прагнули розширити його права. Лінія розділу в релігійному відношенні йшла між двома віросповіданнями: кавалери були членами англіканської церкви, а круглоголові – пуританами.

Коли між королем і парламентом відбувся остаточний розрив, цей розкол двох партій ще більше загострився – це призвело до початку громадянської війни. Саме в цей період йде процес формування третьої політичної сили, представники якої намагались примирити ворогуючі сили і відстоювали ідею «змішаної монархії» – конституційних роялістів.

Готуючись навесні 1642 р. до війни з королем і його прихильниками, парламентська опозиція робила спроби впровадити в громадську свідомість нове розуміння high treason, при якому збройний виступ проти Карла I міг при певних умовах не вважатися злочином.

Юридичною та ідеологічною основою для цього стала сформульована англійськими правознавцями на початку 60-х роках XVI ст. доктрина «двох тіл короля» — фізичного та політичного. Зазначена доктрина передбачала, що король виступає у двох властивостях, а саме: як фізичної особи,

володіючого всіма якостями, якими володіє будь-яка людина, і політичного — так званої «корони». При цьому передбачалося, що король не має природного тіла, відмінного і відокремленого саме по собі від королівської посади та гідності, але тіло природне і тіло політичне разом нероздільні, вони інкорпоровані в одній персоні і створюють одне тіло, а не різні, тобто «тіло корпоративне в тілі природному et contra — природне тіло в тілі корпоративному». Проте, в якому б співвідношенні природне і політичне тіла короля не мислилося, проведення відмінностей між ними створювало можливість для протиставлення одне одному персоні короля, його фізичної особи, корони, посади.

Головною опорою парламенту стали найбільш розвинуті в економічному відношенні частини країни – Лондон, промислові міста, Мидлэндс, Східна Англія і ряд південно-східних графств; король знаходив підтримку в основному в Уельсі, Корнуоллі, північних графствах і кафедральних містах, а також у членів англіканських спільнот і католиків, все ще переважали серед населення найвіддаленіших районів Англії.

На бік парламенту став флот і більшість морських портів, що, окрім значних грошових надходжень від збору мит і податків у густонаселених прибережних областях, давало йому можливість безперешкодно ввозити зброю та бойові обладунки. Карлу ж доводилося задовольнятися добровільними пожертвами знаті і поборами серед населення тих районів, які поки ще перебували під його контролем. Але зате в його розпорядженні була добірна, відмінно підготовлена кавалерія.

Перша громадянська війна триває з 1642 по 1647 рік. У руках парламентських військ знаходяться Лондон і найбагатші райони королівства. Король готує наступ з півночі. Співвідношення сил невизначене.

Перший великий бій парламентських сил «круглоголових» і роялістів («кавалерів») відбулося 23 жовтня 1642 при Еджгілле, друге – в листопаді при Тернхем-Грін. І хоча в обох випадках парламентське ополчення не тільки

успішно перепиняло королю дорогу на Лондон, але і було близько до того, щоб завдати йому поразки, тим не менше головнокомандувач парламентськими силами на півдні країни граф Ессекс навмисно давав можливість роялістами виходити з бою без значних втрат. Цією його тактикою незабаром скористався король, що зайняв Оксфорд, перетворивши його у свою резиденцію. Сюди ж з Лондона перебралася велика частина палати лордів і значна частина палати громад. Так завершилося політичне розмежування в Довгому парламенті між так званими конституційними роялістами (Фолкленд, Гайд, Колпеппер та ін) і більш радикально налаштованими його членами (Пім, Гемпден, Кромвель та ін.)

На другому етапі війни вирішальною ударною силою в армії парламенту стала кавалерія під керівництвом Олівера Кромвеля, набрана з середовища фригольдерів східних графств.

Однак початок громадянської війни поставив парламент перед питанням: до чого в кінцевому рахунку зводиться мета його політики? І тоді виявилось, що більшість палати громад боялося військової перемоги над королем, так як це могло розв'язати революційну ініціативу народних низів міста і села. У ряді міст, у тому числі в Лондоні, відбулися перевороти, в результаті яких до влади прийшли замість роялістського налаштованої правлячої олігархії вихідці з менш заможних і більш демократичних кіл.

У цих умовах революційність пресвітеріанської більшості в парламенті швидко випарувалася. Мотиви очевидного прагнення обмежити збройний конфлікт з королем лише оборонною тактикою, ведучи одночасно пошуки шляхів примирення, чітко висловив граф Ессекс в 1644 р.: «Чи є це тією свободою, яку ми взялися захищати, проливаючи нашу кров? .. Нащадки скажуть, що для звільнення їх від гніту короля ми підпорядкували їх гніту простого народу»[207, с. 69].

Звідси тактика парламенту в цей період: краще домогтися мінімально прийнятних для нього поступок в ході мирних переговорів, ніж здобути перемогу над ним за допомогою революційного наснаги одягненого в

солдатські мундири простого народу. Правда, в парламенті обговорювався ще один вихід: досягти своїх цілей за допомогою шотландців - для пресвітеріанської більшості парламенту він був більш прийнятний, ніж розв'язування революційної ініціативи низів.

Тактика головнокомандуючих парламентськими силами – графа Ессекса на півдні і графа Манчестера на сході – призвела до того, що в кінці 1643 військовий стан парламенту стало критичним: майже вся північ і захід країни, три чверті її території, перебували в руках роялістів. Парламентська армія Уоллера перестала існувати. У Ессекса залишалося мало більше 5 - 6 тис. чоловік.

Армія так званої Східної асоціації створювалася повільно, до того ж її командуючий граф Манчестер всіляко перешкоджав її дій проти сил короля. У цих умовах пресвітеріанської більшість парламенту, не бажаючи, з одного боку, розв'язати народну війну, а з іншого, лякаючись наслідків військової перемоги короля, укладає військовий союз з шотландцями. В обмін на військову допомогу проти Карла I парламент підписав «Урочисту лігу і Ковенант» – договір, за яким погодився на введення в Англії пресвітеріанського церковного устрою за зразком шотландського натомість англіканського [117, с. 158].

В січні 1644 р. шотландська армія вступила на територію Англії. У липні того ж року в битві при Марстон-Мурі на стороні парламенту боролись такі сили, як шотландці, ополчення Йоркшира під командуванням Томаса Ферфакса і ополчення Східної асоціації, в якому вирішальну роль грала кавалерія під командою Олівера Кромвеля. Вони завдали великої поразки силам роялістів. Однак до вирішальної перемоги було ще далеко. За втрату півночі країни, яка перейшла під владу парламенту, роялісти винагородили себе перемогами на південному заході, де армія Ессекса була розгромлена в вересні 1644 р.

Однак після того, як керівну роль в армії Парламенту отримав Олівер Кромвель, ситуація кардинальним чином змінюється. 14 червня 1645 армія

парламентаристів здобула вирішальну перемогу над роялістами. Відтепер боротьба набула характеру розрізнених операцій з придушення окремих осередків опору роялістів. У червні 1646 р. сили парламенту вступили в Оксфорд, де знаходилася штаб-квартира Карла I; сам король потрапив в полон. Таким чином, перша громадянська війна завершилася повною військовою перемогою парламенту[117, с. 162].

Навіть у в'язниці Карл I продовжує готувати другу громадянську війну. Він сподівався вплинути на війська переможця, тим паче що парламент був готовий повернути Карла I на трон, значно урізавши королівські повноваження. Крім того, члени парламенту перестали довіряти власній армії. У лютому 1647 року депутати намагаються розпустити її, тому що вони не вітають зростаючу популярність індепендентів, тобто протестантів, що ратують за терпимість до всіх релігійних течій, породжених Реформацією. Армія відмовляється виконати наказ. У листопаді 1647 Карл I знаходить підтримку Шотландії. Починається друга громадянська війна. Триває вона недовго. Кромвель розбиває «кавалерів» і здобуває Единбург у вересні 1648 року. 8 грудня того ж року війська Кромвеля займають Лондон і проводять чистку парламенту: 47 членів заарештовано, 96 виключені.

В цей час формується основні конституційні вимоги парламентаристів. У документі, названому «Ремонстрація багатьох тисяч громадян», викладалась розгорнута програма демократичного етапу революції:

- 1) знищення влади короля й палати лордів;
- 2) верховенство влади громад;
- 3) відповідальність цієї палати перед своїми виборцями - народом Англії;
- 4) щорічні вибори в парламент;
- 5) необмежена воля парламенту;
- 6) конституційні гарантії проти зловживання державною владою шляхом фіксування «природжених» прав громадян, які невідчужувані й абсолютні [115, с. 98]. Перемога в першій громадянській війні й поразка

монархії стимулювали відокремлення різних ідейних і політичних течій у колах парламентських прихильників. Пресвітеріанська більшість парламенту прагнула до досягнення угоди з королем на основі історичної конституції й підтвердження Великої ремонстрації. ІнDEPENDенти, що становили меншість в парламенті прагнули закріпити верховенство парламенту, включаючи навіть можливість установити республіку. Згідно інDEPENDентської ідеології, воля совісті вважалася природним правом людини, таким же, як взагалі воля думки; парламент же повинен був тільки очолювати систему незалежних і вільних громад, які вирішували б справи представницьким чином.

У роки підйому революції в армії й серед міських низів формується новий напрямок – левелерів (зрівнювачів), лідером яких став Джон Лільберн. Левелери орієнтувалися на визнання народного верховенства й вільного управління народу на основі загального виборчого права.

Кульмінацією революції став організований за рішенням парламенту суд над королем Карлом I в січні 1649 року, у результаті якого Карл I був визнаний «тираном, зрадником, убивцею й ворогом держави». Суд виніс йому смертний вирок. 30 січня 1649 р. при величезному скупченні народу на лондонській торговельній площі Карлу I відрубали голову.

Страта короля стала заключним, формально - юридичним завершенням установлення в Англії республіки. Революція тріумфувала перемогу – феодальна монархія була скинута. Актом парламенту від 17 березня 1649 р. королівська влада оголошувалася знищеною, як «непотрібна, обтяжуюча й небезпечна для блага народу». Через 2 дні її долю розділила палата лордів. 19 травня в урочистій обстановці Англія була оголошена республікою.

Кромвель прийняв титул «лорда-протектора», тобто захисника парламенту, а по суті став військовим диктатором, поклавши початок так званої диктатури Кромвеля.

Через півтора місяці після цієї події парламент прийняв закони про скасування королівського звання (17 березня) і палати лордів (19 березня). У

першому говорилося, що, «як це встановлено і доведено досвідом, королівське звання в цій країні і в Ірландії і приналежність його якому-небудь одній особі марно, обтяжливо і небезпечно для свободи, громадської безпеки та публічного інтересу народу...» [117, с. 123]. Аналогічна аргументація була використана для скасування палати лордів: «...громади Англії, що засідають у парламенті, переконавшись на дуже довгому досвіді, що продовження існування палати лордів марно й небезпечно для англійського народу, визнали зручним постановити... що відтепер палата лордів у парламенті не має бути...» [117, с. 141].

Парламент 19 травня 1649 р. оголошує, що відтепер народ Англії і всіх належних їй володінь і територій «буде управлятися як республіка і вільна держава (Commonwealth and Free State) верховною владою англійської нації, представниками народу в парламенті і тими, яких вони призначать і визначать в якості підлеглих їм посадових осіб і чиновників, до блага народу і без якого б то не було короля й палати лордів». Про це йдеться в «Акті про оголошення Англії вільною державою» [117, с. 145].

З цього моменту настає період індепендентської республіки, який триває до квітня 1653 р. У цей період відбувається подальша боротьба за владу і вплив, в якій все більшими повноваженнями користуються Кромвель і його прихильники.

Висновки до розділу 2.

Англія в першій половині XVII ст. переживала події, що призвели до відкритого протистояння короля та Парламенту, результатом якого стала Англійська революція. Нова династія Стюартів, що прийшла до влади в Англії в 1603 р., прагнула до посилення влади короля, перетворення її в необмежену, абсолютну. Проте Стюарти зіткнулись з опозиційно налаштованим парламентом, отже на противагу ідеї абсолютизму почала розвивалась ідея парламентаризму, що проголошувала верховенство

парламенту над королем. Однак в цей період отримала популярність ще одна політична ідея, яка в деякій мірі відрізнялась як від абсолютистських, так і від парламентаристських – ідея конституційного роялізму.

Це теорія яскраво вираженого компромісного характеру намагалась примирити протиріччя між короною та парламентом, виступаючи за «змішану монархію», тобто правління короля в парламенті. Крім того, дана теорія виступала в першу чергу на противагу абсолютистським тенденціям і на першому етапі революції представники даного ідейного напрямку розділяли позиції парламентаристів.

Таким чином, необхідно зазначити, що поразка короля в ході громадянської війни відбулася в тому числі і в зв'язку з тим, що серед його прибічників не було єдності. Одна група роялістів виступала за абсолютну владу монарха і засуджувала всі дії Парламенту як такі, що повстають проти законного правителя і, цим самим, повстають проти Божого закону. Король вище парламенту – під таким лозунгом виступала дана група мислителів та політичних діячів.

Проте була група людей, які, залишаючись прибічниками короля, виступали за реформи в державі. Їх не задовольняла політика короля в окремих питаннях. Однак при цьому вони боялись, що реформи зайдуть занадто далеко. Для цієї групи роялістів спокій, порядок, збереження Англійської церкви – були дуже серйозним аргументом для того, щоб бажати уникнути воєнної загрози.

Це пояснює і той факт, що багато прибічників парламенту перейшли на бік короля, коли стало очевидним, що на досягнутому парламент не зупиниться. Ці прибічники короля заявляли, що війну завжди супроводжує хаос та дегуманізація, що руйнують спільноту та авторитет влади, посиляючись при цьому на події Тридцятилітньої війни та повстання в Ірландії, під час яких солдати демонстрували жорстокість до жінок, дітей, та старих людей. Тому тільки в збереженні королівської влади та давніх

інститутів управління державою полягала можливість збереження держави як такої.

У роялістів були й істотні переваги: на їхньому боці був багатий запас лояльних почуттів, що накопичився століттями. Ця відданість королю і уявлення про те, що король і його родина – люди не звичайного порядку, а вищого, пов'язані з релігійними почуттями. Кавалер йде за королем і захищає його не тому, що він співчував в його справах, а тому, що це його священний обов'язок. Однак вони не змогли організуватись для боротьби з силами парламенту і програли громадянську війну. Після смерті короля більшість його прибічників покинули країну. Значна частина їх повернулася вже в роки Реставрації.

Основним об'єктом політичної боротьби між королем та парламентом був суверенітет у вирішенні основних питань, пов'язаних із зовнішньополітичною і внутрішньополітичною діяльністю. Мова йде про так звану прерогативу – надзвичайні права короля.

Парламент, представляв інтереси суспільства, мав потреби у створенні сприятливих умов для торгово-промислового розвитку, але особистісні особливості Карла не давали йому можливість проявити гнучкість і врахувати запити зміненого англійського суспільства.

Для політичної боротьби даного періоду характерно і загострення релігійних розбіжностей – активізація пуритан, переслідуваних королем, ідеї яких були популярні у опозиції. Англійська церква залишалася вірною своєму правителю, який був одночасно і її очільником. Насильницькі дії прихильників короля тільки погіршували протиріччя.

Розглянуті як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники політичної боротьби визначили її результат – революцію і громадянську війну. Хоча політична боротьба була далека від того сенсу, який ми вкладаємо в сучасне розуміння, оскільки були відсутні політичні партії, але дискусії, петиції, ремонстрації, промови і т.д. сприяли розвитку парламентаризму.

Отже, винятково в тих умовах, що склались в Англії в середині XVII ст., з'явилась можливість для утворення такого ідейного напрямку політичної думки, як конституційний роялізм.

РОЗДІЛ 3

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЯЛІЗМ ЯК ІДЕЙНА ТЕЧІЯ

Ідея конституційного роялізму виникла напередодні Англійської революції і як явище в політичній думці Англії остаточно сформувалась в 1641 – 1642 рр. у відповідь на розвиток абсолютистських та парламентаристських концепцій управління країною. Так, абсолютисти виступали із закликом про розширення прав та повноважень короля, в той час, як парламентаристи прагнули обмежити владу монарха за допомогою Парламенту. Теорія конституційного роялізму базується на уявленнях про те, що королівська влада не є абсолютною – вона обмежується за допомогою закону. Конституційні роялісти, з традиційними і законними, на їхню думку, поглядами на інститути управління державою, наполягали на тому, що король повинен зберігати свої виконавчі функції, а інститут парламенту повинен виконувати функції дорадчого органу, допомагаючи правителю приймати нові закони і утверджувати нові види податків.

В період між 1630 р. та аж до спалаху громадянської війни в 1642 р. за панування в суспільстві боролись три політичні напрямки: абсолютизм, конституційний роялізм та парламентаризм. При цьому представники двох напрямків – парламентаризму та конституційного роялізму – об'єднались в боротьбі з абсолютистськими тенденціями. Проте як тільки постало питання про королівську прерогативу, конституційні роялісти наполягали на тому, що парламент не має права зазіхати на особливі права монарха. Парламентарі, з іншого боку, наполягали на тому, що двом палатам парламенту необхідно надати такі ж виконавчі права, які є у короля [162, с. 6-7]. Мова йшла про претензії парламенту на затвердження обраних королем кандидатів на державні посади.

Слід зазначити, що королівський абсолютизм не був чимось новим, що тільки впроваджувалось Стюартами. Англійська знать протягом двох століть боролась із спробами Плантагенетів правити самотійно. Династія Тюдорів,

лише зберігаючи видимість діяльності парламенту, по суті правили одноосібно. Стюарти ж принесли з собою ідею божественного походження свого права на правління [162, с. 7].

Для конституційних роялістів король був сувереном. Вони вважали, що все населення має визнати монарха верховним правителем в державі. Однак влада його не була абсолютною [101, с. 483]. В Англії взагалі не існувало абсолютної влади, проголошували роялісти. Повноваження короля обмежуються законом. При цьому сам монарх був джерелом закону і спочатку влада його була необмеженою – починаючи від Адама влада всіх перших правителів була абсолютною. Але в Англії королі з часом почали скликати лордів та представників общин, щоб порадитись з ними, і пообіцяли, що жодного закону не буде прийнято без їхньої на це згоди [101, с. 496].

Таким чином, король за власним бажанням обмежив свої повноваження та права і у зв'язку з цим монарх повинен був тепер приймати закони разом з парламентом. При цьому самі палати також не мали права без згоди короля приймати або змінювати закони [101, с. 483]. Тобто, конституційні роялісти проголошували ідею «змішаної» монархії – правління короля в парламенті.

3.1. Витоки концепції «змішаної монархії»

Теорія «змішаної монархії» по суті не були новою для Англії XVII ст. Ідейні витoki її можна виявити ще в XV ст. в політичних трактатах такого державного діяча, як Джон Фортеस्क'ю. Саме в його роботах ця ідея вперше отримала свою систематичне вираження. І ті положення, з якими виступали мислителі XVII ст. є, по суті, подальшою розробкою і доповненням ідей цього мислителя [86, с.142-143]. .

Про життя Джона Фортеस्क'ю мало що відомо. Ні місце, ні точна дата його народження остаточно не з'ясовані. Походив він із південної частини графства Девоншир і належав до старої, середнього достатку дворянської

фамілії, що веде свою генеалогію від одного з лицарів Вільгельма Завойовника [39, с. 247]. Він народився в кінці XIV ст., близько 1395 або в 1399 рр. [172, с. 40]. Джон Фортеск'ю отримав базову освіту в одному з коледжів Оксфордського університету – в коледжі Екзетер. Згодом Фортеск'ю вступив до Лінкольн Інн – однієї з чотирьох англійських корпорацій, що готували адвокатів і разом з тим були формою їх об'єднання. Перебування в цій організації було дуже важливим для його освіти [172, с. 122]. У 1425 р. Фортеск'ю було обрано головою цієї корпорації. Він переобирався на цю посаду в 1426 і 1429 р.

Фортеск'ю, крім того, приймав активну участь в урядових розслідуваннях, пов'язаних з повстанням в Кенті в 1450-1451 рр., а після зіткнення двох феодальних кланів, Йорків та Ланкастерів, що ввійшло в історію як війна Білої та Червоної Троянд, Фортеск'ю пов'язував свою долю з династією Ланкастерів. Проте ця династія потерпіла поразку в боротьбі за владу і Фортеск'ю змінив свою політичну орієнтацію, оскільки втратив будь-яку надію на відновлення династії Ланкастерів на англійському троні [173, с. 123]. Він запропонував свої послуги переможцям і вже в жовтні 1471 його було помилувано. Новий король повернув всі маєтки Фортеск'ю, що були конфісковані до цього [172, с. 72]., і той оселився в одному з них в Ебрінгтоні, присвятивши останні роки свого життя роботі над англійським трактатом «The Governance of England» («Управління Англією»), де він виклав свої основні політичні погляди. Трактат було написано між 1471 та 1476 рр. Остання згадка про Фортеск'ю датується лютим 1476 року. Незабаром після цього він, вочевидь, помер, закінчивши свій трактат про державне управління Англії, але так і не побачивши його опублікованим.

Фортеск'ю створив політичне вчення, що являло собою важливий етап в розвитку політичної думки і ознаменувало собою перехід від ідеології станово-представницької монархії до ідеології абсолютизму [87, с.238-247]. У своєму трактаті «The Governance of England» У цьому трактаті автор розглядає декілька способів управління державою – *dominium regale* (влада

королівська), *dominium politicum* (влада політична) та «змішана» форма - *dominium politicum et regale* (влада політична і королівська). Основна їх різниця в тому, що в першому випадку король «може правити своїми людьми згідно з такими законами, які він сам і створює. І, крім того, він може вводити нові податки без згоди підданих» [125, с. 109]. Так Фортеск'ю характеризує правління *dominium regale*. *Dominium politicum* – влада народу, або ж влада «політична». Про цю форму автор згадує досить поверхово, не вдається до її детального опису [84, с.229-232]. Щодо третього варіанту - *dominium politicum et regale* – то в цьому випадку «король не може правити своїми людьми за допомогою інших законів, крім тих, на які підданці дали свою згоду...а також він не може вводити нові податки без згоди своїх підданих» [125, с. 109]. Саме визначення *dominium politicum et regale* автор запозичив в роботі Фоми Аквінського «Про правління царів», але в самій роботі це поняття не набуло такої яскравої характеристики, яку йому надав Фортеск'ю [153, с. 174].

Далі автор, посилаючись на Фому Аквінського, описує виникнення королівської влади в Ізраїлі – «діти Ізраїля керувались Богом...він правив ними *regaliter et politice* через суддів до того часу, аж поки вони не вирішили мати свого короля, так як і інші народи...Бог образився на них за таке рішення, за їх невдячність...адже ними правили і політично, і по-царські, а вони захотіли змінити це на царську королівську владу...цар забере всі землі, перетворить їх в своїх слуг і зробить їм ще безліч жажливих речей. Таким чином, набагато краще для людей, щоб ними правили *politicum et regale*, а не лише *regale*» [153, с. 110-111]. Далі Фортеск'ю пише про те, що правитель, який керує людьми і політично, і по-королівськи, рідко перетворюється на тирана. В той час, як «король, що править виключно *regale*, майже завжди стає тираном» [125, с. 110]. Правління *politicum et regale* забезпечує безпеку від тиранії короля і є таким чином гарантією справедливості [201].

Фортеск'ю вважає, що основна різниця в управлінні лежить в різних способах утворення цих держав. Так, держава, якою керують за принципом *dominium regale* була створена шляхом завоювання. «Німрод для своєї слави створив перше царство і підкорив його собі тиранією...він керував цим царством за своїм бажанням, і за своїми законами... Німрод був мисливцем і як мисливець ловить диких тварин для того, щоб з'їсти їх, так Німрод завоював племена і створив царство для своєї насолоди...Він був тираном. Німрод правив за принципом *dominium regale*...після нього правив його син Бел, потім – його сини» [125, с. 112]. Таким чином, згідно з Фортеск'ю, першим виникло королівство, яким правили *regale*.

Що ж до королівства, яким керують за принципом *politicum et regale*, то перш ніж перейти до пояснення його створення, Фортеск'ю наводить цитату, яку запозичив в Августіна – «Народ є корпорація людей, об'єднаних законом та спільністю інтересів». Далі мислитель говорить, що коли «людство стало більш м'яким» [125, с. 112]. племена брїтів пішли за Брутом, внуком легендарного Енея, і осіли на англійських землях. Тут вони вирішили «об'єднатись і створити політичне тіло, яке б називалось королівством, і обрали Брута в якості правителя. Він став королем. При об'єднанні було вирішено, що правитель буде керувати державою тільки за тими законами, на які піддані дадуть свою згоду. У зв'язку з цим королівство керувалось за принципом *politicum*. Але оскільки на чолі держави стояв король – *regale*» [125, с. 112]. Так правили не тільки королі Англії, але й правителі більшої частини африканських країн – наприклад, Єгипту, Лівії. Таким чином, королівства в історії виникли та існують або завдяки силі правителя, або за угодою між народом та королем.

Цікавим є той факт, що Фортеск'ю явно ототожнює виникнення державного об'єднання з утворенням монархії. Він стверджує, що всякий народ, об'єднуючись в політичну спільноту, разом з тим встановлює над собою єдиного правителя. Таким чином, за Фортеск'ю, політичне об'єднання і монархія були створені одночасно, являючись двома сторонами одного акту

[34, с. 62]. Важливою особливістю роздумів Фортеस्क'ю про державу є майже повна відсутність у нього характерних для середньовічних вчених теологічних уявлень. Виникнення держави він пояснює не по Фомі Аквінському, як акт божого творіння, а цілком раціонально [36, с. 116].

Встановивши різницю між двома видами королівської влади і пояснивши відмінності їх створення Фортеस्क'ю присвячує багато сторінок роздумам про те, яким перевагами володіють англійський та інші народи, що мають щастя бути керовані *politicum et regale* і тому, які неприємності є в тих народів, що не володіють такими перевагами.

Фортеस्क'ю наводить приклади обох видів правління. Так, король Франції керує країною за принципом *dominium regale*. Він створює закони за своїм бажанням і за своїм бажання вводить нові податки. Робить він це без згоди своїх підданих. «Французькі королі поступово посилювали свій тиск, аж поки повністю не зруйнували громади...населення було вимушене пити просту воду, їсти яблука, чорний хліб...вони зовсім не їли м'яса...дуже рідко могли вживати в їжу нутроці тих тварин, яких вполюють для знаті...їх дружини та діти ходять босими» [125, с. 114].

Такими жахливими, на думку Фортеस्क'ю, були результати *dominium regale*. Однак, на думку автора, найгіршим результатом такого правління було те, що країна втрачає захист, адже «в населення немає зброї, ні коштів її придбати. Тому вони не зможуть стати на захист країни, якщо це буде необхідним...У французького короля не лишається захисників, окрім знаті» [125, с. 114-115]. Саме тому французький король повинен наймати людей для захисту в інших країнах, а також «король не має нікого для захисту своїх замків та фортець» [125, с. 115].

Французький король не піклується про підтримання справедливості в своєму королівстві і не спиняється перед гріхом, адже «великий гріх забирати в бідної людини їжу, одяг і все, в чому вона відчуває потребу» [125, с. 117]. Крім того, правитель Франції вводить різноманітні податки – «ніхто не може купувати сіль, як тільки в короля...і король ставить на сіль високі

ціни» [125, с. 131]. Автор зазначає, що «не було ще на тих землях народу біднішого, ніж в наш час громади Франції» [125, с. 141].

Зовсім по-іншому живе населення країни, якою правлять як *politicum et regale*. Прикладом такого правління є Англія. Тут «землі, освячені Богом, управляються кращими законами...люди здорові, ні в чому не відчують потреби, мають все, що необхідно для життя...вони можуть протистояти ворогові» [125, с. 115]. Фортеск'ю вважає, що англійський король править своїми підданими за законами, які є набагато кращими, ніж закони, якими користуються король Франції для управління країною. – «закони, якими править король Англії, є кращими та кориснішими» [125, с. 116].

Тому все населення Англії готове стати на захист своєї країни. Правління Англією, що здійснюється за принципом *politicum et regale*, сприяє тому, що всі проблеми, які з'являються в країні, правитель намагається вирішити шляхом домовленості, а не сили [201]. «Населення країни багате, тому воно може надати правителю ті кошти, які будуть необхідні йому для захисту королівства» [125, с. 139]. Крім того, Фортеск'ю зауважує, що «Бог захищає нашого короля, дає йому сили привести королівство до процвітання» [125, с. 139].

Дуже важливо встановити, що конкретно розумів Фортеск'ю під «*dominium politicum et regale*». *Dominium* застосовується автором в значенні влада, суверенне право. Теорія влади має довгу історію, її коріння сягає Аристотелевого вчення [122, с. 128]. Суть цієї фрази трактується більшістю дослідників як «обмежена», «представницька», «конституційна» монархія [69, с. 62]. Фортеск'ю у відповідності з умовами свого часу під цим поняттям розумів феодальну монархію на чолі з сильним королем і становим представництвом – парламентом при ньому як ефективним засобом зміцнення влади цієї монархії. Саме в цьому сенсі він стверджував, що згода між королем та парламентом необхідна як залог правильного управління країною і міцного порядку в ній [69, с. 63]. Тому є всі підстави стверджувати, що під названим терміном Фортеск'ю розумів «змішану монархію». Згодом

абсолютну монархію Тюдорів також називатимуть «змішаною монархією». Фортеск'ю є засновником такої концепції політичної думки в Англії [211, с. 62].

Що ж стосується питання про джерела поглядів Фортеск'ю на змішану монархію, то хоча автор, як і більшість середньовічних мислителів, часто посилається на авторитет античних мислителів, а також на Фому Аквінського, Егідія Римського та інших, ні в кого з них немає ідеї про об'єднання в одному виді правління елементів *politicum* і *regale*. Середньовічні мислителі встановили положення про обмеження королівської влади природнім правом та звичаєм. Фортеск'ю ж не задовольнився таким відстороненим формулюванням поняття про обмеження, а вказав на те, як саме повинна обмежуватись королівська влада. Він досить ясно говорить про те, що для здійснення своїх законодавчих функцій король повинен отримати згоду парламенту.

Загалом, Фортеск'ю є засновником такої концепції в англійській політичній думці, як теорія «змішаної монархії» [211, с. 62]. «Змішана» форма правління є особливістю англійської монархії. Однак, на думку Фортеск'ю, існує ще одна особливість управління, що забезпечує благополуччя населення. Цю особливість мислитель бачив в законах, які в сукупності становили «загальне право» («*common law*»). Він виходив із звичайного для середньовіччя поділу права на божественне, природне та закони країни. Щодо природного права, то слід зазначити, що тут погляди мислителя не є оригінальними, автор всього лише ще раз повторює звичайні середньовічні концепції [28, с. 194]. «Загальне право», вважав Фортеск'ю, цілком підходить для Англії, оскільки воно походить від природнього права та божественного права, в нього, крім того, входять звичаї народу і статuti парламенту, що приймаються не королем, а всім королівством, представленим в парламенті. Виконання всіх законів «загального права» здійснюється і контролюється здавна складеною системою судочинства: мировими суддями в графствах за допомогою присяжних - чесних та

справедливих сусідів, не пов'язаних з жодною із конфліктуючих сторін. Саме тому, вважав мислитель, римське право (*civil law*), в якому виражена головна думка: «Що завгодно правителю, те має силу закону», зовсім неприпустимо для англійської монархії, і помиляються ті, хто пропонує ввести в Англії римське право замість загального. Юридична концепція Фортеस्क'ю має яскраво виражений національний характер [32, с. 118]. Мислитель особливо виділяв та підкреслював виняткову важливість тих сторін англійської правової системи, які забезпечували стабільність суспільного порядку і захист інтересів приватної власності в Англії, адже саме це – приватна власність - свідчить про благополуччя населення: «обов'язки та гідність короля вимагають, щоб він прагнув зробити своє королівство багатим, і ганьба тому, хто править бідним королівством і про кого можна сказати, що він править тільки над бідняками» [125, с. 139-140].

Розглядаючи «змішану монархію» як феодальну монархію на чолі з сильним королем і становим представницьким органом, необхідно зазначити, якими були погляди Фортеस्क'ю на дані представницькі органи. Фортеस्क'ю сприймає всі ті станово-представницькі установи, які існували в Англії, підкреслює їх важливе значення для життя народу та благоустрою населення. Однак при цьому він не протиставляє короля цим представницьким органам, оскільки вони повинні не стільки обмежувати королівську владу, як навпаки – посилювати її. Головна заслуга цих установ, на думку автора, не дати можливості правителю грішити. Таким чином, «політична» влада жодним чином не обмежує владу королівську, вважає мислитель.

В центрі політичних роздумів Джона Фортеस्क'ю стоїть король, його положення в державі – *estate of the King*, тобто сукупність атрибутів, прав, прерогатив і обов'язків монарха, а також стосунки короля з підданими, види королівської влади і міри її укріплення. До всіх цих питань Фортеस्क'ю підходить не як абстрактний теоретик, він розглядає їх як державний діяч і публіцист, що ставить перед собою реальні політичні завдання. Мислитель

вважає встановлення сильної королівської влади головною політичною задачею свого часу [93, с.63-66].

Відповідно до типів правління автор пише про те, що є правителі, які стоять вище закону (при *dominium regale*) та правителі, що підкоряються закону (*dominium politicum et regale*). Оскільки Англія – це приклад останнього виду правління, відповідно, король мусить підкорятись закону, «він не може самостійно змінювати закони свого королівства...Він не може змінювати закони без згоди своїх підданих» [125, с. 109]. Оскільки англійське королівство було створено шляхом домовленості [125, с. 112], то правитель повинен враховувати думку своїх підданців і не має права приймати будь-якого рішення без їхньої поради.

Однак, автор зауважує, що при певних обставинах, король, який править *politicum et regale*, повинен правити виключно *regale*. До таких обставин він відносить війни та повстання. Так само король може чинити в тих випадках, коли статuti та звичаї королівства не передбачали можливі способи вирішення певних випадків. В такому разі встановлення справедливості залежить виключно від короля, який діє як живе право і завершує те, що не було завершено законом.

Безсумнівно підтверджуючим авторитет короля є положення Фортеск'ю про те, що хоча *estate of the king* є вищим положенням світської особи на землі, разом з тим воно є посадою, в силу якої король повинен забезпечити своїй країні захист та правосуддя. Дуже детально описує автор права та обов'язки правителя в своєму трактаті «*The Governace of England*» («Правління Англією»). Так, перший обов'язок короля, на думку мислителя, – дбати про благополуччя населення країни. Король повинен зробити все для того, щоб забезпечити своїх підданих всім необхідним. Фортеск'ю вважає, що бути бідним – це безчестя для правителя, адже «по-перше, якщо король буде бідним, він стане перед необхідністю брати позики. А для того, щоб повернути старі борги, йому доведеться робити нові, і тому король буде ставати все біднішим до тих пір, поки не перетвориться в найбіднішого лорда

своєї країни. А це – сором та безчестя для короля» [125, с. 118]. Крім того, вважає Фортеस्क'ю, бідний правитель не зможе забезпечити благополуччя своїх підданих. І для них «краще бути під правлінням багатого короля, який зможе видавати їм платню, брати на себе якісь витрати, ніж бути під правлінням бідного короля, який нічого не має в своєму гаманці» [125, с. 118-119]. Від бідного короля нічого очікувати на подарунки та нагороди, вважає автор. «Піддані не будуть процвітати, якщо ними правитиме бідний король» [125, с. 119-120] – такі висновки робить Фортеस्क'ю.

Джон Фортеस्क'ю протестує проти всіх, хто стверджує, що для короля буде вигідно, якщо населення Англії буде настільки ж бідним, як і населення Франції, бо в такому випадку воно не влаштуватиме заколотів і повстань, чого не робить і просто може зробити населення Франції, оскільки не має ні зброї, ні грошей на її придбання [125, с. 137]. Люди, що стверджують подібне, на думку Фортеस्क'ю, не піклуються про безпеку королівства. Адже якщо населення буде настільки бідним, що не зможе забезпечити себе всім необхідним, це призведе до різкого падіння обороноздатності країни. Але головний аргумент Фортеस्क'ю, чому королі Англії не повинні допускати збідніння сільського населення, полягав у тому, що це посилювало небезпеку виступів бідноти [125, с. 138]. Якщо народ не бідний, він ніколи не повстане. В якості приклада, автор вказує на гуситські війни в Чехії. Що відбудеться в країні, якщо всі громади стануть бідними, запитував Фортеस्क'ю і відповідав: країна буде подібною до Богемії, де населення в результаті своєї бідності підняло повстання проти знаті і перетворило все їх майно в спільну власність [125, с. 138]. Тому король повинен дбати про благополуччя всіх своїх підданих. «Від цього залежить його слава та могутність» [125, с. 139].

Другий обов'язок короля – захищати справедливість та закон. Монарху повинні підпорядковуватись всі судді: «судді повинні присягати на вірність королю» [125, с. 146]. Таким чином, захист майна своїх підданців та справедливості – це головні обов'язки правителя. Слід відзначити, що Джон

ортеск'ю був одним з перших, хто говорив не лише про права правителя, а й про його обов'язки.

Однак обов'язки короля дуже тісно переплітаються з його правами. Так, монарх повинен бути багатим, а для цього необхідно встановлювати щорічно такий бюджет, який покривав би всі витрати короля в інтересах держави. І цей бюджет повинен поповнюватись за рахунок податків як звичайних, так і надзвичайних у випадку виникнення непередбачуваних ситуацій. Прибутки короля повинні перевищувати його витрати. «Король не має права витратити своє майно, але його прибутки повинні перевищувати витрати, оскільки завжди може виникнути непередбачувана ситуація, що вимагатиме додаткових коштів» [125, с. 120]. Якщо ж цього не буде, то це призведе до падіння влади правителя. Таким чином, королівство повинне забезпечувати правителя всім необхідним. Це – право короля. І стосується воно як коштів, так і продовольства [125, с. 120]. У випадку своєї бідності король буде намагатись отримати гроші зі своїх підданців, вводячи все більше податків. Король, позбавлений достатніх прибутків, вважає мислитель, буде проявляти суворість там, де потрібна м'якість, і м'якість там, де потрібна суворість [125, с. 120].

Немає нічого небезпечнішого для правителя, ніж підданці, рівні йому за могутністю. Фортеск'ю дає королю конкретні поради та вказівки, як забезпечити себе необхідними для підтримання престижу прибутками та разом з тим отримати підтримку населення. Основним джерелом прибутків монарха повинні бути його маєтки. Завдяки цьому правитель не буде вводити нові податки для населення і отримає його підтримку. Крім того, король, завдяки збільшенню своїх земельних володінь, перевершить всіх лордів свого королівства і уникне найстрашнішої небезпеки, що може загрожувати йому – суперництва зі знаттю. «Король повинен бути наймогутнішим лордом своєї країни...Однак є досить багато лордів, які в своїй могутності майже зрівнялись із монархом, адже їм не потрібно витратити кошти на державні

справи...вони лише утримують власні будинки...тому мають змогу накопичувати гроші...це дуже небезпечно для короля» [125, с. 128].

Автор вважає, що збагачення лорда неодмінно призведе до виникнення в нього бажання завоювати владу. Такий лорд неодмінно підніме повстання проти законного правителя. І це повстання знайде підтримку в решти феодалів, які сподіватимуться на те, що при новому, більш багатому правителі, можна буде платити менше коштів на його утримання, ніж при попередньому монархові. В якості прикладу, автор наводить фрагменти з історії Франції, де жодні зміни в королівському домі не відбувались без повстання могутніх лордів [125, с. 129]. «Хроніки кожної країни містять в собі опис таких подій... про це є відомості і в Святому Письмі...могутні лорди посилювали свій вплив через укладання різноманітних угод, вигідних шлюбів...ставали ще сильнішими...як королі...і піднімали повстання» [125, с. 130]. Фортеск'ю пише також про те, що це мало місце і в історії Англії, коли свого часу графи Лейстер (Симон де Монфор) і Глостер, найвпливовіші лорди Англії, підняли заколот проти Генріха III і взяли його в полон на полі бою разом із спадкоємцем. Крім того, схожі події мали місце і в недавньому минулому. Вочевидь, маючи на увазі Ворвіка, автор говорить про підданців, що вели війну проти короля, оскільки їхні прибутки перевищували королівські. Фортеск'ю вказує на жахливі результати цих подій для політичного життя країни [125, с. 129-130].

Мислитель різко засуджує намагання знаті поставити під свій контроль місцеву адміністрацію і судові органи, а також розподілити всі посади між своїми родичами. Така поведінка, вказує він, поглиблює неспокій, який вже до цього існував в країні, а також породжує новий [125, с. 150-154]. Для того, щоб не допустити посилення впливу феодалної знаті, король повинен бути найбільшим та найвпливовішим лордом в країні.

Таким чином, Фортеск'ю бачить в концентрації земельної власності в руках короля головне джерело посилення королівської влади і централізаційних тенденцій в управлінні державою. Автор вважає також, що

монарх повинен мати право повернути в своє розпорядження частину тих земель, які свого часу були пожалувані ним за певні заслуги перед державою [125, с. 131]. Повернути раніше відчужені землі необхідно було за допомогою спеціального парламентського закону, акту про презумпцію, що, як відомо, згодом мало місце під час правління Едварда IV та Генріха VII [96, с. 91].

Дуже характерним є те, що в даному випадку парламентський закон виступає не як форма обмеження влади правителя, а як засіб, розрахований на зміцнення королівської влади. До видання такого закону автор пропонує створити спеціальну Раду, що вирішуватиме, які землі необхідно повернути, щоб випадково не постраждали ті, хто чесно служить королю і заслуговує відповідної нагороди. Ця Рада повинна також розглядати всі прохання про подарунки та винагороди, що надходять на ім'я короля та встановлювати чи гідний прохач такого пожалування, а також чи може правитель надати те, що в нього просять, без збитків для задоволення власних потреб і чи не буде таке пожалування послаблювати владу монарха. Ця Рада повинна виконувати дорадчі функції – «в цій Раді кожен випадок буде розглянуто до того, як король винесе свій вирок» [125, с. 146-147]. Крім того, на цю Раду можна буде покласти всю відповідальність за ті рішення, які викличуть незадоволення – «і не буде приводу ні в кого бути незадоволеним поганим правлінням короля» [125, с. 146-147]. Король володіє п'ятою частиною всіх земель королівства. І ці землі він повинен використовувати для того, щоб утримувати слуг, робити подарунки, для утримання молодших синів короля [200, с. 67].

Крім того, автор пропонує королю право «регулювати укладання шлюбів між представниками знаті, оскільки це може дати можливість правителю контролювати процес концентрації земельної власності в руках окремих феодалів» [125, с. 134]. Необхідно також, на думку Фортеस्क'ю, збільшити кількість чиновницьких посад, людей на які призначатиме сам король. Жодна людина не повинна утримувати від короля посаду до тих пір,

поки не дасть присягу в тому, що не служить комусь другому, що ні від кого не буде отримувати ні коштів на утримання, ні одягу. Це ще одне право монарха.

Крім того, Фортеск'ю виступає також проти об'єднання в одній особі декількох посад, оскільки це призвело б до збільшення впливу цих осіб і послабленню контролю центральної влади над їх діями. Тому «жодна людина не може мати більше однієї посади» [125, с. 151]. Тільки королівські брати можуть мати по дві посади, а також члени Королівської Ради можуть мати в себе на батьківщині якусь посаду, що дасть їм можливість забезпечувати себе, поки вони будуть вдома.

Виступаючи проти великих феодалів, Фортеск'ю, на думку Б. А. Каменецького, таким чином відстоює позиції середнього дворянства, яке прагнуло покінчити із феодалною анархією та стабілізувати політичну ситуацію в країні [33, с. 221-224]. Крім того, середнє дворянство прагнуло зайняти в системі управління те місце, яке все ще займала стара феодална знать, що в результаті зміни економічних умов і значного кількісного скорочення у зв'язку з міжусобицями, починає втрачати свої позиції [32, с. 110-122].

Мислитель виступав за обмеження впливу феодалної знаті, оскільки та використовує його, щоб грабувати решту населення. Однак не слід вважати Фортеск'ю захисником інтересів бідного населення. Навпаки: він говорить про них зневажливо. Автор впевнений, що у цих людей немає ні страху ганьби, ні страху втратити своє майно, оскільки вони нічого цього не мають. Вони не спроможні бути справедливими, оскільки не мають ніяких знань [125, с. 139-140]. Бідне населення викликає у Фортеск'ю не тільки зневагу, але й страх. Так, повстання Джека Кеда (або Кентське повстання) змусило його замислитись про можливість виникнення нових селянських повстань.

Однак мислитель стверджував, що підданці також володіють певними правами та обов'язками по відношенню до свого правителя, проте досить

детально в своєму трактаті автор зупинився лише на праві спротиву владі монарха [60, с.94-98]. Взагалі, до можливості соціального спротиву владі Фортеस्क'ю відносився досить неоднозначно.

В своєму ранньому трактаті «De Laudibus Legum Angliae» він рішуче виступає проти права спротиву королю навіть тоді, коли той перетворюється в тирана. Фортеस्क'ю говорить, що «незаконно підданцям вбивати тирана, як це часто робили в минулому, оскільки Бог з метою покарання за гріхи часто посилає королів-тиранів» [125, с. 146-147]. Тираном для мислителя є такі королі, які «правлять тільки з метою власної користі, а не для благополуччя підданців» [125, с. 126-127]. Таке визначення він запозичує у Фоми Аквінського, на якого досить часто посилається в трактаті.

Однак у своїй більш пізній роботі «The Governace of England» Фортеस्क'ю припускає думку про те, що за певних обставин повстання проти тиранів все ж може бути виправданим. Підданці можуть повстати у тому випадку, коли король не дбає про благополуччя своєї країни, не піклується про добробут населення. Таким чином, саме збідніння людей, на думку Фортеस्क'ю, є ледь не головною причиною повстань. «Найбідніші люди завжди виступають ініціаторами повстання, оскільки їм нічого втрачати... і досить часто їх підтримували більш багаті, бо боялись, що якщо цього не зроблять, то в них заберуть все їх майно.. тому король повинен дбати про своїх підданців» [125, с. 139-140].

Таким чином, автор приходять до думки про те, що спротив правителю все ж можливий, якщо той перетворюється в тирана. Фортеस्क'ю вважає, що той «правитель, який править королівством лише для свого задоволення, а не задля блага своїх підданих, є тираном» [125, с. 117]. Якщо король робить щось, що суперечить законам Бога або законам природи, він чинить негідно. Тому піддані мають право повстати проти такого правителя, адже його накази порушують божі закони.

Для того, щоб проілюструвати свої слова мислитель пише, що саме в тирана перетворюється король Франції, який задля свого задоволення

розоряє населення громади, і тільки «зовсім не брак коштів, а скоріше брак мужності заважає французам повстати, в той час, коли сміливіші англійці вже давно це зробили б» [125, с. 141-142].

Взагалі трактати Фортеस्क'ю не одноразово використовували як ідейну зброю в політичній боротьбі, оскільки мислитель виступав як за посилення влади монарха, так і за існування сильного станово-представницького органу, що також приймає безпосередню участь в управлінні державою.

У вченні Фортеस्क'ю було започатковано надзвичайно міцну та довготривалу традицію англійської політичної думки. Англійська державність сприймалася як особлива «змішана» форма, чи «змішана монархія», як «правління короля у парламенті».

Це, однак, не заважало називати владу короля абсолютною та використовувати офіційну форму звернення палат парламенту до монарха «Our Sovereign Lord the King» («Наш суверенний Лорд Король»)[38, с. 194-195].

Ідеї Фортеस्क'ю використовували не тільки сучасники мислителя, а й діячі наступних епох. У творах автора почерпнули свої аргументи представники полярно протилежних політичних течій. Так, в XVI ст. трактати Фортеस्क'ю використовували для обґрунтування абсолютизму Тюдорів.

Однак, публіцисти вже XVII ст. знаходили в цих роботах мислителя аргументи для боротьби з абсолютистськими вимогами Стюартів [33, с. 50]. Саме протиріччя поглядів Джона Фортеस्क'ю дали можливість представникам різних політичних течій використовувати його ідеї для обґрунтування власних теорій.

Політичні трактати Джона Фортеस्क'є «Похвалу законам Англії» і «Управління Англією» становлять значний інтерес як для історії англійського феодального права і адміністрації, так і для історії розвитку середньовічної політичної думки.

3.2. Оформлення ідеї конституційного роялізму в 1641-1642 рр.

В англійській політичній думці середини XVII ст. не існувало поняття «конституційного роялізму». Цей термін вперше ввів англійський історик Девід Сміт для того, щоб охарактеризувати групу поміркованих роялістів, політичні погляди яких стали особливо помітними напередодні революції – в 1641 – 1642 рр. [185, с.39].

Серед тих людей, які прагнули втілити в життя основні положення цієї ідейної течії, слід виділити Едварда Гайда, графа Кларендона, Генрі Кері, віконта Фолкленда і сера Джона Кольпеппера. Вони виступали з ідеєю монархії, якою правлять відповідно до законів, а також з бажанням зберегти існуючу структуру англіканської церкви. Це були особи, які наводили короля Карла I Стюарта на політику примирення з парламентом у 1641 – 1642 рр. і очолювали партію прибічників короля [16, с.262-263]. Вони користувалися довірою монарха і мали вплив на нього.

Крім того, Фолкленд був призначений на посаду державного секретаря, Кольпеппер став канцлером казначейства. Тільки Гайд, не дивлячись на бажання правителя, відмовлявся від будь-яких посад, вважаючи, що так принесе набагато більше користі Карлу I [16, с.262-263]. Джерелом для поглядів конституційних роялістів були закон та традиція управління Англією [116, с.18-19]. Більшість з них друкували свої трактати в Оксфорді безпосередньо під час війни. Головною метою цих мислителів стала необхідність юридично обґрунтувати свої ідеї і зміцнити позиції короля. Слід зазначити, що більшість робіт були надруковані видавництвом, що займалось друком королівських декларацій і прокламацій рід час громадянської війни. Очевидно, що дане видавництво не могло б надрукувати матеріали, що були непогоджені королем, або ж викликали його осуд.

В період між 1637 та 1642 рр. конституційні роялісти приєднувались у своїх поглядах як до парламенту, так і до короля. У випадку з введенням «корабельного мита» конституційні роялісти стали на бік парламенту,

кинувши виклик монарху та його юристам в питанні надзвичайних повноважень правителя, захищаючи теоретичну структуру конституційного роялізму. Введення нового податку без згоди на це палат парламенту вони вважали спробою короля, що знаходився під впливом радників – абсолютистів, підірвати законні права парламенту [116, с.18-19].

Короткий парламент, який почав свою роботу в 1640 р., розкритикував недавню політику монарха, в тому числі і введення несанкціонованого парламентом «корабельного мита», і конституційні роялісти підтримали представників палат, а також були в числі тих, хто виступав за правління закону і критикували одноосібне правління Карла I протягом одинадцяти років – з 1629 по 1640 рр., вважаючи це за порушення традиційного устрою управління державою.

В 1641 році Довгим парламентом було опубліковано акт, що складався з 204 статей, в яких йшла мова про зловживання королівської влади. Документ цей відомий як «Велика ремонстрація» і був спрямований проти абсолютизму. Вона містила, зокрема, нову вимогу про те, щоб король надалі призначав лише тих посадових осіб, яким парламент мав підставу довіряти. Це означало, по суті, політичну відповідальність посадових осіб перед парламентом і було сприйнято королем як вторгнення в його прерогативу виконавчу владу. Король відмовився затвердити ремонстрацію.

Після опублікування ремонстрації конституційні роялісти стали на бік короля [116, с.18-19], оскільки більшість з вимог ремонстрації вони називали незаконними. Мова йде про такі положення, як вимога парламенту контролювати призначення королем таємних радників і чиновників на найвищі посади в державі, та контроль над військовими силами [57, с.41]. Так, для того, щоб не дати монарху використовувати адміністративний апарат проти парламенту та припинити всі можливі прояви впливу абсолютистів, палати вимагали, аби всі королівські радники призначались тільки зі згоди парламенту.

Крім того, у ремонстрації парламент вимагав, щоб будь-яке реформування церковного управління проводилось тільки після консультації з богословами, які будуть призначатись зі спільної згоди парламенту та короля. Конституційні роялісти вважали ці вимоги такими, що посягають на священні права монарха, його королівську прерогативу. При цьому роялісти посилались на традицію, зазначаючи, що ще у Великій Хартії йшла мова про недоторканість прерогативи короля, тобто його виключних прав. І це положення має залишатись недоторканим [200, с.542].

Таким чином, після опублікування Великої ремонстрації конституційні роялісти стали на захист інтересів монархії. Мало того, вони допомагали Карлу I скласти «Відповідь на Велику ремонстрацію», в якій захищали інтереси монарха, заявляючи, що право призначати чиновників, радників, контролювати армію – це «законне право корони Англії...і порушити його означало б порушити закони держави» [56, с.51]. Активну участь у складанні відповіді на ремонстрацію взяли Фолкленд та Гайд.

Необхідно зазначити, що в 1641 – 1642 рр., окрім Фолкленда та Гаїда ідеї конституційного роялізму висловлювали герцог Річмонд, маркіз Гертфорд, граф Соутгемптон, лорд Сеймур та сер Джон Стренджвейс. Всі ці особи були близькими до короля Карла I напередодні революції, і більшість з них займали керівні посади в державному апараті. Наприклад, Яків Стюарт, герцог Річмонда і Ленокса, народився 6 квітня 1612 р. і був далеким родичем Якова I та Карла I. Крім того, Яків I був його опікуном та вихователем. Приналежність до королівської родини вплинула на його подальшу кар'єру. Він займав ряд державних посад, володів значними маєтками. Він був придворною особою, чиї дії керувались лояльністю до корони і чий політичний вплив здійснювався через особистий доступ до монарха [116, с.39-40].

Ще один представник ідеї конституційного роялізму – Вільям Сеймур, третій граф і перший маркіз Гертфордський, народився 1 вересня 1587 р. Його кар'єра протягом XVII ст. була історією систематичного відсторонення

від влади. Незаконний шлюб з родичкою Якова I Арабелою Стюарт призвів до короткочасного ув'язнення Гертфорда в Тауері. З 1611 по 1616 рр. він перебував у вигнанні у Франції і тільки у зв'язку зі смертю дружини в лютому 1616 р. йому дозволили повернутись до Англії. Його політичні погляди характеризувались лояльністю до корони та бажанням зберегти існуючий устрій англіканської церкви [116, с.42-45].

Кар'єра молодшого брата Гертфорда, сера Френсіса Сеймура, характеризується ще більшим віддаленням від двору. Він приймав участь в засіданнях парламенту починаючи з 1620 р. В інституті парламенту він бачив захист від надмірних зазіхань королівської влади. Сеймур активно висловлювався за правління закону і вважав, що це є можливим тільки за умови існування парламенту [116, с.45-46]. Сеймур висловлювався також і за збереження існуючої структури англіканської церкви. Таким чином, названі вище діячі намагались на практиці реалізувати основні положення теорії конституційного роялізму, оскільки мали для цього можливість, займаючи керівні посади в державному апараті та користуючись впливом на Карла I.

Водночас існувала група політичних авторів, в роботах яких концепція «змішаної» монархії знайшла своє теоретичне обґрунтування. До цієї групи входили такі особи, як Джон Бремхол, сер Чарльз Делісон, Дадлі Діггес - молодший, Генрі Ферн, Джеймс Говелл, Девід Дженкіс, Джаспер Мейн, і сер Джон Спелмен. Дослідження їхніх політичних трактатів дає можливість говорити про те, що всі вони виступали з ідеєю «змішаної монархії», яка полягала в обмеження влади короля за допомогою законів.

Таке обмеження повинно було захистити Англію від виникнення тиранії. Мало хто, цих мислителів приймав участь в діяльності Довгого парламенту, або був учасником проведення мирних переговорів між королем та палатами. Вони не мали можливості реалізувати на практиці основні положення конституційного роялізму, оскільки майже жоден з них не займав керівної посади в системі державного управління.

Найбільш відомим з-поміж теоретиків концепції конституційного роялізму був Джон Бремхолл. Він був в числі англійських роялістів до липня 1644 р., поки не виїхав за кордон. Джон Бремхолл, архієпископ Арми і примас всій Ірландії, народився близько 1593 року в Понтфракті, Йоркшир і був хрещений 18 листопада 1594 р. У 1608 році він почав навчання в Сідні Сассекс Колледж. Бремхолл отримав ступінь бакалавра мистецтв у 1612 р і магістра в 1616 р. 24 грудня 1615 Бремхолл був висвячений в сан діакона. Через рік він став священником.

У 1623 р мислитель взяв участь у двох громадських диспутах – зі світським священником і з єзуїтом, перемоги в яких створили йому відмінну репутацію. Крім того, йому вдалося завоювати повагу архієпископа Йоркського, який зробив Бремхолла капеланом і повністю йому довіряв [116, с.18-19]. Протягом життя архієпископа він був призначений пребендарієм Йорка, а потім – Ріпону. На останній посаді він перебував протягом семи років і отримав величезну популярність не тільки в результаті своєї діяльності як проповідника, але також і за своє знання законів.

У 1630 р він став доктором богослов'я. Незабаром після цього Бремхолл був запрошений до Ірландії, і прийняв це запрошення, хоча мав прекрасні перспективи кар'єрного зростання і в рідній країні. У 1634 р він отримав публічне визнання своєї діяльності – його посвятили в сан єпископа Деррі в церкві замку в Дубліні.

В 1637 Бремхолл здійснив подорож до Англії, де його зустрічали з надзвичайною повагою. Але коли він приїхав до Лондона, єпископ був здивований інформацією, зібраною проти нього в Зоряній Палаті. Однак незабаром йому вдалося очистити своє ім'я від звинувачень [116, с.28-29]. Після отримання величезних почестей від короля Карла I він повернувся до Ірландії. Але заколоти в цій країні відволікали Бремхолла від виконання його безпосередніх обов'язків.

Вже в березні 1640 р був відновлений судовий процес проти єпископа - папери про державну зраду Бремхолла і ще кількох діячів держави були

спрямовані Палатою Громад Палаті Лордів в Ірландії. У цих статтях Бремхолл звинувачувався в руйнуванні фундаментального законного і правління в королівстві, в спробі введення тиранічного правління і в підриві прав Парламенту. Проти Бремхолла почалося розслідування, і тільки втручання короля змогло зупинити його.

Однак для того, щоб захистити себе від подальшого переслідування, Бремхолл таємно відпливає до Англії, в якій в цей час вже назрівало протистояння між прихильниками короля і Парламенту. Бремхолл не залишився осторонь від цих подій: він оселився в Йоркширі і повністю присвятив себе справі захисту прав короля, написавши кілька трактатів, присвячених даній проблемі. Свою діяльність по захисту королівських прав Бремхолл продовжував до липня 1644 – до битви при Марстон-Мурі, в результаті якої вся північ країни опинився в руках парламенту. Після цього Бремхолл таємно відплив до Гамбурга. І тільки в 1648 р він повернувся в Ірландію [114, с.30].

Після Реставрації Стюартів єпископ Бремхолл здійснює чергову подорож до Англії. Він був призначений архієпископом Арми і примасом всій Ірландії. З 1661 р Бремхолл бере активну участь у діяльності Парламенту і якийсь час займає посаду спікера Палати Лордів. І в травні 1663 він повертається в Дублін . Через кілька місяців Архієпископ Бремхолл вмирає [114, с.34].

Джон Бремхолл був дуже послідовним проповідником і теологом. Його головною роботою є трактат *The Serpent-Salve* («Зміїний бальзам») - послідовне спростування «*Observations upon some of his majesty's late answers and expresses*» («Спостереження на деякі з пізніх відповідей і висловлювань Його Величності») Генрі Паркера [169]. У своєму трактаті Бремхолл стверджує необхідність послуху «його Священної Величності». Автор задається питанням - «чого може чекати бідне королівство, якщо піддані не оберігають священного, а влаштовують хвилювання і заворушення?» [114, с.13].

Автор вважає всі заяви про те, що «піддані, у яких немає права за допомогою меча брати на себе зобов'язання, після довгого періоду слухняності і слідування законам, після клятв вірності, можуть використовувати силу, щоб захистити свою початкову свободу, або підняти зброю, щоб змінити встановлені закони »були« як брехливими, так і бунтівними». Бремхолл вважає, що не існує жодної причини, яка могла б виправдати збройне повстання - «навіть якщо суверен змушує своїх поданих вчиняти незаконні дії, ще більш незаконним буде повстання проти нього» [116, с.46], адже «будь-яка влада, яка існує - від Бога ... і ті, хто повстає проти влади - повстає проти Бога» [107, с.13].

Автор заявляє, що закони Англії захищають країну від королівської тиранії: монархія – обмежена, а дії короля – пов'язані його клятвою і існуванням різних структур, які охороняють благополуччя підданих, їх добробут та стабільність. Але при цьому монарх володіє також різного роду надзвичайними правами – у разі непередбачених обставин, воєнних дій і т.д. «Король без особистої влади – це не король». Але тут автор знову нагадує – «хороший король не стане порушувати закони королівства, але навіть ці закони не можуть виправдати збройне повстання проти поганого короля» [107, с.14]. Бремхолл виступив з ідеєю так званої «само обмеженої монархії», важливу роль в якій відігравали палати Парламенту.

Джон Бремхолл попереджає, що не варто ідеалізувати Парламент, хоча при цьому – «сама назва Парламенту звучить музикою в наших вухах» [107, с.19]. Парламент, за Бремхоллом, – це частина королівства, за допомогою якого піддані беруть участь в управлінні країною. Мислитель сповідує принцип про «Парламент, як невід'ємну частину влаштування країни, без якого неможливо уявити щастя нашого народу» [107, с.20]. Але це не гарантує палатам верховенство над владою короля.

Як і у решти конституційних роялістів, у Бремхолла присутня ідея «політичного тіла» – «король – це голова, а Парламент – тіло держави» [107, с.20]. По суті, мова йде про так звану «змішану монархію», при якій

монарх і Парламент доповнюють один одного, забезпечуючи благополуччя країни. Величезне значення в державі, по Бремхоллу, займає церква. Всі закони, що забезпечують існування «обмеженої монархії» підкріплюються церквою – «церква цементує наші закони» [12, с.21].

Як і решта конституційних роялістів, Джон Бремхолл важливого значення надає церкві. «Церква утверджує монархію, цементує наші закони» [12, с.21]. Король має захищати єпископальну систему церкви, оскільки саме монарх очолює церкву, в ній – його підтримка та опора. Заперечення збройного повстання проти Корони, концепція обмеження влади короля за допомогою законів, повага до ролі Парламенту в «змішаному правлінні», необхідність збереження існуючої структури Англійської церкви – всі ці ідеї Джона Бремхолла доводять, що його політичне вчення – одне з найбільш яскравих проявів ідеї конституційного роялізм в англійській політичній думки середини XVII століття [87, с.238-240]. .

Ще один письменник – теоретик ідеї конституційного роялізму, – сер Дадлі Діггес – молодший, син судді, дипломат і член парламенту. Після початку Англійської революції він був на боці Карла I, однак рання смерть Діггеса у 1643 р. завадила його подальшій діяльності [185, с.223]. Дадлі Діггес – молодший, як і решта його однодумців, виступав із категоричним запереченням будь-яких форм спротиву владі монарха. Мислитель заявляв, що король був зобов'язаний законом захищати права та свободи своїх підданих. Крім того, монарх повинен вберігати населення своєї держави від деспотичної влади. Автор також підкреслює неможливість озброєного повстання проти монарха. Але і король зобов'язаний піклуватися про своїх підданих. Це те, заради чого його обрав Бог. Мислитель підкреслював, що монархи добровільно зв'язали себе законами і своїм прикладом показують всім необхідність дотримання цих законів.

Діггес виступав за правління короля, палати лордів та палати общин – тобто за «змішану» форму правління [185, с.224], ступаючи при цьому з прибічниками ідеї парламентаризму. Автор зазначав, що король править під

Богом і законом, оскільки саме закони роблять його королем. Однак разом з тим мислитель зазначав, що король володіє верховною владою.

Власні погляди Діггес – молодший виклав у своєму головному трактаті – «The Unlawfulness of Subjects taking up armes against their Sovereigne» («Незаконність повстання проти правителя»). В цій роботі автор зазначав, що закони королю дав Бог, тому правитель повинен їм підкорюватись і правити відповідно до цих законів. І прямим обов'язком короля є захист свободи своїх підданих, а також забезпечення їхнього благополуччя. Ніхто не може бути позбавленим волі за бажанням короля і без законних на це підстав, заявляв Діггес [185, с.165]. Мислитель вважав, що громадянська війна – це справжнє лихо для країни. Він заявляв про необхідність проведення мирних переговорів між королем та парламентом.

Активну участь у полеміці із прибічниками парламенту взяв ще один мислитель – Генрі Ферн. З 1641 р. він був архідияконом Лестера. Після загострення конфлікту між королем та палатами парламенту Ферн став на бік монарха і приєднався до нього у Ноттингемі в 1642 р [185, с.228]. В 1649 р. у зв'язку зі стратою Карла I він усамітнився у Йоркширі, проте Реставрація династії Стюартів на англійському престолі дала йому можливість для кар'єрного росту – у 1660 р. він став викладачем в одному з коледжів Оксфорда – Трініті- Коледж, а в 1662 р. – єпископом Честера. Через рік після цього він помер [185, с.229].

Перший трактат Генрі Ферна – «The Resolving of Conscience» («Вирок совісті») розпочинається із заяви автора про неприпустимість повстання проти влади правителя. Ферн зазначав, що той, хто піднімає зброю проти короля – повстає проти Бога та його апостолів [120, с.34]. Далі мислитель розглядав природу королівської влади і заявляв, що монарх отримав можливість правити країною тільки в результаті спільної згоди між ним та його підданими, але ця влада не абсолютна – вона обмежується законами, створеними в результаті цієї згоди [120, с.36]. Автор зазначав також, що хоча

піддані і обирали особу короля, проте свою владу він отримував тільки від Бога [120, с.37].

Генрі Ферн виступав з рішучою заявою про неможливість допущення повстання проти короля: «В жодному випадку не можна навіть уявити можливість повстання проти законного короля...піддані не мають права брати в руки зброю і виступати проти помазаника Божого, оскільки це є злочин не тільки проти держави, а й проти Господа Бога» [120, с.2]. При цьому автор активно посилається на Святе Письмо: «Немає в Біблії жодної згадки про можливість повстання проти правителя...Ніколи піддані не починали війну проти царя із зброєю в руках..Так, Давид, хоч Саул і намагався позбавити його життя, не розпочинав жодних повстань, а тільки захищав себе...»[120, с.4].

Мислитель зазначав, що піддані залишають за собою право на так званий пасивний спротив: «Якщо ми бачимо, що накази короля є незаконними, такими, що суперечать Святому Письму, ми можемо не виконувати такі накази...адже в протилежному випадку ми візьмемо гріх на душу і будемо відповідати за це перед Богом» [120, с.4].

Генрі Ферн зазначав, що король «...може перетворитись в тирана..однак і в такому випадку його особа є священною і недоторканною..відповідати за свої дії монарх може тільки перед Богом, оскільки король – представник влади Божої на землі» [120, с.4].

Ферн захищав ідею «змішаного» правління – і короля, і парламенту, однак при цьому він зазначав, що ці два інститути влади не були рівними між собою. Особливо яскраво ця ідея проявилась в такому трактаті мислителя, як «The subject of supremacy. The Right of Ceaser» («Предмет верховенства. Право Цезаря»). В цій роботі автор зазначав, що король є верховним правителем в державі, а палати парламенту повинні тільки допомагати йому приймати нові закони та вводити нові види податків [121, с.54]. Ферн описував також і прибічників короля, називаючи їх захисниками встановлених законом церковного та державного управління в Англії:

«Король – це верховна влада, бо так призначив Бог..Вся країна підкорюється йому..Король скликає обидві палати Парламенту, щоб в згоді з представниками палат приймати найкращі рішення на користь країни..Немає влади на землі, яка б стояла над королем..»[121, с.62].

Генрі Ферн був одним із тих, хто закликав розпочати мирні переговори. Підкреслюючи, що «у випадку зволікання з миром країна зазнає непоправних втрат» [120, с.4]. Генрі Ферн був одним з найяскравіших теоретиків концепції конституційного роялізму.

Значний вплив на розвиток принципів «змішаного» правління мали політичні погляди ще одного мислителя – Джаспера Майна, який проповідував в Оксфорді в 1641 – 1642 рр. Його найвідомішим політичним трактатом є «The Peoples War» («Війна народу»). Головними положеннями цієї роботи було, по-перше, абсолютне заперечення можливості озброєного повстання проти монарха, оскільки той отримав свою владу від Бога і повставати проти нього означало б порушувати закон Божий [185, с.223]. Автор підтверджував думку про те, що монархія в Англії на законних підставах обмежена законами. Король, на думку мислителя – це та сила, що регулює життя держави, дбає про благополуччя та безпеку підданих. Джаспер Майн зазначав, що якби не було такого обмеження законів, то монархія швидко переросла б в тиранію, а та – в анархію. Майн виступив також на захист існуючої структури Англійської церкви. Так, мислитель проголошував, що ця церква встановлена законом, вона захищає королівство та сприяє укріпленню влади монарха [185, с.233].

Схожі ідеї виголошував і юрист Девід Дженкінс. Наприкінці 1640х років він написав декілька політичних робіт, більшість з яких були опубліковані. В своєму найбільшому трактаті – «Lex Terrae» («Закон землі») Девід Дженкінс зазначав, що закон королівського уряду – закон основний, фундаментальний. Автор висловлював ідею про те, що верховна влада в країні належить виключно монарху, і він може бути підзвітним тільки

одному Богу [185, с.234]. Мислитель вважав, що верховна влада сконцентрована виключно в руках короля.

Дженкіс наголошував на тому, що не може бути парламенту без короля, як не може бути тіла без голови [185, с.234]. Однак король повинен діяти тільки в рамках закону, бо закон стоїть над правителем. Однак це обмеження вводиться тільки завдяки бажанню самого короля. Правитель прийняв рішення добровільно обмежити свої права законами і стати зразком для своїх підданих.

Такі ж ідеї мислитель висловлював і в своїх інших трактатах, написаних в період 1647 – 1648 рр. Він, крім того, додавав в них, що верховна влада в державі – це монарх, оскільки він є джерелом справедливості, миру та гарантом захисту життя та благополуччя своїх підданих [185, с.235]. Парламент повинен допомагати правителю приймати закони та вводити нові види податків. Жодного закону не може бути прийнято без згоди на це короля.

Ще одним юристом, який виступив на захист інтересів Карла I, був сер Чарльз Даллісон. Він приймав участь у громадянській війні 1642 – 1646 рр. і написав декілька політичних трактатів, найважливішим з-поміж яких є «The Royalists defence» («Захист роялістів»). В його політичних поглядах значне місце займало положення про необхідність оберігання англіканської церкви. Король повинен захищати її. Монарх був єдиним верховним правителем в країні, в його руках сконцентровувалась вся влада. Але вона не була абсолютною. Король правив своїми підданими відповідно до тих законів, на які населення країни дало свою згоду через представників. Закони приймаються спільно як королем, так і парламентом.

До числа теоретиків ідеї конституційного роялізму належав також Джеймс Говелл. Він народився близько 1594 р., навчався в Оксфорді, деякий час там викладав. Говелл багато подорожував, здійснив дипломатичну поїздку до Іспанії в 1622 – 1624 рр. Після початку громадянської війни він став на бік Карла I і в серпні 1642 р. навіть ввійшов до складу Таємної Ради

короля [185, с.240]. Однак вже на початку 1643 р. Говелла заарештували під час його приїзду до Лондона. У в'язниці він перебував до 1651 р., використавши роки свого ув'язнення для написання політичних трактатів [185, с.240].

Першою роботою, яку Говелл створив, перебуваючи у в'язниці, стали його «Parables», серед яких особливо виділяється притча «The Great Council of Birds» («Велика Рада Птахів»). В цій притчі автор говорить про важливість існування будь-яких рад, оскільки це сприяє розвитку країни та попереджує виникнення тиранії [185, с.240]. Говелл заявляв про те, що не є противником існування парламенту. Палати необхідні, адже вони допомагають королю правити державою, однак це в жодному випадку не зменшує влади монарха, який є верховним правителем в країні [185, с.241].

Таким чином, представників ідеї конституційного роялізму об'єднувало, по-перше, теорія про правління короля в парламенті, тобто про обмеження влади правителя за допомогою законів, і, по-друге, збереження структури англіканської церкви, хоча особливого релігійного ентузіазму вони не виявляли. Всі вони вважали Бога джерелом влади правителя, тобто король отримав свою владу від Бога, тому, відповідно, може бути підсудним тільки йому одному. Це неодноразово підкреслювали у всіх своїх звертаннях до палат парламенту як Яків I, так і Карл I [186, с.34].

Разом з тим всі мислителі підкреслювали неприпустимість збройного повстання проти короля, навіть якщо той перетворюється на тирана. Крім того, незважаючи на обмеження своєї влади, правитель зберігав за собою деякі недоторканні права, такі, як, наприклад, право призначати радників, воєначальників, чиновників. Але король не має права самотійно без участі Парламенту приймати закони і встановлювати нові види податків. Правитель і Палати Парламенту для представників теорії конституційного роялізму представлялися як єдине політичне тіло, на чолі якого стоїть монарх. Мислителі виступали також за збереження англіканської церкви і протестантизму як встановленого законом.

Представники ідеї конституційного роялізму висловлювали ряд схожих ідей стосовно системи управління державою, прав та обов'язків як короля, так і його підданих, однак політичного об'єднання, окремої партії створити їм не вдалося. Цієї мети не ставили перед собою ні ті особи, що намагались втілити в життя основні положення ідеї конституційного роялізму, ні теоретики цієї концепції.

3.3. Позиція конституційних роялістів під час загострення конфлікту в 1642 - 1649 рр.

Прибічники ідеї конституційного роялізму виступали за традиційний устрій управління державою і вважали громадянську війну найгіршим, що могло трапитись з Англією [26, с.22-31]. У зв'язку з цим вони висловлювались за необхідність проведення мирних переговорів між королем та парламентом, бажаючи уникнути відкритих воєнних дій. Особливо активну участь в спробах налагодження таких переговорів приймали Річмонд, Соутгемптон, Гертфорд, Ліндсі і Дорсет. Саме ці особи були найяскравішими представниками концепції конституційного роялізму в період двох громадянських війн, в той час, як Гайд, Фолкленд і Кольпеппер стали менш відомими та не такими впливовими, як були до цього – в 1641-1642 рр. [185, с.109].

Вже через три дні після того, як Карл I 22 серпня 1642 р. підняв в Ноттингемі свої штандарти, що фактично означало оголошення війни парламенту, конституційні роялісти, а саме Фолкленд, Гайд та Кольпеппер прибули до резиденції Карла I в Оксфорді. Так завершилось політичне розмежування в Довгому парламенті між конституційними роялістами та більш радикально налаштованими його членами [6, с.132].

Ця група роялістів намагались переконати короля в необхідності надіслати до Вестмінстеру, де засідав парламент, послів для проведення мирних переговорів [185, с.109]. Король спочатку відмовлявся, однак згодом

погодився і відіслав Соутгемптона і Колпеппера проінформувати палати парламенту про те, що він має намір оберігати мир в своїй країні. Парламент відповів, що будь-які мирні переговори з Карлом є і будуть неможливими, допоки той не зречеться своїх прагнень перетворити королівську владу в необмежену, не скасує королівську прокламацію, що оголошувала обидві палати злочинцями та зрадниками, і не опустить своїх штандартів [34, с.224]. Проведення мирних переговорів, таким чином, закінчилося безрезультатно.

Протягом зими 1642 – 1643 рр. не було жодних спроб мирного врегулювання конфлікту. Тільки вже 1 лютого 1643 р. парламент надіслав Карлу I свої мирні умови – так звані Оксфордські пропозиції, за якими король повинен був одразу ж розпустити свою армію, опустити штандарти, вирішувати питання церковного управління тільки за порадами парламенту, знищити єпископат, а також вибачитись за всі свої злочини, скоєні до 10 січня 1642 р. Король одразу ж відхилив ці умови, заявивши, що парламент прагне тільки погіршення ситуації [185, с.112]. Карл I відмовився від подальших спроб проведення мирних переговорів, оскільки в 1643 р. військова перевага належала його армії і це давало королю підстави відхиляти всі запропоновані членами Довгого парламенту реформи і відстоювати власні права [115, с.207].

Проте досить швидко ситуація кардинально змінилась. Врешті-решт, в результаті першої громадянської війни в 1642 – 1646 рр. королівська армія зазнала поразки. Друга громадянська війна 1648 р. також не принесла перемоги Карлу I. Кількість його прибічників на цьому етапі війни була значно меншою, ніж до цього. Однак при ньому залишались Річмонд, Соутгемптон, Гертфорд, Линдсі і Дорсет, хоча ті функції, які вони виконували при особі монарха, дещо змінились – конституційні роялісти перетворились з політичних радників в особистих захисників короля. Вони залишались з Карлом I до останнього, захищаючи його особу. Коли рештки армії короля стали на бік парламенту і, крім того, стали вимагати суду над особою монарха, конституційні роялісти продовжували виконувати свої

обов'язки, пов'язані з особистою службою монарху, і прагнули до останнього моменту зберегти його життя [185, с.140].

Парламент прийняв рішення про проведення судового слідства над королем. Однак навіть під час суду Річмонд, Соутгемптон, Ліндсі і Гертфорд були поруч з Карлом I, продовжували прислуговувати йому після того, як монарху було винесено вирок. Після страти Карла I їм дозволили бути присутніми на похороні монарха у Вінздорі 8 лютого 1649 р [185, с.143].

Після смерті Карла I теоретичні ідеї конституційного роялізму припинили свою активну діяльність. Проте після того, як у 1660 р. відбулась реставрація династії Стюартів на англійському престолі, їхня діяльність була поновлена. Тим, хто залишився в живих, повернули посади та майно, яке вони втратили в ході громадянської війни.

Висновки до розділу 3.

Таким чином, ідея «змішаної» монархії виникла ще в XV ст. і вперше знайшла своє вираження в роботах такого державного діяча, як Джон Фортеск'ю, однак саме напередодні Англійської революції вона придбала свою актуальність і отримала подальший розвиток у зв'язку з політичною нестабільністю в країні. В 1641 – 1642 рр. особливо виділась група прибічників Карла I, що відстоювали принцип правління «короля в парламенті», заявляючи, що влада монарха є верховною в країні, але не абсолютною – вона обмежується за допомогою закону.

Крім того, ця група захищала існуючий устрій Англійської церкви, оскільки вона сприяла зміцненню влади монарха. Англійський історик Девід Сміт запропонував назвати цю групу роялістів «конституційними», ввівши, таким чином, термін «конституційний роялізм».

Слід зазначити, що прибічників цієї концепції можна розділити на дві групи: тих, хто прагнув реалізувати ці ідеї на практиці, користуючись своїми високими посадами та особистим доступом до короля – Фолкленд, Гайд,

Кольпеппер, Річмонд, – та тих, хто в своїх політичних трактатах займався теоретичним обґрунтуванням ідеї конституційного роялізму – Джон Бремхол, сер Чарльз Делісон, Дадлі Діггес - молодший, Генрі Ферн, Джеймс Говелл, Девід Дженкіс, Джаспер Мейн. Цих мислителів об'єднували ряд принципів:

- проголошення ідеї правління короля в парламенті, де король – це голова, а парламент – тіло держави;
- влада короля обмежена законами, однак сам монарх добровільно пішов на це обмеження, подаючи, таким чином, своїм підданам зразок для поведінки;
- англіканська церква є опорою для монарха, оскільки саме король як помазанник Божий очолює цю церкву;
- жодне озброєне повстання проти короля не може бути виправдане, однак разом з тим піддані мають право на пасивний спротив – відмову від виконання тих наказів короля, що суперечать волі Бога

Конституційні роялісти протиставляли свої ідеї спочатку прибічникам необмеженої влади монарха, а згодом – і парламентаристам.

Теорія конституційного роялізму зіграла вирішальну роль у становленні конституційної монархії у Великій Британії і аж до сьогодення лежить в основі її політичної системи.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ДЖОНА СПЕЛМЕНА ТА ФІЛІПА ХАНТОНА: У МЕЖАХ ТА ПОЗА МЕЖАМИ РОЯЛІЗМУ

До початку Англійської революції середини XVII ст. протиріччя між прихильниками парламенту і прибічниками короля загострилися до межі. Предметом конфлікту була королівська прерогатива – тобто надзвичайні права монарха, що ставили його над законом. Члени палати общин прагнули обмежити цю прерогативу, в той час, як роялісти вважали посягання на неї незаконним, заявляючи, що ці надзвичайні повноваження короля були надані йому Богом і закріплювались за його особою.

Кожне з цих політичних угруповань відстоювало свою точку зору щодо прав і повноважень монарха, його місця в системі державного управління. Прибічники парламенту вважали, що король не повинен стояти вище закону, в той час як роялісти висловлювали думку про верховенство правління короля в парламенті. Проте і між роялістами виникали певні протиріччя в поглядах на місце короля та роль Парламенту: прибічники абсолютної монархії виступали за ідею необмеженої влади монарха, максимального розширення королівської прерогативи, тобто надзвичайних прав монарха, та збереження за королем можливості правити відповідного до своєї волі та свого бажання.

А конституційні роялісти були прибічниками ідеї «змішаної» монархії, тобто правління короля в Парламенті. Слід зауважити, що конституційні роялісти не були вузьким напрямком політичної думки даного періоду. Їх погляди переважали серед прибічників Карла I. Протиріччя між абсолютистами та парламентаристами – зрозумілі. На відміну від різниці між поглядами представників конституційного роялізму та парламентаристами.

Яскравим виразником ідей захисників Парламенту був Філіп Хантон, а одним з найяскравіших теоретиків ідеї конституційного роялізму – сер Джон Спелмен.

Про життя Джона Спелмена відомо дуже мало. Син відомого історика та антикварія сера Генрі Спелмена, він народився в 1594 р. і отримав юридичну освіту в одному з коледжів Кембриджа – Трінті-коледж. Згодом він вступив до Грейс Інн – однієї з чотирьох юридичних корпорацій, або палат, що об'єднували всіх повноправних адвокатів Лондона. Відомо також, що Спелмен був членом парламенту від Вустера у 1625 р [185, с. 226]. Він багато подорожував по континентальній Європі і був посвячений у лицарі в грудні 1641 р. Після початку Англійської революції король Карл I наказав Спелмену залишатися в Норфолку. Однак пізніше він був прикликаний до Оксфорда і призначений на посаду державного секретаря. Незабаром після цього Спелмен помер – у липні 1643 р [185, с. 226].

Джон Спелмен є автором декількох трактатів, написаних у 1642 – 1643 рр. в своїх роботах мислитель відстоює уявлення про недоторканість королівської прерогативи та виступає з ідеєю «змішаної монархії» – правління короля в парламенті, при якому монарх є сувереном, а парламент – станово-представницьким органом, що допомагає приймати нові закони, або змінювати вже існуючі, та вводити нові види податків [90, с. 258 – 261].

Про життя Філіпа Хантона взагалі майже нічого не відомо. Він народився в Андовері близько 1604 р., а помер у 1682 р. Він працював шкільним вчителем, згодом стає вікарієм. В 1643 р. видав свій трактат – «A Treatise of a Monarchy», в якому висловлює своє бачення монархії та основних принципів влади короля. Мислитель намагається пояснити, звідки походить влада короля, якою вона може бути, а також характеризує сучасний йому політичний устрій Англії. Більшість його положень абстрактні, і тільки в другій частині трактату автор наводить конкретні приклади з державного устрою тогочасної Англії [101, с. 449].

Вивчення трактатів Філіпа Хантона та Джона Спелмена дає змогу на прикладі їхніх політичних ідей рівняти погляди парламентаристів та конституційних роялістів на королівську владу, повноваження монарха та його місце в управлінні державою [27, с. 254-261]. .

4.1. Погляди на походження влади монарха

Свою точку зору щодо правління короля, його місці в системі державного управління Джон Спелмен висловлює в трьох політичних трактатах. В першому – «Certain considerations upon the duties both of prince and people» («Деякі міркування щодо обов'язків короля та його підданих») – особливо чітко проявляються ідеї мислителя про походження держави.

У цій праці автор визначає три способи утворення королівства – природний, або цивільний, насильницький, чи військовий, і змішаний. У першому випадку мова йде про «владу батька над дітьми, дітьми дітей та їх слугами» [194]. При цьому особистість правителя існувала до того, як з'явився об'єкт підпорядкування, і «його влада виникла ще до того, як його піддані стали йому підпорядковуватись» [194]. Таким чином, підкреслюється божественний фактор походження королівської влади.

Далі Спелмен зазначає, що ця влада не була властива тільки одній окремій особі, «вона передавалася по праву старшинства – від батька до старшого сина, правлінню якого підпорядковувалися за божим велінням молодші» [194]. Отже, автор висловлює патерналістські ідеї. Йдеться про так звану адамітську теорію, що зводить витoki політичної влади до влади біблійного Адама над своїми нащадками. Такі ідеї були притаманні всім роялістам [54, с. 463- 470].

Другий спосіб створення королівства – насильницький – ґрунтується на тому, що одна людина підпорядковує інших людей, тобто, «узурпатори та завойовники за допомогою меча поширюють свою владу» [194]. При цьому мислитель наводить приклад із Святого Письма і говорить про те, що ці

правителі «наслідують приклад царя Німрода, який був могутнім володарем в своїй землі, і використав свою владу, щоб підкорити ще й сусідні землі. Німрод змінив свій образ правління на тиранічний» [194]. Тому у цьому випадку, вважав автор, можна говорити про те, що всі правителі, які насильницьким шляхом підпорядковують собі інших людей змінюють природній образ правління на тиранічний. Це пояснюється тим, що король, за допомогою меча розширивши свою владу, не підпорядковується жодним людським законам і править своїми підданим так, як вважає за потрібне.

Третій спосіб створення держави ґрунтується на ідеї обмеження влади короля за допомогою законів. Піддані при «змішаному» виді управління державою підкорюються королю, влада якого «обмежена тими законами, на які населення дало свою згоду» [194]. При такому управлінні держава, на думку мислителя, може досягти найбільшого процвітання.

Мислитель зазначав: «Звідси беруть початок всі сучасні королівства, в більшості з них влада монарха настільки обмежена, що називати ці держави королівствами було б неправильно. Скоріше – це республіки, на чолі яких стоять королівські родини» [194]. Такі держави утворюються шляхом укладання договору між королем та підданими. Прибічники даної концепції стверджували, що населення країни тільки обирало особу правителя, а Бог наділяв обраного королівською владою [194].

Джон Спелмен був прихильником саме договірної теорії походження королівської влади, головним положенням якої була ідея про те, що населення країни обирало певну людину, якій вони довіряли і яка повинна була стати правителем в країні. Ця людина давала обіцянку захищати права та свободи своїх підданих і Бог наділяв її владою. Тільки після цього обрана людина ставала законним королем.

Дещо відрізнялись погляди Філіпа Хантона на походження влади взагалі, і влади короля зокрема. Хантон окреслює наявність крайніх точок зору: «По-перше, про походження влади: є дві крайнощі в думках - деякі підсилюють божественність її походження, інші стверджують, що це

людський інститут. Мислитель висловлював думку про те, що будь-яка влада – створена Богом: «За волею Бога в людському суспільстві має бути влада. Всяка влада – від Бога, і кожна душа повинна вищій владі підкорюватись» [141, с. 2]. Влада повинна поважитися, як частина божого веління: «Ця влада...повинна сприйматись як частина божественного суверенітету і у кожна душа повинна бути підпорядкована їй заради Господа, тобто, для очищення совісті перед Богом і під страхом прокляття» [141, с. 2].

Мислитель говорить про те, що населення спершу самостійно обирає той вид влади, який їм підходить – монархія, аристократія, демократія. Але, вже обравши, вони не можуть здійснювати непослух. Монархія – це наділення однієї людини владою і підкорення всіх інших людей їй [141, с. 11].

Хантон часто посилається на Біблію, наводить біблійні приклади. Так, він, говорячи про створення держави, нагадує, як вона буда створена у євреїв. «За їхнім проханням Бог дав євреям владу монарха, назвавши Саула, а згодом Давида – королем, господарем. До цього в них не було королівської влади» [141, с. 2].

Тут знову виникає ідея божественного походження влади як такої, і королівської зокрема. Проте мислитель ще раз акцентує увагу на тому, що Бог тільки дає владу людям, а вже люди самостійно обирають форму цієї влади: «Бог жодним словом не зв'язує людей в ту, чи іншу форму, але люди самостійно, за своїм бажанням об'єднуються разом» [141, с. 2].

Звичайно, зазначає автор, в деяких конкретних громадах, обмеження того чи іншого виду влади – є Божим велінням: «Тому царську владу було призначено євреям, на їх бажання. Якщо вони не мали монархічної влади до цього, я не буду стояти на цьому; але очевидно, що тоді, на їхнє щире бажання, сам Бог зійшов до створення царственості в цій державі" [141, с. 4].

Однак далі автор ще раз підкреслює, що «Бог нічого не сказав про панування одного виду влади над іншим. Люди можуть, відповідно до їх відносин, форми, способу життя, їх почуттями і думками в різних

відносинах, надавати перевагу тій, чи іншій формі більше за інших; але у нас немає Божественного обмеження: і це було б абсурдно думати так, тому ми повинні жорстоко засуджувати всі громади, які проголошують інші види влади незаконними» [141, с. 8].

Якщо люди обрали для себе монархію, Бог надає тому, хто буде керувати цими людьми, божий закон, і якщо це – гідна людина, тоді його влада стає спадковою. Автор стверджує, що монархії поділяються на виборні та спадкові. Але спершу всі вони виникають як виборні.

Тут бачимо елементи як теорії про божественне походження влади, так і договірної теорії. Необхідно зазначити, що теорія про божественне походження королівської влади була центральною доктриною абсолютизму: незалежно від способу утворення держави, джерелом влади монарха був Бог. А люди вирішували, в якій формі ця влада має проявитись [141, с. 66].

Хантон так розглядав створення держави: спершу люди домовлялись між собою, добровільно зрікались влади та своїх прав на користь однієї людини, яку вважали кращою з усіх. Саме цій людині давали титул короля, і Бог надав їй право керувати іншими. Якщо такий монарх дійсно виявлявся гідним, щоб правити іншими, то його влада перетворювалась в спадкову. Якщо ж ні – піддані могли після його смерті обрати нового короля.

Автор намагається з'ясувати, яке ж місце займали ті монархії, що створювались шляхом завоювання і приходять до висновку, що «...мечем створити державу неможливо. Можна завоювати королівство, але неможливо його втримати...Були такі випадки, коли населення добровільно визнавало права завойовника. Але тут вже проявляється домовленість між всіма людьми, визнати певну людину гідним, щоб правити ними» [141, с. 9].

Мислитель наводить приклад власної держави: «Наші королі не прийшли до влади в результаті завоювання. Таке припущення не тільки не має під собою жодних підстав, але й погано для держави. Наші правителі не мають інших претензій на правління, як тільки право наслідування, щоб правити в законній монархії. Вільям не був завойовником. Він мав право на

англійський престол – він розраховував на те, що стане наступним після короля Едварда правителем Англії. Едвард не мав законних спадкоємців. І після його смерті корона перейшла до Гарольда, сина Годвіна, управителя короля Едварда. А Вільям був двоюрідним братом матері короля Едварда. Тож мав набагато більше прав на англійський престол, ніж Гарольд. Крім того, населення підтримало претензію Вільяма на корону Англії, розуміючи його законні права та підстави» [141, с. 21].

Англія, пояснює Хантон, була змішаною монархією: знать та общини встановили короля над собою, погодились на те, що державою будуть правити відповідно до основного закону, і король дасть згоду на те, що жодних нових законів не буде прийнято без згоди знаті та общин. Але при цьому він залишається монархом, тобто не є підлеглим для знаті та общин [154, с. 72-74].

Хантон погоджується, що держави виникають із згоди спільноти. Навіть якщо держави були завойовані, все одно населення повинно дати свою згоду на те, щоб ними управляли. Якщо спільнота погоджується на те, щоб установити абсолютну монархію, то населення за допомогою клятви вірності визнає владу монарха.

Таким чином, і конституційні роялісти і парламентаристи виступили прибічниками договірної теорії утворення держави. За цим договором в правителів і суспільства виникає комплекс взаємних прав і обов'язків і відповідальність за невиконання останніх.

Так, держава має право постановляти закони, збирати податки, карати злочинців, але зобов'язана захищати свою територію, права громадян, їхню власність. Громадяни зобов'язані дотримуватися законів, платити податки й ін., і тому мають право на захист свободи і власності, а у випадку зловживання правителями владою мають право розірвати договір

Але при цьому конституційні роялісти не визнавали інших форм правління в той час, як парламентаристи стверджували право на існування для всіх форм правління.

4.2. Уявлення про обмеження королівської влади

Джон Спелмен виступав проти абсолютної влади, оскільки вважав, що вона «прагне не до благополуччя і процвітання держави, але до руйнування її» [194]. Автор розміркував про те, що «існує три види влади – королівська, аристократична і народна ... і панування лише однієї, будь-якої з них, перетворює правильну форму правління в тиранічну» [194].

Він висловлював ідею про те, що влада монарха повинна бути не абсолютною, але «предметом обмежень» за допомогою законів, адже саме закони, на думку автора, «найбільш священні в державі і пов'язують навіть короля» [194]. Навіть Христос, заявляв Спелмен, підкорювався законам, коли був на землі, тому, відповідно, цим законам повинні підкорюватись і правителі.

Однак автор вважав, що існування «значного обмеження королівського абсолютизму при проголошенні та створенні законів не зменшує його суверенності» [194]. Спелмен вважав також, що «права і звичаї королівства» «оберігаються як правителем, так і народом» і що «встановлення королівства залежить від дотримання прав як того, так і іншого» [194].

Автор стверджував, що хоча король був головою, а Парламент - підлеглим йому тілом, однак це не означало, що правитель володіє правом «створювати закони та встановлювати податки без участі Парламенту», але разом з тим і «палати Парламенту без нього не можуть створювати закони або змінювати їх зміст, але ... король і Парламент спільно беруть участь в цьому процесі» [194]. Мислитель зазначив, що сам він є «доброзичливцем і короля, і парламенту» [194]. Проте неправильно було б, на думку автора, називати парламентом тільки палату лордів або палату общин, або ж навіть їх обидві, оскільки король також входить до складу парламенту [195].

Джон Спелмен був не єдиним, хто виступав з такою точкою зору. У 1642 р. король Карл I Стюарт в одному зі своїх звернень до палат зауважив,

що парламент складається з трьох станів: короля, лордів та общин [120, с.175]. Крім того, в Англії Акти парламенту потребують схвалення обох палат та короля.

Спелмен писав, що «монархія...стримувана та змішана... - це спосіб правління в Англії, створений та сформований мудрістю наших попередників..і він дає цьому королівству переваги всіх форм правління без недоліків жодної з них» [193, с. 37] і вважав, що така система управління державою є найкращою з усіх можливих, оскільки вона дає змогу населенню країни через своїх представників в парламенті приймати безпосередню участь в управлінні державою, сприяє справедливому правлінню короля, а також вберігає країну від виникнення тиранії.

Таким чином, Джон Спелмен виступив як прихильник ідеї «змішаної» монархії [185, с. 228] і його погляди, як і вчення інших конституційних роялістів, відповідало двом її аспектам: по-перше, змішана монархія не має на увазі поділу верховної влади – вона сконцентровується виключно в руках монарха, і, по-друге, дана концепція передбачає швидше регулювання, а не обмеження королівських повноважень [185, с. 228].

В трактаті Філіпа Хантона знаходимо схожі ідеї. У Філіпа Хантона існує розподіл монархії на «просту» та «змішану»: «Проста монархія – це та, при якій влада, абсолютна чи обмежена, знаходиться в руках однієї людини, а решта – отримують певну частину влади від нього. І немає влади у всього тіла, але тільки в нього» [141, с.5]. А під «змішаною» монархією автор розуміє змішання трьох типів влади – аристократії, демократії та монархії. Кожен з цих типів володіє своєю частиною суверенітету, але верховна воля – в руках монарха, тоді як аристократія та народ – доповнюють його владу. Доповнюють, але не обмежують. «Змішана монархія – це завжди монархія обмежена. Але обмежена монархія – не завжди є змішаною» [141, с. 6], – ось до якого висновку приходять Хантон.

Абсолютна монархія для автора, це така монархія, при якій «влада повністю в одному, він не має жодних обмежень і кордонів під Богом, все

робить з власної волі. Це коли люди абсолютно підкорені волі однієї людини. Такі були стародавні східні монархії, і ті, що в Персії і Туреччині на даний момент, наскільки ми знаємо. Це законний уряд, і тому, коли люди піддають себе в цій вищій мірі підпорядкування клятвою і договором, або народжені і змушені до цього Божим провидінням, він пов'язує їх, і вони повинні дотримуватися його, тому що клятва є обов'язкова» [141, с. 6].

Хантон стверджував, що абсолютна монархія «має три ступені, але все в рамках необмеженості. Перший: коли монарх, чия воля є закон для людей, ставить себе над законом для того, щоб правити, і править тільки за допомогою указів і команд, що відповідають його власній волі» [141, с. 6]. В такому випадку мова йде про необмежену ніким і нічим владу монарха.

Другий тип абсолютної монархії, визначає мислитель, є таким типом. При якому монарх «встановлює правило і закон, за яким він буде зазвичай управляти, залишаючи за собою право змінювати його. І в цьому суверен вільний, як і попередній, тільки люди більш впевнені, що він очікує від них зазвичай» [141, с. 6]. Тобто, король встановлює закони і править відповідно до цих законів, при цьому в нього залишається право самовільно змінювати ці закони без згоди своїх підданих.

І, нарешті, третій тип абсолютної монархії, це той, при якому правитель «не тільки встановлює виражене правило і закон, за допомогою якого буде правити, але також обіцяє і зобов'язується, у багатьох випадках, не змінювати ці правила. Але це зобов'язання, як прояв милості правителя, не означає скасування присяги абсолютного підкорення, яке відбулося перед цим». Звичайно, в такому випадку влада монарха є вже не настільки абсолютною, як в перших двох випадках, оскільки король «наклав обмеження, яке він не може порушити без порушення обіцянки; тобто без гріха. Але він абсолютний в своїй владі, навіть якщо гріховно виражає її в дії» [141, с. 7].

Мислитель розрізняє поняття «обмеженої» та «змішаної» монархії, в той час, як для конституційних роялістів ці поняття були синонімами і

означали одне й те саме – обмеження влади монарха за допомогою станово-представницького органу – Парламенту.

В «обмеженій» монархії король вже не володіє «божественним правом створювати самостійно закони, його бажання – це вже не верховний закон для країни. Його влада залежить від тих, хто її йому дав» [141, с. 7]. Але при цьому автор зазначає, що «монархія може бути обмежена у вираженні своєї влади, але при цьому все ще залишатися абсолютною, якщо це обмеження виходить із волі та милості монарха. Це не вираження влади, але її природа та міра, за допомогою якої він заявить про себе, як про вільного чи залежного монарха» [141, с. 8].

По-друге, монархія є обмеженою, відповідно до Хантона, в тому випадку, якщо монарх отримує ці обмеження ззовні, а не в залежності від власної волі і бажання.

Якщо ж народ дає свою згоду на встановлення обмеженої монархії, то в такому випадку монарх не має права претендувати на більшу владу, ніж ту, що він вже отримав за договором.

Далі автор ще раз підкреслює, що основа правління – «згода та домовленість людей, які передають владу одному з них. І поки ця людина не була наділена такою владою, вона є звичайною людиною, яка нічим не виділяється з-поміж інших своїх братів. Але коли ця людина отримує владу, її персона стає священною» [141, с. 8].

По-третє, в розумінні Хантона монарх тоді є обмеженим, якщо «має закон, окрім власного, для міри своєї влади. По-перше, верховна влада в державі має бути у нього, тобто його влада не повинна бути обмежена нічиєю владою. Але по-друге, ця верховна влада повинна бути обмежена деяким законом, відповідно до якого ця влада була надана, і у відповідності з яким повинна здійснюватись» [141, с. 8].

Під змішаною монархією мислитель розуміє наступне: «Кожна з форм правління має свої недоліки – проста монархія може перетворитись в тиранію, аристократії притаманні роздори, безпорядок – демократії. Втім

кожна з цих форм правління має свої сильні сторони – єдність та сила в монархії, обговорення та мудрість в аристократії, свобода і повага до благополуччя всієї спільноти у демократії. Тому мудрі люди розуміють необхідність створення змішаної форми правління, яка б дала змогу поєднати найкращі сторони всіх форм правління та уникнути їхніх слабких сторін. Якщо в цьому поєднанні всі форми рівні між собою, то не можна називати це інакше, ніж «змішана держава». Однак набагато сильнішим буде таке поєднання, при якому одна форма правління буде домінувати, а інші – доповнювати її. Тоді назва дається по тій формі правління, яка переважає. Найкращий варіант – це поєднання влади однієї людини в державі з сильними сторонами аристократії та демократії. Ми називаємо таку державу «змішана монархія»» [141, с. 15].

В такій змішаній монархії верховна влада повинна бути у всіх трьох складових частин, жодна з цих частин не повинна отримувати владу від іншої, бо в такому випадку це буде не змішане правління, а проста монархія. І тоді складові частини не зможуть оберігати одне одного від зловживань владою. Адже неприродно, «коли влада, отримана з певного джерела, намагається обмежити і зв'язати це джерело» [141, с. 16].

Змішана монархія тоді буде змішаною, «якщо в ній законодавча влада належить всім складовим частинам. Якщо ж тільки одній – то це знову проста монархія. Під законодавчою владою я розумію право створювати нові закони, або ж тлумачити старі» [141, с. 17]. Монархія повинна переважати в змішаній державі. Вся влада винятково довірена і передана правителю основним законом держави. Обов'язок кожного підкорюватись йому, адже всі пов'язані присягою вірності.

Отже, погляди конституційних роялістів щодо питання обмеження влади короля, визначаються положенням «правління короля в Парламенті». І для них – поняття «обмежена» та «змішана» монархія – ідентична. На відміну від парламентаристів, які розрізняли ці терміни: для них обмежена монархія – це та, де король обмежений законом, не має права самостійно

приймати рішення і не має претендувати на розширення своїх повноважень. А «змішана монархія» з точки зору парламентаристів – це поєднання всіх трьох форм – демократичного, аристократичного та монархічного правління з метою досягнення ідеального варіанту управління державою. При цьому одна форма – переважає, а інші її доповнюють. Так, в Англії верховна влада належала монарху, однак він мав правити за допомогою двопалатного Парламенту, де представлені і знать (Палата лордів), і народ (Палата общин). Це ще раз підтверджує думку про те, що парламентаристи вважали себе підданими короля, однак відстоювали права та повноваження станово-представницького органу влади.

4.3. Визначення функцій короля та парламенту в управлінні державою

На думку Спелмена, король є втіленням вищої влади держави. Наміри мислителя «захищати справедливі права та привілеї короля» не викликають сумнівів [92, с. 218 – 220]. Автор більш повно розвиває ці положення у своєму останньому політичному трактаті – «The Case of our Affaires in Law, Religion, and other Circumstances briefly examined and presented to the conscience» («Вирішення наших справ у галузі права, релігії та інші обставини, коротко розглянуті і подані на розсуд»). У цій роботі він знову повторював, що «навіть наші закони визнають той факт, що...король був верховною владою, сувереном», чия корона була «найвищою короною, королівство його королівством, його державою, його володінням, народ його народом...Парламент в наших законах також зветься королівським парламентом» [195, с. 1].

Мислитель обґрунтовував свою точку зору щодо верховенства королівської влади: «Суверенність проявляється в особі короля не тільки в нашій присязі на вірність йому, але й постійним підтвердженням цього в наших Актах парламенту, як попередніх, так і сучасних, які завжди

титулюють короля Нашим Верховним Лордом Королем, і він є ним не тільки для певної окремої людини, але для всього народу, представленого в парламенті» [195, с. 2].

Далі автор продовжував цю думку і зазначав, що «хоча серед нас є багато таких людей, яких ми називаємо лордами, проте жодного з них ми не вважаємо нашими лордами...а короля навіть Акти парламенту називають Нашим Лордом» [195, с. 3]. В цьому трактаті Спелмен, крім того, знову повторює, що тільки король володіє правом скликати Парламент як представницький орган і за своїм бажанням, король може розпустити його [195, с. 2].

Всі свої права та привілеї парламент, на думку Спелмена, отримав виключно з милості короля. Це свідчить про те, що правитель – є верховним володарем, головою політичного тіла країни, а палати парламенту – «підкореними членами цього тіла» [195, с. 1]. Більш того, верховна влада монарха, вважає мислитель, проявляється також у тому, що правитель постійно підтверджує всі акти Парламенту. Якщо ж який-небудь акт не має підтвердження правителя, то він не буде вважатися дійсним, оскільки парламент не має права створювати нові закони без згоди на це короля.

Акти парламенту, зазначав Спелмен, декларують той факт, що Англія - королівство. Далі мислитель розглядає структуру цієї держави - «королівство складається з не більш ніж двох частин: верховного глави і підлеглого тіла ... король – це голова, парламент – тіло ...» [195, с. 2]. І тільки об'єднання всіх «членів тіла з його головою робить можливим створення необхідних для розвитку держави законів» [195, с. 3].

Верховна влада в королівстві втілюється в монархові, в законах, встановлених ним, і невіддільна від його особистості. Король, на думку автора, – це і верховний володар, і верховний суддя. Тому в таких справах, як забезпечення безпеки країни і захист її від зовнішніх ворогів, набір військ, придушення заколотів і повстань, скликання і розпуск Парламенту, вступ у

війну і підписання мирних договорів, всі повноваження зосереджується виключно в руках короля [195, с. 3].

Джон Спелмен не сумнівався в тому, що верховна влада держави закріплена за особистістю короля. Король був верховним суддею та верховним законодавцем, він був «володарем, дії якого необмежені в тих питаннях, в яких не стримуються законом» [195, с. 5]. Отже, «суверенність цієї держави» була ясно «втілена в королі ... і нероздільно приєднана до його особистості» [195, с. 17].

Таким же символом верховенства влади правителя, на думку автора, було те, що палати Парламенту були, по суті, «тільки інструментами регулювання та обмеження законодавчої влади королівського абсолютизму», але не «учасниками разом з ним верховної влади» [195, с. 7]. Мислитель заявляв також, що не тільки королівські повноваження були гарантією «вірних законів королівства», але і релігія також «підтримувала і посилювала зв'язок обов'язків і покори» [195, с. 23].

Верховенство влади монарха стверджував і Філіп Хантон. Для нього король – це верховний володар, чий бажання – закон для країни. Він править так, як вважає за потрібне. І якою б не була монархія – абсолютна чи обмежена – король отримав своє право від Бога. Тож ніхто не може позбавити монарха цієї влади. «Якщо король захопив владу інших частин, або діє так, що це може призвести до розпаду об'єднання, тоді інші складові частини – аристократія та демократія – повинні зробити все для того, щоб зберегти державу. Тобто вони повинні відмовитись виконувати та підкорюватись незаконним наказам такого монарха. Це буде не тільки законним, але й прямим обов'язком їхнім» [141, с. 18].

Особа монарха повинна стояти вище насилля. Адже коли люди складають присягу на вірність, вони «наділяють людину верховною владою, що робить її особою священною. І немає таких зловживань, які могли б позбавити його влади. І поки він має владу в змішаній монархії, він є

суверен для всіх, і тому, де-юре, не повинен нести кримінальної відповідальності» [141, с. 18].

Конституційних роялістів і парламентаристів поєднували ідеї священості особи монарха. Однак при цьому парламентаристи виступали за обмеження влади монарха станово-представницьким органом.

Разом з тим Спелмен стверджував, що влада монарха не є абсолютною, оскільки правитель не може створювати закони без згоди палат Парламенту [195, с. 8]. Спелмен детально описував, чому повноваження монарха почали обмежуватись: «Наші мудрі та благочестиві християнські королі привели королівство до щасливої і правильної систем управління та боролися всіма можливими шляхами за встановлення гарних умов, які дозволили б їхньому народу процвітати та забезпечили б їхнє володіння стабільністю. З того часу змін та інновацій стали боятися більш за все. Щоб зберегти все те, чого їм вдалося досягти, королі почали піддаватися абсолютизації своєї влади. І для того, аби сповільнити цей процес вони вирішили користуватися не тільки порадами єпископів та баронів при створенні нових законів, але й їхньою згодою на це. З часом вони почали запитувати згоди і всіх общин...З того часу король не може без згоди своїх підданих змінювати старі або створювати нові закони, а також вводити нові види податків» [195, с. 4].

Для Хантона Парламент – це дорадчий орган для монарха. Тобто головна його функція – радити королю, як краще правити країною. Але «король, враховуючи поради, самостійно приймає рішення» [141, с. 21]. Мислитель заявляє, що Парламент – це можливість інших форм правління об'єднатися з монархією задля блага країни і народу.

Тобто і конституційні роялісти, і парламентаристи підкреслювали дорадчу функцію Парламенту. Та при цьому конституційні роялісти виступали за верховенство короля в Парламенті, а власне парламентаристи – за існування Парламенту, як органу, за допомогою якого населення має можливість приймати участь в управлінні країною.

4.4. Уявлення про можливість повстання проти влади монарха

Джон Спелмен приходиться до висновку, що у будь-якому випадку неправильно було б називати народ джерелом влади монарха. Король отримав свою владу тільки від Бога [195, с. 6]. Мислитель зазначав також, що «якщо король є верховною владою, в державі не існує жодної сили, чи влади, яка могла б законними шляхами змусити правителя відповісти за свої дії» [195, с. 6]. Король повинен був правити в інтересах народу, але ніхто не може змусити його це зробити. Саме Бог «був творцем і джерелом королівської влади» і що «правителі були, по суті, підзвітні тільки йому одному» [195, с. 7]. Оскільки правитель є помазаником Божим, то піддані не мають права позбавляти його влади, а тим більше – посягати на його життя [85, с.168-172].

Однак положення про те, що правитель є підзвітним тільки Богу, ще не означає, що його влада безмежна. Як і будь-хто інший, монарх повинен підкорюватись Божому закону і в тому випадку, коли бажання або накази короля не будуть відповідати заповідям Бога, піддані мають право не коритися волі монарха [184, с. 35]. Але це не свідчить про те, що піддані можуть підняти озброєне повстання проти володаря. Вони повинні в такому випадку не виконувати наказів монарха, але повставати проти нього, а тим більше зазіхати на його життя вони не мають права.

Слід зазначити, що доктрина про неприпустимість виступу населення країни проти законного короля була найпопулярнішою в Англії в роки правління перших Стюартів [184, с. 35].

Будь-які виступи проти монарха, на думку Спелмена, є незаконними та суперечать християнському вченню - ті, хто виступають проти монарха, виступають проти Бога. Автор стверджував, що збройний виступ проти законного правителя, нехай навіть і тирана, ніколи не може бути

виправданим [195, с. 9]. І жоден закон не може таке повстання санкціонувати.

Мислитель вважав, що було б неправильно та незаконно «критикувати дії та методи правління короля, адже він – законний християнський монарх» [195, с. 9]. При цьому автор знову посилається на приклади із Святого Письма, зазначаючи, що: «Саул був королем, який погано правив королівством. Оскільки він був поганим правителем та відмовився від Бога, Давид за Божим велінням був помазаний на царство, але навіть після цього ніхто не став позбавляти Саула його корони, або намагались вбити його. Навпаки, Саул став жорстоко переслідувати Давида, проте Бог віддав його в руки Давида, однак навіть тоді Давид не став вбивати Саула, хоча тільки так міг гарантувати свою безпеку. Він відрізав поділ від одягу Саула, і цим засвідчив свою відданість йому, бо замість цього міг позбавити його життя. Але Давид не став цього робити, бо це було б незаконно» [195, с. 9].

Спелмен заявляв також, що було б помилкою вважати, ніби піддані можуть без короля управляти країною, вершити правосуддя, і приймати рішення про те, що добре, а що погане. Населення країни не має такої влади і якби піддані спробували б правити країною без монарха, це призвело б до хаосу та анархії. Вирішувати всі ці питання має право тільки правитель.

Джон Спелмен стверджував, що «відданість законам країни та верховній владі, яку втілює особа короля, забезпечує та зміцнює всі зв'язки обов'язку та послуху під загрозою покарання, багато прикладів якого ми знаходимо в Святому Письмі» [195, с. 17]. Тобто автор висловлював думку про те, що населення країни повинне дотримуватись законів держави та зберігати відданість монарху, як верховному правителю. В разі непослуху їх чекає страшна кара, схожа на ту, якою було «покарано народ Ізраїльський за те, що підняли повстання проти Мойсея, який за велінням Божим керував ними і був правителем їхнім.....і загинуло багато синів та дочок Ізраїлевих» [195, с. 17]. Таким чином, мислитель вкотре підтверджував думку про

неприпустимість озброєного повстання проти законного правителя, адже той поставлений Богом і піддані повинні коритись йому.

Схожі погляди висловлював з питання можливості повстання і Філіп Хантон. Він говорив про те, що оскільки «Бог – джерело влади монарха, то королівські накази – це прояв волі Бога...Бажання короля – це верховний закон для країни. І кожен повинен виконувати ці накази, адже вони – прояв вищої влади в країні» [141, с. 5]. Але в тому випадку, коли король видає наказ, що суперечить божим законам, піддані мають право на пасивний опір владі монарха, тобто не виконувати ці накази. Проте піднімати озброєне повстання проти монарха – категорично заборонено, бо це – «все одно, що піднімати повстання проти Бога» [141, с. 5].

Тільки в одному випадку народ може використати силу і виступити проти свого правителя – якщо його правління «перетвориться в неприродну і жахливу тиранію. Тоді люди можуть застосувати силу, щоб захистити себе і не дати тирану зруйнувати все суспільство» [141, с.5]. Але такі дії виправдані тільки в найскладніших ситуаціях. Мислитель радить «зادля спокою в королівстві не піднімати жодних повстань і не починати жодних смут» [141, с. 5].

Хантон розрізняв види покірності. Мислитель поділяв її на абсолютну і активну, «коли ми робимо те, що наказано» [141, с. 6], а також негативну і пасивну, коли «ми хоча і не виконуємо того, що наказує влада, але підкорюємось, терпляче ті покарання, які на нас покладені» [141, с. 6].

Відповідно, опір, за Хантоном, також подвійний. По-перше, позитивний, «протистояння силою». По-друге, негативний, коли «можна захистити себе від сили, без повернення сили проти нападника» [141, с. 6].

Піддані, як стверджував Хантон, мають право на повстання проти влади монарха: «Воля правителя – це вищий закон, так що підданий зв'язується послухом у всьому, не забороненого найвищим, тобто божественним, законом: бо в такому випадку вища сила – це Божий наказ» [141, с. 7].

Однак, коли воля абсолютного монарха наказує річ заборонену Божим законом, то вона «не зобов'язує до активного послуху; тоді правило апостола, безсумнівно, вірне, "краще коритися Богу, ніж людині ", нижчий закон поступається вищому» [141, с. 7].

По-третє, припустимо, що абсолютний монарх настільки виродився в жахливого, неприродного тирана, що починає шукати руйнування всієї громади, «в такому випадку населення отримує право і можливість не коритись волі правителя, оскільки вона суперечить Божим велінням» [141, с. 8].

Далі мислитель ще раз підкреслює, що «населення країни може здійснювати пасивний опір правителю, якщо його накази є безбожними, і це буде законно. Бо в такому випадку, населення не несе жодного гріха проти Божих велінь таким непідкоренням та спротивом [141, с. 10]. Оскільки кожен монарх отримав свою владу від згоди цілого політичного тіла, то «згода цілого тіла має владу вищу, ніж влада монарха, і тому здійснений спротив не буде спротивом нижчої влади» [141, с. 10].

Проте Хантон задається питанням: «Але хто може стати суддею і вирішувати, коли монарх перевищує свої повноваження? Такий суддя повинен бути або іноземцем, і тоді держава втрачає свою свободу, підкорюючись зовнішньому джерелу, або ж частиною політичного тіла» [141, с. 12].

Якщо порушення з боку короля не суттєві, то населення повинне стерпіти. Але якщо король суттєво порушує установи держави, тим самим руйнуючи її основу, така «беззаконність має бути відкрито виявлена» [141, с. 12]. Але коли порушення будуть виявлені, кожна людина повинна слідувати доказам істини в своїй душі, і прийняти рішення – повстати, чи ні. «В своїй совісті кожен повинен вирішити – осуджує правителя чи виправдовує його. Якщо дії правителя дійсно є незаконними, то тоді населення повинне вважати себе нічим не зв'язаним.

Верховний закон – це закон розуму, і кожен повинен діяти відповідно до нього. Але слід бути уважним. Бо якщо буде прийнято невірне рішення, то це буде означати, що людина повстала проти Божих велінь, і піднімає руку на покій та існування тієї держави, в якій живе» [141, с. 12].

Оскільки Хантон говорить про верховенство короля тільки парламенті, тому позицію роялістів стосовно абсолютного верховенства короля мислитель розглядав як незаконну та необґрунтовану [141, с. 155]. Таким чином, і конституційні роялісти, і парламентаристи виступали з ідеєю про те, що народ не має права повставати проти влади монарха. Однак парламентаристи допускали думку про можливий пасивний опір наказам короля в тому випадку, якщо вони порушують божі закони. Тривалий час про озброєний виступ проти монарха навіть не йшло мови. В розпал громадянської війни всі сторони конфлікту прагнули зберегти владу короля. Основою протистояння стало питання про спектр прав монарха та можливість його розширення.

В своєму самому ранньому трактаті – «A Protestant Account of his A Protestant Account of his Orthodox Holding in Matters of Religion Holding in Matters of Religion» («Виклад протестанта щодо його правовірних поглядів з релігійних питань») Джон Спелмен критикує тих, хто висловлювався за корінні реформи в Англіканській церкві, називаючи їх «борцями проти Святого Духа» [192, с. 2]. Крім того, як і багато хто з інших конституційних роялістів, Спелмен в своєму трактаті доводив положення про те, що загальний закон співпадає з законом Божим. Мислитель зазначав також, що «богослужіння нашої Церкви було встановлене законами нашого королівства» Тому закони Англії спираються «як на єпископат, так і на молитовник » [192, с. 2].

Джон Спелмен засуджував католицьку церкву, заявляючи, що вона «помилково вважає себе безгрішною і залишає за собою виключне право тлумачити Святе Письмо» [192, с. 3]. Мислитель зауважує також, що католики «...вводять в оману, кажучи, що їхня церква є основою та опорою

істини на землі...і помилково вчать нас, що не можна підтримувати вчення окремих людей, якщо вони не визнані Церквою» [192, с. 3].

Спелмен підкреслює необхідність визнавати владу короля і в усьому виявляти покору його велінням: «...але оскільки послух – це те, чого навчається сам Спаситель, це свідчить про те, що ми всі повинні цьому вчитися... той, хто противиться владі, противиться закону Божому і приймає на себе прокляття» [192, с. 8]. Автор виступає з різким осудженням тих, хто прагне внести зміни до богослужінь, закликає вберегти єпископальну церкву Англії: «Хіба є щось в обрядах нашої Церкви такого, що порушує Слово Боже? Якщо є, то нехай ображені вкажуть на це!» [192, с. 9].

Наприкінці трактату Спелмен знову висловлював свою точку зору щодо церковного управління в Англії і заявляв про те, що католицизм «вразив багатьох радників та військових командирів, які за допомогою папистської Армії змусили багатьох залишити власні домівки, щоб стати на захист встановленої протестантської релігії» [121, с. 9]. Мало того, «король повинен зректися своїх підданих – папістів, відмовитися від їхньої служби та допомоги...а також заборонити приймати їх до лав своєї армії, щоб захистити своє королівство» [192, с. 9].

В трактаті «A Case of our Affairs...» Джон Спелмен знову підкреслює: «...важко повірити в те, що папісти можуть бути дійсно зацікавлені в укріпленні влади короля та в утвердженні справжньої протестантської церкви» [195, с. 24]. Таким чином, мислитель поділяв точку зору решти конституційних роялістів і висловлювався за збереження існуючої структури Англіканської церкви та захисту країни від впливу католицизму.

Вивчення уявлень Джона Спелмена про природу королівської влади дає можливість говорити про те, що він є одним з найяскравіших теоретиків концепції конституційного роялізму, в роботах якого ідея про обмеження влади короля за допомогою законів здобула своє теоретичне обґрунтування.

Спелмен виступав з ідеєю правління «короля в парламенті», при якому верховна влада знаходиться руках монарха, а палати парламенту, визнаючи

суверенітет короля, допомагають йому в його законодавчій діяльності, а також дають свою згоду на введення нових видів податку. В роботах Джона Спелмена теорія конституційного роялізму отримала свій подальший розвиток та стала однією з найвпливовіших в англійській політичній думці.

Філіп Хантон не мав сумнівів в необхідності існування Англіканської церкви, хоча і не говорив про це відкрито. Однак для нього – верховна влада монарха проявлялась перш за все у праві від імені Бога управляти країною. Тож таким чином, монарх визнавався божим намісником на Землі і мав очолювати церкву. В цьому погляди Філіпа Хантона та Джона Спелмена співпадали.

Схожість ідей парламентаристів та конституційних роялістів ще раз підкреслювало той факт, що до 1649 р. всі сторони конфлікту залишались підданими короля. Сам факт існування королівської влади не підлягав обговоренню. Конфліктним було питання прав і повноважень монарха.

Висновки до розділу 4.

Аналізуючи погляди Джона Спелмена та Філіпа Хантона, можна зрозуміти, в чому погляди конституційних роялістів та парламентаристів співпадали – як, наприклад, в питаннях церкви, верховенства влади монарха, – а в деяких випадках – значною мірою відрізнялись. Мова йде, перш за все, за погляди мислителів на місце Парламенту: для Спелмена це – орган, що обмежує владу монарха, дає йому поради, формує поняття «змішаної» монархії, при якій король – голова, а Парламент – тіло держави. Що ж стосується Хантона, то для нього Парламент – основний орган, без якого король не може прийняти нові закони чи утвердити нові форми податків. Король не повинен прислухатися до парламенту за своїм бажанням. Король зобов'язаний це робити. Філіп Хантон, як і решта парламентаристів, виступив за обмеження королівської прерогативи, що конституційні роялісти вважали недопустим. Джон Спелмен, висловлюючи свої погляди, заявляв про

те що спроби обмежити надзвичайні повноваження короля – це злочин проти держави.

На початковому етапі революції і конституційні роялісти, і парламентаристи відстоювали принцип союзу короля та парламенту. Різниця полягала в правах та повноваженнях кожної із сторін, що яскраво виражається в політичних трактатах представників обох течій. І тільки після відкритого виступу парламентаристів проти монарха, конституційні роялісти розкритикували ідеї прибічників влади Парламенту, однак при цьому до останнього закликали встановити мир, спробувати знайти компроміси.ю оскільки війна принесе тільки розруху та хаос на англійські землі.

Однак, представники обох напрямків політичної думки залишалися вірнопідданими короля, визуавали божественне походження влади монарха і сперечалися виключно з питань розширення королівської прерогативи. Проте саме ці розбіжності в поглядах не дали можливості конституційним роялістам та парламентаристам вирішити свої протиріччя і об'єднати свої зусилля для збереження монархії в Англії в середині XVII ст.

ВИСНОВКИ

На початку XVII ст. – в 1603 р. – династію Тюдорів на англійському престолі змінила шотландська династія – Стюартів. Новий король Яків I Стюарт прагнув посилити свою владу, зробити її необмеженою, беручи за зразок абсолютну монархію у Франції. Однак йому одразу ж довелося зіткнутись з опозиційно налаштованим парламентом, який не бажав втрачати власні права та привілеї. Англійське королівство стояло напередодні масштабної громадянської війни між прибічниками короля та парламенту. Політична думка Англії середини XVII ст. була представлена відповідними напрямками: ідеям роялізму протистояли парламентаристські погляди. Слід зазначити, що і сам роялізм не являв собою єдине ціле. В ньому виділилось дві течії: ті, хто прагнув зміцнення королівської влади та введення абсолютизму, а також ті, що виступали з теорією «змішаної монархії», проголошуючи «правління Короля в Парламенті». Мова йде про представників ідеї «конституційного роялізму».

Протистояння між королем та палатами парламенту вперше проявилось ще в роки правління королеви Єлизавети I Тюдор, яка на практиці почала застосовувати абсолютистські принципи правління. Англійський абсолютизм характеризувався своїми особливостями. По-перше, поряд із сильною королівською владою тут продовжував функціонувати парламент як впливовий чинник політичного життя. По-друге, була відсутня багаточисельна бюрократія і сильна армія. По-третє, існувало розвинуте місцеве самоврядування. Всі ці особливості дають підставу характеризувати англійський абсолютизм як незавершений в порівнянні з французьким. Крім того, значну роль в послабленні повноважень парламенту та зростанні абсолютистських тенденцій зіграла і Реформація в Англії та створення англіканської церкви на чолі з королем, оскільки в результаті цього процесу все монастирське майно перейшло до рук монарха, а це, в свою чергу, зробило його матеріально більш незалежним від парламентських субсидій.

Крім того, це дало йому змогу поширити свій вплив серед знаті, наділяючи її новими землями та маєтками.

Влада короля в Англії була обмежена законом; проте обмеження це було виключно добровільним і питання, щоб обговорювалось, заключалося в можливостях монарха реалізувати свою королівську прерогативу – надзвичайні повноваження, що ставили його над законом в окремих випадках. В роки правління Якова I протистояння між королем та парламентом набуло загрозливих форм, а при Карлі I призвело до відкритого воєнного конфлікту. Протягом другої чверті XVII ст. і король, і правлячі кола, і народ Англії виразно відчували наближення найсерйознішої кризи англійської історії. Головним предметом дискусії була королівська прерогатива, або надзвичайні права короля, що ставили його над парламентом. В змісті королівської влади виділялися чотири групи чи повноважень чотири роди прерогативи: 1) абсолютна (екстраординарна) прерогатива, що складала стрижень абсолютної влади; 2) ординарна прерогатива; 3) прерогатива по Божественному праву; 4) прерогатива по феодалному праву. Ключові повноваження англійської корони в тому вигляді, як вони оформилися до початку раннього Нового часу, базувалися на положеннях римського приватного права, яке іменувалося цивільним правом (*civil law*) або правом народів (*law of nations*). Саме ці повноваження і становили абсолютну або екстраординарну прерогативу англійської монархії. Сенс її полягав в здатності англійського монарха діяти незалежно від іноземних государів і від влади римського папи.

Королівські повноваження, що мали своїм підґрунтям систему загального права, відносились до так званої ординарної прерогативи англійської корони. Найважливішою з цієї групи прерогатив була необхідність для короля діяти спільно з парламентом при здійсненні законодавства і при обговоренні питань про оподаткування. Деякі повноваження англійського монарха виникали з Священного писання і представляли собою прерогативу по Божественному праву (*jus divinum*).

Нарешті, четверта група привілеїв англійської корони ґрунтувалася на феодалному праві у вузькому сенсі слова (*jus feodale*) і іменувалася феодалної прерогативою.

Яків I Стюарт намагався розширити свої повноваження, що призвело до незадоволення з боку парламенту. Проте і серед самих роялістів абсолютистські тенденції короля викликали занепокоєння. Виділяється група тих, хто, залишаючись вірними підданими монарха, виступають проти розширення королівських прав, вважаючи їх незаконними. Саме ця група діячів та мислителів і належить до «конституційних роялістів». Тому, власне, і сама роялістська політична думки періоду Англійської революції була представлена двома течіями – тими, хто виступав за зміцнення королівської влади та тими, хто прагнув так званої «змішаної монархії».

Аналіз соціально-політичних та ідейних передумов виникнення та формування ідеї конституційного роялізму доводить думку про те, що тільки в тих умовах, які склались в Англії в середині XVII ст. могла виникнути така ідейна течія політичної думки як конституційний роялізм, яка остаточно сформувалась і отримала подальший розвиток напередодні революції – в 1641 – 1642 рр. Вперше поняття «конституційний роялізм» ввів англійський історик Девід Сміт для характеристики групи осіб, які висловлювали думку про необхідність збереження законної влади як в руках парламенту, так і в руках короля. Ця група виступала за правління короля в парламенті – тобто за обмеження влади монарха за допомогою законів країни. Фактично, конституційні роялісти проголошували ідею «змішаної» монархії, яка не була чимось новим для Англії XVII ст.

Для конституційних роялістів король був сувереном. Вони вважали, що все населення має визнати монарха верховним правителем в державі. Однак влада його не була абсолютною. В Англії взагалі не існувало абсолютної влади, проголошували роялісти. Повноваження короля обмежуються законом. До числа конституційних роялістів Девід Сміт відносить таких державних діячів та мислителів, що виступали з ідеєю правління короля

відповідно до законів країни, а також висловлювали думку щодо збереження існуючої структури Англiканської церкви як такої, що сприяє посиленню влади монарха. Такі ідеї проголошували, в першу чергу, Едварда Гайд, графа Кларендон, Генрі Кері, віконт Фолкленд і сера Джон Колпеппер. До цієї групи Д. Сміт відносить також герцога Річмонда, маркіза Гертфорда, графа Соутхемптона, лорда Сеймура та сера Джона Стренджвейса. Ці діячі були наближеними до особи короля людьми, що мали вплив на нього і після початку революції намагались переконати Карла I в необхідності проведення мирних переговорів з представниками палат парламенту. Частково їм це вдалося – протягом 1642 – 1643 рр. було здійснено декілька спроб мирного врегулювання конфлікту. Однак ці спроби завершилися безрезультатно.

Конституційні роялісти до останнього знаходилися при особі монарха. Навіть після того, як Карл I зазнав поразки у громадянській війні, вони продовжували служити йому, супроводжували до місця страти і отримали дозвіл від парламенту бути присутнім на похороні короля. Ці діячі мали спільні інтереси, висловлювали схожі ідеї, однак створити власної політичної партії так і не змогли. Після страти Карла I значна кількість конституційних роялістів залишила країну. Ті, хто вижили отримали змогу повернутись вже тільки в 1660 р. після Реставрації на англійському престолі династії Стюартів.

Крім цієї групи діячів Девід Сміт згадує ще декількох мислителів, що у своїх творах обґрунтували концепцію конституційного роялізму, - Джон Бремхол, сер Чарльз Делісон, Дадлі Діггес - молодший, Генрі Ферн, Джеймс Говелл, Девід Дженкіс, Джаспер Мейн, і сер Джон Спелмен. Вони не мали доступу до особи монарха, мало хто з них приймав участь в діяльності парламенту або у битвах громадянської війни. Однак саме в їхніх трактатах ідея «змішаної» монархії отримала свій подальший розвиток і це дає можливість називати їх «теоретиками» конституційного роялізму, на відміну від попередньої групи – «практиків» даної ідеї, оскільки ті прагнули

реалізувати основні положення цієї концепції, але не вдавались до її теоретичного обґрунтування.

Дану групу мислителів об'єднувало декілька положень:

- король є верховним володарем, правління якого обмежується за допомогою законів;
- палати парламенту в жодному випадку не мають права посягати на королівську прерогативу і повинні допомагати монарху приймати нові закони або ж змінювати вже існуючі та вводити нові види податків;
- джерелом королівської влади є Бог, тому тільки перед ним правитель повинен відповідати за свої дії;
- скликання та розпуск парламенту залежить тільки від волі короля;
- населення не має права піднімати озброєне повстання проти свого правителя, оскільки він є помазаником божим і навіть якщо він перетворюється на тирана;
- тільки якщо повеління короля суперечать заповідям Божим, піддані можуть не підкоритись своєму правителю, але навіть в цьому випадку вони не мають права повстати проти нього, а тим більш, посягати на його життя.

Ідейними витоками теорії «змішаного» правління є політичне вчення державного діяча XV ст., мислителя та автора декількох політичних трактатів Джона Фортеस्क'ю, в роботах якого ця концепція вперше отримала системне вираження. Фортеस्क'ю проголошував існуючий спосіб правління в Англії найкращим з усіх можливих, оскільки при ньому населення країни може через своїх представників в парламенті допомагати королю приймати нові закони та давати згоду на введення нових видів податку. Сам правитель при цьому залишається суверенним володарем, а існування станово-представницького органу не тільки не зменшує його влади, а навіть навпаки – посилює її. Фортеस्क'ю створив політичне вчення, що являло собою

важливий етап в розвитку політичної думки і ознаменувало собою перехід від ідеології станово-представницької монархії до ідеології абсолютизму.

Такі ідеї Джона Фортеск'ю стали надзвичайно актуальними в середині XVII ст. у зв'язку із напруженою політичною ситуацією в країні. Вони отримали свій подальший розвиток в політичних трактатах прибічників короля.

Одним з найяскравіших представників ідеї конституційного роялізму був сер Джон Спелмен, в роботах якого теорія «змішаного» способу правління отримала свій подальший розвиток. Мислитель значну увагу приділяв вивченню повноважень монарха, зазначаючи, що існування королівської прерогативи забезпечує свободу, захист та процвітання населення країни. Парламент не повинен намагатись будь-яким чином посягати на права та привілеї короля. При цьому влада монарха не є абсолютною – вона обмежується законами, прийнятими зі спільної згоди монарха та його підданих, яку вони виражають через своїх представників в парламенті.

Джон Спелмен досліджував також питання походження влади правителя, висловлюючи думку про те, що існує три можливих способи утворення держави – природний, який передбачає владу батька над дітьми, насильницький – поширення своєї влади шляхом завоювання сусідніх земель та договірний – населення країни передає всю владу до рук однієї особи за умови, якщо вона діятиме тільки в рамках законів країни. В будь-якому випадку, вважав Спелмен, джерелом влади короля є Бог, тому піддані не можуть змусити його звітувати перед ними.

Правитель може відповідати за свої вчинки тільки перед Богом. І оскільки влада правителя є божественною за своїм походженням, то населення країни не має жодного права повстати проти свого законного короля, адже в при цьому вони повстають проти веління Бога. Піддані можуть не виконувати наказів правителя, вважав Спелмен, тільки в тому випадку, якщо вони суперечать божим законам. Але навіть тоді населення не

має права на озброєний виступ проти влади монарха. При порівняння думок Джона Спелмена та представника ідеї парламентаризму – Філіпа Хантона показує, в чому вони співпадали (в питаннях церкви, верховенства влади монарха), а в деяких випадках – значною мірою відрізнялись (мова йде, перш за все, за погляди мислителів на місце парламенту).

Необхідно зазначити, що теорія «конституційного роялізму» знайшла своє продовження і свою реалізацію уже після 1688 року. Таким чином, хоча роялісти і зазнали поразки в 1649 році, однак їхні ідеї продовжили своє існування і здійснили значний вплив на становлення державного устрою Англійського королівства наприкінці XVII – початку XVIII ст. Таким чином, теорія конституційного роялізму носила яскраво виражений компромісний характер і її головною метою було примирення двох вороже налаштованих одна до одної теорій – абсолютизму та парламентаризму, що виникли в результаті протистояння короля та парламенту. Концепція конституційного роялізму лежить в основі сучасної системи управління Великою Британією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акт для предотвращения неудобств, проистекающих от долгого перерыва в работах парламента (трехгодичный акт), 15 февраля 1641 г. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С. 126-127.
2. Английская буржуазная революция XVII в. М., 1954. Т 1. 493 с.
3. Английская буржуазная революция XVII в. М., 1954. Т 2. 383 с.
4. Английская буржуазная революция XVII века. / Под ред. Е. А. Косминского и Я. А. Левицкого. М., 1954. 494 с.
5. Англия в эпоху абсолютизма / Под. ред. Ю. М. Сапрыкина. М., 1984. 199 с.
6. Англия XVII века: Идеология, политика, культура / Под. ред. Г. Р. Левина и С. Е. Федорова. – СПб., 1992. 95 с.
7. Апология палаты общин. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С. 67-71.
8. Барг М. А. Великая английская революция в портретах ее деятелей. М., 1991. 397 с.
9. Барг М. А., Черняк Е. Б. Великие социальные революции XVII—XVIII веков: В структуре переходной эпохи от феодализма к капитализму. М.: Наука, 1990. 254 с.
10. Барг М. А. Кромвель и его время. М.: Учпедгиз, 1950. 272 с.
11. Барг М. А. Народные низы в английской революции XVII в.: Движение и идеология истинных левеллеров. М.: Наука, 1967. 351 с.
12. Биль против налогов на внешнюю торговлю, 1610 г. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С.78-79.
13. Блок М. Короли – чудотворцы. М., 1998. 326 с.

14. Великая Ремонстрация, 1 декабря 1641 г. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С. 134-145.
15. Воробьева Е. Д., Лукоянов В. В. Некоторые вопросы из истории политической борьбы в Англии в начале XVII века. *Англия XIV – XVII. Проблемы генезиса капитализма.* Горький, 1974. Вып. 2. С.3 – 22.
16. Гизо Ф. История английской революции. Ростов-на-Дону, 1996 Т. 1. 325 с.
17. Гизо Ф. История английской революции. Ростов-на-Дону, 1996. Т. 2. 450 с.
- 17а. Голдстоун, Дж. А. Революции. Очень краткое введение М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. 192 с.
18. Грин Дж. История английского народа. Спб., 1891. Т. 2. 238 с.
19. Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента.. М.: Изд-во МГУ. 1960. 582 с.
20. Деборин А .М. Социально-политические учения нового времени. Т.1. М., 1958. 350 с.
21. Дело Бейтса, ноябрь 1606 г. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С. 77.
22. Дэниел К. Англия. История страны. М., СПб, 2007. 480 с.
23. Ерохин В. Н. Дискуссии о причинах Английской революции XVII века в современной британской историографии. *Вестник НВГУ.* №4. 2015. С. 67-77.
24. Ерохин В. Н. Становление нации. Реигиозно-политическая история Англии XVI – первой половины XVII в. в современной британской исттрической науке. СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. 1256 с.
25. Ивонина Л. И. Конфессионализм и дипломатия Англии накануне двух английских революций XVII в. Религия и политика. От античности к эпохе Просвещения. Смоленск, 1997. С. 23-31.

26. Івченко О. Антикоролівське повстання у тлумаченні конституційних роялістів 40-х рр. XVII ст. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3. С. 22-31. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2020.3.33>
27. Івченко О. Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу. *Стародавнє Причорномор'я*. Випуск XII. Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2018. С. 254-261.
28. Івченко О. С. Конституционный роялизм: к вопросу об источниках изучения. *Восточно Европейский журнал (Польский научный журнал)*. 2021. №65. С. 18-22.
29. Івченко О. Погляди конституційних роялістів на роль англіканської церкви в питанні зміцнення влади короля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 31.
30. Івченко О. С. Погляди Джона Спелмена на сутність королівської прерогативи. *Записки історичного факультету*. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. №27. С. 313-324.
31. Івченко О. С. Соціально-політичні та ідейні передумови формування ідеї конституційного роялізму в Англії середини XVII ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2020. №4 (145). С. 22-24.
32. Ігнат'єва О. Особливості англіканського віровчення. *Гуманітарні та соціальні науки : матеріали I Міжнародної конференції молодих вчених HSS-2009, 14–16 травня 2009 року, Львів, Україна*. Національний університет "Львівська політехніка". Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. С. 311–312.
33. Каменецкий Б. А. Социально-политические взгляды Джона Фортестья (Из истории политической мысли в Англии XV века). *Очерки социально-экономической и политической истории Англии и Франции XIII – XVII вв.* М., 1960. С. 49-79.

34. Каменецкий Б. А. Джон Фортескью и его учение о праве и собственности (из истории политической мысли Англии в XV в.). *Научные доклады высшей школы. исторические науки*. М., 1960. №4. С. 56-62
35. Каменецкий Б. А. Джон Фортескью и его роль в формировании буржуазной культуры Англии. *Вестник истории мировой культуры*. М., 1960. №5. С. 48 – 54.
36. Каменецкий Б. А. Требования Кентских повстанцев 1450 г. и политическая программа Джона Фортескью. *Средние века*. М., 1971. Вып. 33. С. 24-32.
37. Каменецкий Б. А. Формирование абсолютистской идеологии в Англии XVI в. и ее особенности. *Вопросы истории*. М., 1969. № 8. С. 77-96.
38. Кареев Н. Две Английские революции XVII в. М., 2002. 162 с.
39. Кареев Н. И. Западноевропейская абсолютная монархия XVI – XVIII вв. М., 2009. 245 с.
40. Клочков В. В. Парламентские свободы и прерогативные полномочия английской короны в раннее Новое время . *Известия ЮФУ. Гуманитарные и информационные технологии*. 2009. № 3. С. 195-199.
41. Клочков В. В. Прерогативные полномочия английской монархии в раннее новое время. *Известия Южного федерального университета. Технические науки*. 2012 . №2 (126) С. 224-227.
42. Клочков В. В. Королевская прерогатива в Англии от ее зарождения до начала XVII в. *Известия Южного федерального университета. Технические науки*. 2013. № 6. С. 201- 254.
43. Ковалевский М. М. От прямого народоправства к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму. М., 1906. Т. 2. 350 с.
44. Кондратьев С. В. Английская революция XVII Века : учебник для студ. Высш. Учеб. Заведений. М.: «Академия», 2010. 192 с.
45. Кондратьев С. В. Идея права в предреволюционной Англии. Тюмень, 1996. 171 с.

46. Косминский Е. А. Вопросы аграрной истории Англии в XVв. *Вопросы истории*. 1948. №1. С. 45-51.
47. Кудрявцев А. Е. Великая английская революция. Л., 1925. 135 с.
48. Кузнецов К. А. Опыты по истории политических идей в Англии (XV–XVII вв.). Владивосток, 1913. С. 174.
49. Лавровский В. М., Барг М.А. Английская буржуазная революция. Некоторые проблемы Английской буржуазной революции 40-х годов XVII века. М., 1958. 428 с.
50. Маколей Т. Б. История Англии в 9 частях Репринтное издание 1861–1866 гг. СПб.: Альфарет, 2015. Книга 4. 412 с.
51. Мортон А. Л. История Англии. М., 1950. 359 с.
52. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVII века. М., 1974. 489 с.
53. Немченко І. В. Поняття "суверенітет" в англійській політичній думці першої половини XVII ст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 193-198.
54. Немченко И. В. Роберт Филмер и Олджернон Сидней: адамитская теория под огнем критики. *Древнее Причерноморье*. Вып. X. Одесса, 2013. С. 463- 470.
55. Немченко И. В. Томас Гоббс и Роберт Филмер: радикализм и патернализм в теории суверенитета. *Записки исторического факультета*. 1997. №4. С. 211-218.
56. Ответ короля на петицию, сопровождающую великую ремонстрацию 27 декабря 1641 г. *Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII – XIX*. М.: Гос-ное узд-во юрид. лит-ры, 1957. С. 50-51.
57. Петиция палаты общин, сопровождающая ремонстрацию о положении королевства, как она представлена его величеству в Гэмптом-Коурт 1 декабря 1641 г. *Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII – XIX*. М.: Гос-нное узд-во юрид. лит-ры., 1957. С. 40-43.

58. Петиция палаты общин 23 мая 1610 г. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С. 81 – 82.
59. Петиция о правах (1628 г.). *Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII – XIX вв.* М., 1957. С.23-26.
60. Петиция о праве, 7 июня 1628 г. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории Английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С.106-107.
61. Петрушевский Д. М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века. Москва, Государственно социально-экономическое издательство, 1937. 232 с.
62. Политические воззрения Якова I Стюарта. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С. 65-66.
63. Поулсен Ч. Английские бунтари. М., 1987. С. 112-126.
64. Поршнева Б. Ф. Франция, Английская революция и европейская политика в середине XVII века. Москва, «Наука», 1970. 392 с.
65. Речь Уайтлока, 2 июля 1610 г. *Лавровский В. М. Сборник документов по истории английской буржуазной революции XVII в.* М., 1973. С. 83.
66. Савин А. Н. Лекции по истории английской революции. М., 1937. 430 с.
67. Савин А. Н. Английский парламент при Тюдорах и первых Стюарта (до созыва Долгого Парламента). *Книга для чтения по истории Нового времени.* М., 1911. Т. II. С. 1-40.
68. Сапрыкин Ю. М. От Чосера до Шекспира: этические и политические идеи в Англии. М. 1985. 192 с.
69. Сапрыкин Ю. М. Политические идеи английской эмиграции при Марии Тюдор. *Вестник МГУ. История.* М., 1983. № 1. С. 69-89.
70. Сапрыкин Ю. М. Абсолютистские идеи английской реформации в XVI в. *Вестник МГУ. История.* М., 1985. № 1. С. 79-90.
71. Семенов В. Ф. Великая английская революция. Н. М. Пакуль, В. Ф. Семенов. *Ранние буржуазные революции.* М. 1931. С. 7-96.

72. Сич О. І. Деякі нотатки до питання про походження і зміст Англійської революції XVII ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії (Збірник наукових статей)*. Чернівці, 1996. Випуск 2. С. 93-100.
73. Сич О. І. Революції в історії (спроба сучасної оцінки). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Випуск 3. Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. Тернопіль: ТДПУ, 2003. С. 45 - 50.
74. Сич О. І. Про місце і роль революцій в історії. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Випуск 198. Філософія. Збірник наукових праць. Чернівці: "Рута", 2004. с. 49 - 54.
75. Сич О. Про феномен революцій в історії. *Науково-методичний вісник: збірник наукових праць*. Вип. 8. Історія та правознавство. Чернівці, 2009. С. 40 – 47.
76. Сич О. І. Метаморфози поняття «революція» в контексті політичних і соціокультурних трансформацій на межі XX - XXI ст. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. № 1. 2017. С. 21 - 27.
77. Сказкин С. Д. Буржуазная революция XVII в. в Англии. *Страны континентальной Европы в XVII – XVIII вв.* М., 1952. 250 с.
78. Томсинов В. А. Прерогативы королевской власти в Англии в первые десятилетия XVII в. и Петиция о праве 1628 г. *Проблемы истории государства и права*. М., 2009. С. 77.
79. Тревельян Дж. Социальная история Англии. М., 1959. 450 с.
80. Фёдоров С. Е. Пуританизм и общество в раннестюартовской Англии. СПб., 1993. 400 с.
81. Федоров С. Е. Раннестюартовская аристократия (1603-1629). СПб., 2005. 523 с.
82. Хеншелл Н. Миф абсолютизма. СПб., 2003. 380 с.
83. Хилл К. Английская революция. М., 1947. 450 с.

84. Хомич О. Взаємовідносини правителя та підданців у політичному вченні Джона Фортеск'ю . *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2010. С. 229-232.
85. Хомич О. Джон Спелмен: ідея спротиву влади короля. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин. Статті та матеріали III-ї міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського*. Луганськ, 2012. С. 168-172.
86. Хомич О. Идейные истоки конституционного роялизма Англии 40-х гг. XVII в. *Каразінські читання. Тези доповідей 64-ї міжнародної наукової конференції*. Харків, 2011. С. 142-143.
87. Хомич О. Идея конституционного роялизма в политическом учении Джона Брэмхолла. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2015. С. 238-240.
88. Хомич О. Концепция конституционного роялизма в трудах Дэвида Смита. *Дні науки історичного факультету К.*, 2011. С. 174-176.
89. Хомич О. Король та підданці: проблема соціального спротиву в політичних трактатах Джона Фортеск'ю. *Матеріали 66-ї звітної студентської наукової конференції історичної факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. Одеса, 2010. С. 94-98.
90. Хомич О. Політичне вчення Джона Спелмена. *Матеріали 67-ї звітної студентської наукової конференції історичної факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. Одеса, 2011. С. 258 – 261.
91. Хомич О.С. Політичні погляди Джона Фортеск'ю. *Науковий вісник*. Одеса, 2010. № 1 (102). С. 238-247.
92. Хомич О. Представление о королевской власти у Джона Спелмена. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2011. С. 218 – 220.
93. Хомич О. Фортескью и его представления о видах управления государством. *Дні науки історичного факультету – 2010*. Матеріали

міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній Війні. К., 2010. Вип. III. С. 63–66.

94. Чудинов А. В. Абсолютизм и меркантилизм – политика и теория (Англия – 20-30-е годы XVII века). *Буржуазная общественная мысль Англии XVII – XIX веков*. М., 1989. 212 с.

95. Шарифжанов И. И. Корона и парламент в Англии XVII века: королевская прерогатива или суверенитет парламента? *Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки*. 2013. Т. 155. С. 256 – 262.

96. Штокмар В. В. История Англии в средние века. Л., 1973. - 357 с.

97. Штокмар, В. В. Особенности пуританского движения конца XVI - первой трети XVII в. и начало конфликта между пуританами и абсолютной монархией. *Проблемы социальной структуры и идеологии средневекового общества*. Л., 1980. Вып. 3. С. 93-104.

98. Юм Д. Англия под властью Стюартов. Спб., 2001. Т. 1. 562 с.

99. Яценко А. Политические теории в Англии в XVIIв. Книга для чтения по истории нового времени. М., 1911. Т.2. С. 128-170.

100. Adams and Stephens. Select documents of English constitution history. New York, 1935. 170 p.

101. Allen J. W. English Political Thought 1603-1660. London, 1936. Vol. 1. 340 p.

102. Apology and Satisfaction of the House of Commons, 1604. *Crown and Parliament in Tudor–Stuart England. A documentary constitutional history*. 1485–1714. London, 1936. P. 163.

103. Ashton R. Reformation and Revolution, 1558-1660. London, 1984. 504 p.

104. Bennett M. The civil wars in Britain and Ireland, 1638-1651. Oxford. 1997. 448 p.

105. Bowle J. Western political thought. London, 1961. 450 p.

106. Bracton H. On the Laws and Customs of England. L., 1968. 422 p.

107. Bramhall J. The Serpent Slave. URL: http://archive.org/stream/worksjohnbramha01bramgoog/worksjohnbramha01bramgoog_djvu.txt (дата звернення: 18.01.2020).
108. Burgess G. British political thought 1500-1800. London. 2000. 434 p.
109. Carlin N. The Causes of the English Civil War. Oxford . 1998.
110. Chrimes S. B. Sir John Fortescue and his theory of dominion. URL: <http://www.google.com.ua/search?hl=ru&q=C.Skeel%2F+The+influence+of+the+writings+of+Sir+John+Fortescue&meta=&aq=f&oq> (дата звернення: 10.04.2020).
111. Clark J. C. D. Revolution and Rebellion. Cambridge University Press.1986. 182 p.
112. Coenigsberger H. G. *Dominium Regale and Dominium Politicum et Regale: Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe*. Innaugural Lection at King's College, Oxford. L.,1975. 28 p.
113. Coke E. The first Part of the Institutes of the Laws of England, or a Commentary upon Littleton. The Thirteen Edition. L., 1775. 1598 p.
114. Coward B. Stuart age. L., 1999. 320 p.
115. Cross C. Church and People, 1450-1660. The Triumph of the Laity in the English Church . London, 1976. 272 p.
116. Croxdale R. Constitutional theories of kingship during the English revolution 1637 – 1660. Texas, 1972. 148 p.
117. Davies G. The early Stuarts. 1603-1660. Oxford, 1937. 245 p.
118. Eccleshall R. Order and Reason in Politics. Theories of Absolute and Limited Monarchy in Early Modern England. Oxford, 1978. 345 p.
119. English Constitutional theory and the House of Lords, 1556-1832. L., 1965. 4450 p.
120. Ferne H. The Resolving of Conscience. Cambridge, 1642. 74 p.
121. Ferne H. The subject of supremacy. The Right of Ceaser. London, 1643. 86 p.
122. Figgis J. N. The divine right of Kings. L., 1965. 67 p.

123. Filmer R. Patriarcha; of the Natural Power of Kings. By the Learned Sir Robert Filmer Baronet. London: Richard Chiswell, 1680. 166 p.
124. Fincham K. The early Stuart church. 1603-1642. Stanford University Press. 1993. 309 p.
125. Fortescue J. The Governance of England. L., 1885. 145 p.
126. Gardiner S. R. History of the Great Civil War, 1642-1649. London, 1905. 670 p.
127. Gardiner S. R. History of England from the Accession of James J to the Outbreak of the Civil War. 1603 - 1642. London. 1894 - 1896. Vol. 1 – X. 444 p.
128. Gardiner S. R. History of the Commonwealth and Protectorate, 1649 - 1656. London, 1903. Vol. 1- JV. 445 p.
129. Gough J. W. Fundamental Law in English Constitutional History. Oxford, 1955. 567 p.
130. Graham E. The early Stuart kings 1603-1642. London 2001. 467 p.
131. Goldstone J. Revolution and Rebellion in the Early Modern World. Berkeley. 1999. 600 p.
132. Guy J. A. The Origins of the Petition of Right Reconsidered. *The Historical Journal*. 1982. Vol. 25. № 2. P. 289-319.
133. Harris R. W. Clarendon and the English Revolution. Stanford, 1983. 189 p.
134. Hawkes E. Judging Female Judges: Sir John Fortescue's vision of Women as Judges in De Natura Legis Naturae. URL: http://www.limina.arts.uwa.edu.au/past_volumes/volumes_610/volume_8?f=74568 (дата звернення: 13.12.2020).
135. Herle Ch. A Full Answer. London, 1642. P. 3.
136. Hill Ch. Intellectual Origins of the English Revolution. Oxford, 1982. 345 p.
137. Hill C. Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England. New York, 1967. 464 p.
138. Hill Ch. The Century of Revolution, 1603- 1714. Edinburgh, 1962. 368 p.

139. Hinton R. W. K. English constitution theories from Sir John Fortescue to Sir John Eliot. *English Historical Rev.* 1960. 75. P. 410-425.
140. Hughes Ph. The Reformation in England London. 1952. Vol. I. 488 p.
141. Hunton Ph . A treatise of Monarchy. L., 1689. 48 p.
142. Hutton W. H. The English Church. From the accession of Charles I to the death of Anne (1625-1714). London. 366 p.
143. James I. A Speech to the Lords and Commons of the Parliament at Whitehall, on Wednesday the XXI. Of March. Anno 1609 [1610]. *The Political Works of James I.* URL: <https://archive.org/details/politicalworksj00igoog> (дата звернення: 21.11.2020).
144. Jones C. Politics and people in revolutionary England. London. 1986. 320 p.
145. Jones J. D. The English revolution: an introduction to English history 1603-1714. L., 1931. 167 p.
146. Judson M .A. The Crisis of the Constitution. L., 1975. 349 p.
147. Kenyon J. R. The Stuart Constitution: Documents and Commentary. Cambridge, 1986. 450 p.
148. Kenyon J. R. The civil wars. A military history of England, Scotland and Ireland. 1998
149. Kishlansky M. A monarchy transformed. Britain. 1603-1714. Victoria. 1996. 386 p.
150. Laski H. Political Thought in England: Locke to Bentham. London, 1949. 135 p.
151. Lamont W. M. Godly Rule: Politics and religion, 1603-1660. London, Macmillan, 1969. 204 p.
152. Latham R.C. English revolutionary thought 1610-1660. History. 1945. Vol. 30. No 3. P. 38-59.
153. Litzen V. A war of Roses and Lilies. The theme of succession in Sir John Fortescue's Works. Helsinki, 1971. 289 p.
154. Lobban M. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence L., 2007. URL:

https://books.google.com.ua/books?id=X8ppzS1K6uoC&pg=PA267&lpg=PA267&dq=Lobban+M.+A+history+%E2%80%9372-74&source=bl&ots=EHI-_5uL3w&sig=kXFblfML1c8KjhMhteF9o9jVML8&hl=ru&sa=X&ved=0CBwQ6AEwAGoVChMI46T74b3SxwIVi_5yCh1FKwR7#v=onepage&q=Lobban%20M.%20A%20history%20%E2%80%9372-74&f=false (дата звернення: 14.05.2020).

155. Lockyer R. Tudor and Stuart Britain. L., 2005. 345 p.
156. Malcom J. L. Caesars Due, Loyalty and King Charles, 1642-1646. L., 1983. 234 p.
157. Maitland F. W. The Constitutional history of England. Oxford, 2001. 345 p.
158. Maitland F. M. The «Prearogativa Regis». *English Historical Review*. 1891. Vol. 6. № 22. P. 372
159. Macgillivray R. Restoration Historians and the English Civil War. London. 1974. 450 p.
160. Manning B. The English People and the Revolution. London, 1976. 390 p.
161. Manning B. Aristocrats, Plebeians and Revolution in England 1640- 1660. London, 1996. 168 p.
162. McElliot J., Smith D. Royalists and royalism during the English Civil War.. Cambridge, 2007. 251 p.
163. McGlynn M. The Royal Prerogative and the Learning of the Inns of Court. Cambridge, 2003. P. 7
164. Milton A. Church and religion in England. 1603-1642. 1999. 488 p.
165. Mendle M. Parliamentary Sovereignty: a very English absolutism. *Political discourse in Early Modern Britain*. Cambridge, 1993. 356 p.
166. Moncrief J. W. The English Church under James I. *The American Journal of Theology*. 1910. Vol. 14,(4). 641-645 p.
167. Morrill J. Revolution and Restoration: England in the 1650s. London. 1992. 160 p.
168. Morrill J. The nature of the English revolution. London. 1993. 476 p.

169. Parker H. Observations upon some of his Majesties late Answer and Expresses. Oxford, 1642. 47 p.
170. Parry R. H. The English Civil War and after, 1642-1658. 1972. 127 p.
171. Pocock J. G. The Ancient Constitution and the Feudal Law. English Historical Thought in the XVII century. Cambridge, 1957. 156 p.
172. Plummer A. English Church History. Edinburg. 1904. 179 p.
173. Plummer Ch. Introduction. *Fortescue J. The Governance of England*. L., 1885. 85 p.
174. Reese M. M. The Puritan Impulse. The English Revolution, 1559-1660. London, 1975. 234 p.
175. Roots I. The great rebellion. 1640-60. Oxford. 1966. 186 p.
176. Russell C. The Crises of Parliaments. English History 1509 - 1660. Oxford, 1971. 464 p.
177. Russell C. The fall of the British monarchies 1637-1642. Oxford. 1991. 576 p.
178. Russell C. The origins of the English civil war. London. 1973. 306 p.
179. Russell C. Parliaments and English politics, 1621-29. Oxford. 1979. 476 p.
180. Sanderson J. But the peoples creatures. The philosophical basis of the English Civil War. New York, 1989. 445 p.
181. Sayles G. O. The King's Parliament of England. L., Edward Arnold, 1975. 164 p.
182. Sir John Fortescue and his theory of dominion. URL: <http://www.google.com.ua/search?hl=ru&q=C.Skeel%2F+The+influence+of+the+writings+of+Sir+John+Fortescue&meta=&aq=f&oq> (дата звернення: 12.06.2020).
183. Sharp A. Political Ideas of the English civil war 1641-1649. London, 1983. 334 p.
184. Sharpe K. Politics an Ideas in Early Stuart England. Pinter. 1989. 415 p.
185. Smith D. L. Constitutional Royalism and the search for settlement. 1640-1649. Cambridge University Press, 1994. 315 p.

186. Smith D. L. *The Early Stuart Kings, 1603–1642*. Routledge, 2001. 160 p.
187. Smith D. L. *Crown and Parliaments, 1558–1689*. Cambridge University Press, 2001. 124 p.
188. Sommerville J. P. *Politics and ideology in England, 1603-1640*. London, 1953. 485 p.
189. Sommerville J. P. *Sir Robert Filmer: 'Patriarcha' and Other Writings*. Cambridge University Press, 1991. 327 p.
190. Sommerville J. P. *Royalists and Patriots: Politics and Ideology in England 1603-1640*. Longman, 1999. 304 p.
191. Sommerville J. P.. *Early Modern Absolutism in Practice and Theory*. in *Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe*, ed. Cesare Cuttica and Glenn Burgess, London, , 2012. 240 p.
192. Spelman J. *A Protestants Account of His Orthodox Holding in Matters of Religion, at this Present Indifference in the Church: For His Own and Others Better Confirmation Or Rectification in the Points Treated On, Humbly Submitted to the Censure the Church of England*. Printer to the Universitie of Cambridge, 1642. 45 p.
193. Spelman J. *A View of a printed book intituled Observations upon His Majesties late Answers and Expresses*. Oxford, 1642. 45 p.
194. Spelman J. *Certain considerations upon the duties both of prince and people Written by a gentleman of quality, a well-wisher both to the King and Parliament*. URL: [Http://history.wisc.edu/sommerville/367/spelman.htm](http://history.wisc.edu/sommerville/367/spelman.htm) (дата звернення: 13.10.2020).
195. Spelman J. *The Case of our affaires in Law, Religion, and other circumstances briefly examined, and presented to the conscience*. Oxford, 1643. 29 p.
196. Spens H. D. M. *A history of the English Church*. London. 1900. 250 p.
197. Stone L. *The Causes of the English Revolution, 1592- 1642*. London, 1972. 208 p.

198. Stone L. Social change and revolution in England 1540-1640. London. 1965. 240 p.
199. Stone L. The crisis of the aristocracy. 1559-1641. London. 1965. 384 p.
200. Stubbs W. The Constitutional history of England. Oxford, 1896. 335 p.
201. The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes (1907–21). Volume II. The End of the Middle Ages. Sir John Fortescue. URL: <http://www.bartleby.com/212/1207.html> (дата звернення 24.08.2019).
202. The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700. Cambridge, 1991. 345 p.
203. The Continuation of the Historical and Political Discourse of the Laws and Government of England until the end of the Reign of Queen Elizabeth with a vindication of the ancient way of Parliament in England. London, 1682. 21 p.
204. The Constitutional Documents of the Puritan Revolution, 1625-1660, selected and edited by Samuel Rawson Gardiner/ Oxford: Clarendon Press, 1906. 476 p.
205. The Early Stuart Church, 1603-1642. Stanford, 1993. 309 p.
206. The History of the Rebellion and Civil Wars in England, Beginning the year 1641 by Edward, Earl of Clarendon. Oxford, 1888. 356 p.
207. The Selected Writings and Speeches of Sir Edward Coke. Indianapolis, 2003. Vol. I. 445 p.
208. The Struggle for Sovereignty: Seventeenth-Century English Political tracts. Indianapolis, 1999. 145 p.
209. Trevelyan G. H. England under the Stuarts. London, 1937. 602 p.
210. Trevor-Roper H. The Crisis of the Seventeenth Century: Religion, the Reformation and Social Change. Indianapolis: Liberty Fund, 2001. 465 p.
211. Wallace J. M. Coopers Hill: the manifesto of parliamentary royalism, 1641. A Journal of English Literary History, 1974. №41 P. 494-540.
212. Webster T. Godly clergy in early Stuart England. Cambridge University Press. 1997. 372 p.

213. Weston C. C. Beginnings of the Classical Theory of the English Constitution. Proceedings of the American Philosophical Society. 1956. pp. 133-144.
214. Weston C. C., Greenberg G. R. Subjects and Sovereigns. The Grand Controversy over Legal Sovereignty in Stuart England. Cambridge, 1981. 227 p.
215. Weston C. C. The theory of mixed monarchy under Charles I and after. *English Historical Review*, 1960. № 75. P. 426-443.
216. Wilcher R. The Writing of Royalism 1628-1660. Cambridge, 2001. 223 p.
217. Wilhelmsen F. D. The King: Sir John Fortescue and the English Tradition . URL: http://www.mmisi.org/ma/19_03/wilhelmsen.pdf (дата звернення 12.06.2020).
218. Wormald. B. H. G. Clarendon: Politics, History and Religion, 1640-1660. / Wormald. B.H.G. Cambridge, 1951. 145 p.
219. Wormyth F. D. The royal prerogative 1603-1649. A study in English political and constitutional ideas. New York, 1939. 287 p.
220. Wrightson K. English society. 1580-1680. Rutgers University Press. 1982. 288 p.
221. Young M. Charles I. London. 1997. 287 p.
222. Zagorin P. A. History of political thought in the English revolution. L., 1954. 208 p.
223. Zagorin P. A The Court and the Country. The Beginning of the English RevoluUon. New York, 1970. 288 p.
224. Zagorin P. A Philosophy, Science, and Religion in England 1640-1700. New York: Cambridge University Press, 1992. 287 p.
225. Zagorin P.A Rebels and Rulers 1500-1660. Cambridge University Press. 1982. 240 p.
226. Zagorin P. A The English Revolution: politics, events, ideas . Routledge. 1988. 342 p.

ДОДАТКИ

Додаток А. Кольоровий зразок карти Британських островів, який вперше з'явилася у виданні 1606 р. «Theatrum Orbis Terrarum»

URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/63757/english-edition-angliae-et-hiberniae-accurata-descriptio-ortelius-vrients>

**Додаток Б. Король Англії Яків I та Шотландії VI. Даніель
Майтенс, полотно, олія, 1621 рік, Національна портретна галерея,
Лондон**

URL: <https://www.npg.org.uk/collections/search/use-this-image/?mkey=mw03419>

Додаток В. Король Карл I. Сер Ентоні ван Дейк, полотно, олія, за мотивами твору 1635-1637 років, Національна портретна галерея, Лондон

URL: <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw01222/King-Charles-I?LinkID=mp00840&role=sit&rNo=7>

Додаток Г. Джон Бремхолл (1594-1663), штрихован гравюра, робота Едварда Гардінга, Національна портретна галерея, Лондон

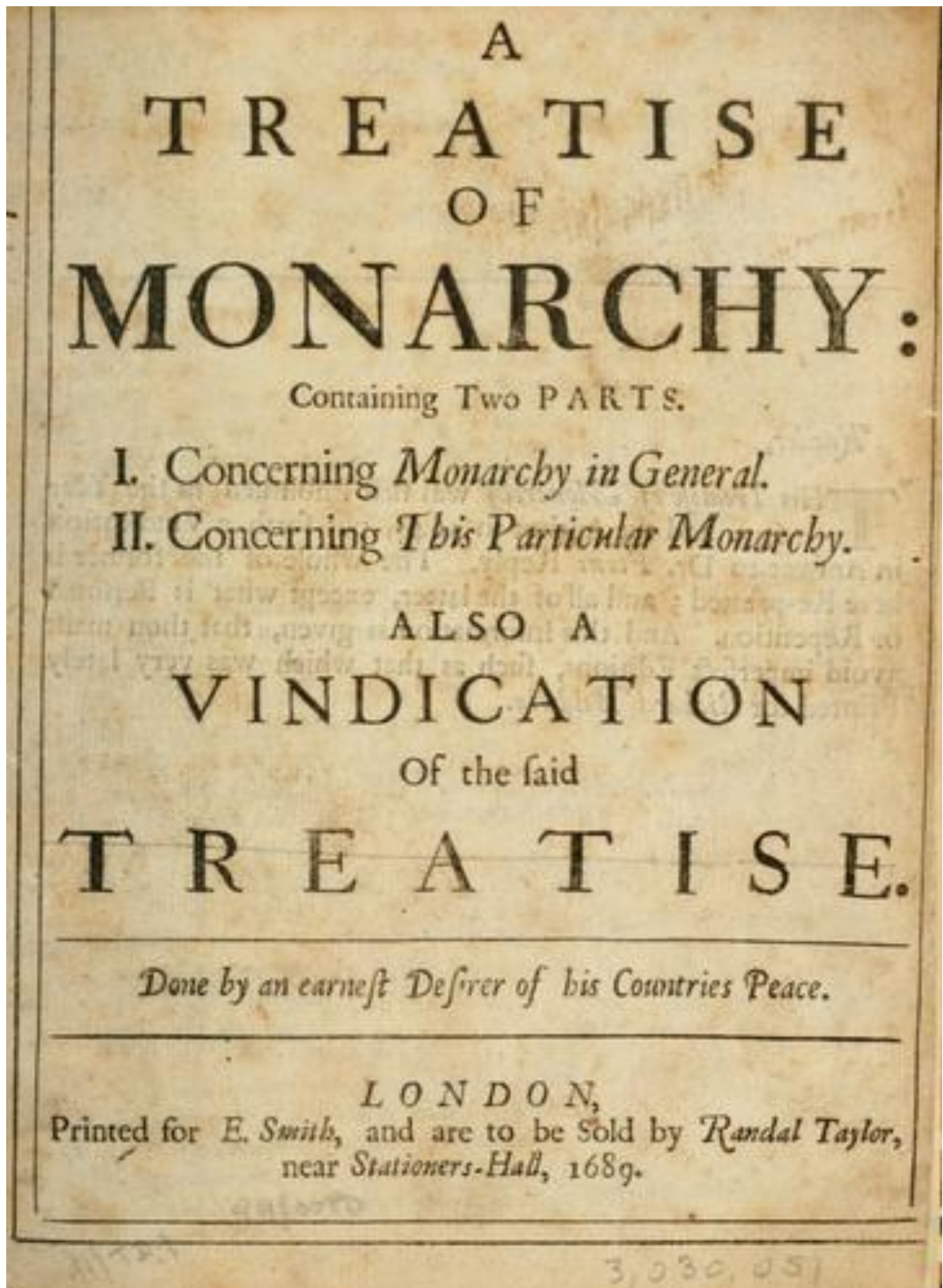
URL: <https://www.npg.org.uk/collections/search/use-this-image/?mkey=mw131236>

Додаток Д. Сер Джон Фортескю. Роберт Грейвс, лінійна гравюра, середина 19 століття, Національна портретна галерея, Лондон

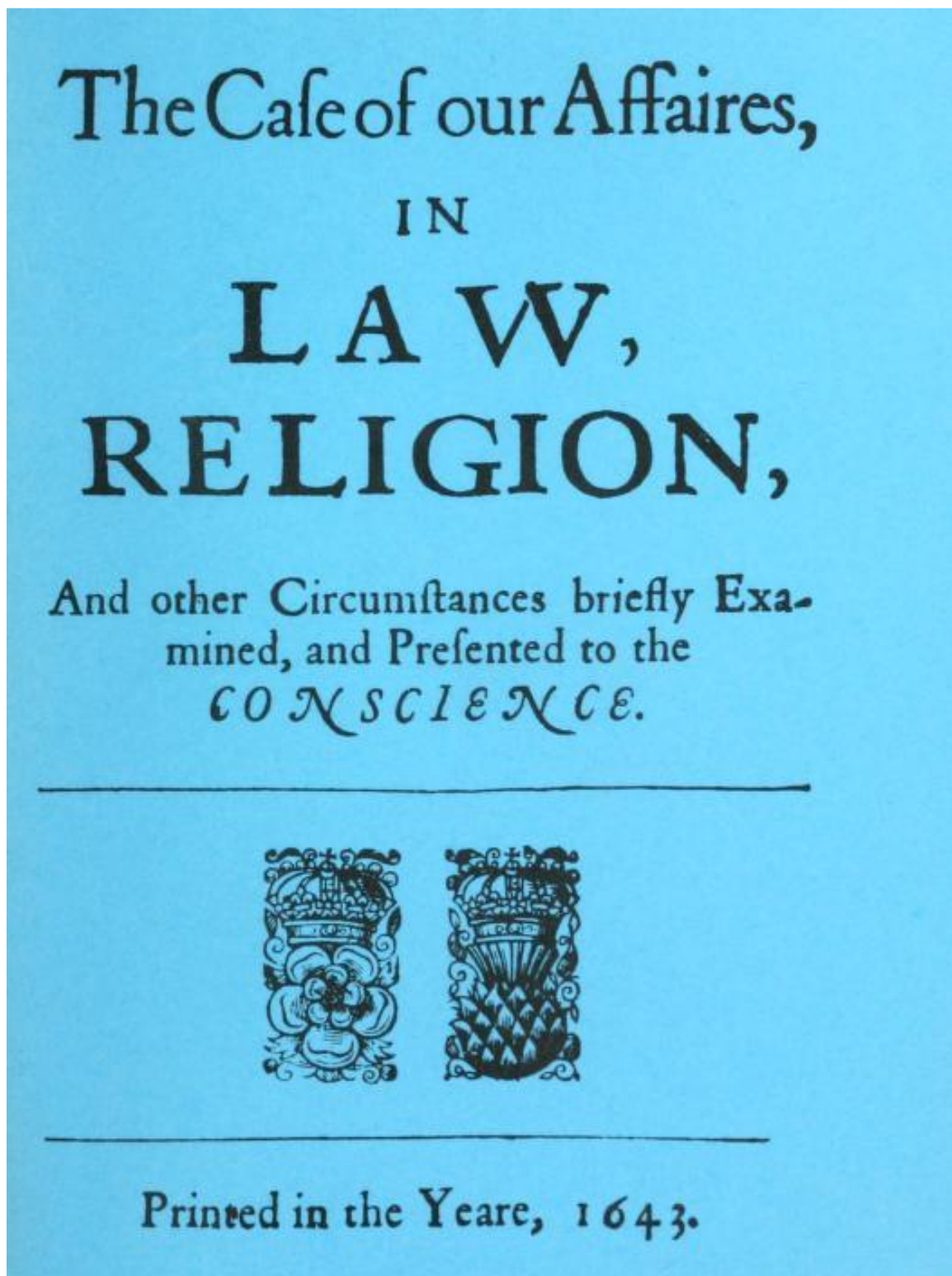
URL: <https://www.npg.org.uk/collections/search/use-this-image/?mkey=mw196723>

Додаток Е. Титульний аркуш трактата Філіпа Хантона «A treatise of Monarchy», опублікований у Лондоні в 1689 р.

URL: https://openlibrary.org/books/OL23349831M/A_treatise_of_monarchy

Додаток Є. Титульний аркуш трактата сера Джона Спелмена «The Case of our affaires in Law, Religion, and other circumstances briefly examined, and presented to the conscience», опублікований в 1643 р.

URL:

<https://archive.org/details/caseofouraffaire00speluoft/page/n3/mode/2up>

Додаток І

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Івченко О. Анतिकоролівське повстання у тлумаченні конституційних роялістів 40-х рр. XVII ст. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3. С. 22-31. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2020.3.33> **(фахова, наукометрична)**.
2. Ивченко О. Конституционный роялизм: к вопросу об источниках изучения. *Восточно Европейский научный журнал (Польский научный журнал)*. 2021. №65. С. 18-22 **(закордонна, наукометрична)**
3. Івченко О. Погляди конституційних роялістів на роль англіканської церкви в питанні зміцнення влади короля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 31. **(фахова, наукометрична)**.
4. Івченко О. С. Погляди Джона Спелмена на сутність королівської прерогативи. *Записки історичного факультету*. 2016. №27. С. 313-324 **(фахова)**.
5. Івченко О. С. Соціально-політичні та ідейні передумови формування ідеї конституційного роялізму в Англії середини XVII ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2020. №4 (145). С. 22-24 **(фахова, наукометрична)**.
6. Хомич О. С. Політичні погляди Джона Фортеск'ю. *Науковий вісник*. Одеса, 2010. № 1 (102). С. 238-247 **(фахова, наукометрична)**

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Івченко О. Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу. *Стародавнє Причорномор'я*. Випуск XII. Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2018. С. 254-261 **(наукометрична)**.
8. Хомич О. Взаємовідносини правителя та підданців у політичному вченні Джона Фортеск'ю. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2010. С. 229-232.
9. Хомич О. Джон Спелмен: ідея спротиву влади короля. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин*. Статті та матеріали III-ї міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського. Луганськ, 2012. С. 168-172.
10. Хомич О. Идейные истоки конституционного роялизма Англии 40-х гг. XVII в. *Каразінські читання*. Тези доповідей 64-ї міжнародної наукової конференції. Харків, 2011. С. 142-143.
11. Хомич О. Идея конституционного роялизма в политическом учении Джона Брэмхолла. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2015. С. 238-240.
12. Хомич О. Концепция конституционного роялизма в трудах Дэвида Смита. *Дні науки історичного факультету*. К., 2011. С. 174-176.
13. Хомич О. Король та підданці: проблема соціального спротиву в політичних трактатах Джона Фортеск'ю. *Матеріали 66-ї звітної студентської наукової конференції історичної факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. Одеса, 2010. С. 94-98.
14. Хомич О. Політичне вчення Джона Спелмена. *Матеріали 67-ї звітної студентської наукової конференції історичної факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. Одеса, 2011. С. 258 – 261.

15. Хомич О. Представление о королевской власти у Джона Спелмена. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*. Одеса, 2011. С. 218 – 220.
16. Хомич О. Фортескью и его представления о видах управления государством. *Дні науки історичного факультету – 2010*. Матеріали міжнародної наукової конференції молодих вчених, присвяченої 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. К., 2010. Вип. III. С. 63–66.